

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KIRSAL ALANDA BEŞERİ SERMAYENİN GÜÇLENDİRİLMESİNDE
TARIMSAL KALKINMA KOOPERATİFLERİNİN ROLÜ: ANKARA İLİ AYAŞ
İLÇESİ ARAŞTIRMASI**

Nurhan ŞAHİN

TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

**ANKARA
2022**

Her hakkı saklıdır

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

KIRSAL ALANDA BEŞERİ SERMAYENİN GÜÇLENDİRİLMESİNDE TARIMSAL KALKINMA KOOPERATİFLERİNİN ROLÜ: ANKARA İLİ AYAŞ İLÇESİ ARAŞTIRMASI

Nurhan ŞAHİN

Ankara Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Bülent GÜLÇUBUK

Bu araştırmada Ankara ili Ayaş ilçesinde bulunan tarımsal kalkınma kooperatiflerinin kırsal alanda beşeri sermayenin güçlendirilmesindeki rolünü alan çalışması yoluyla ortaya koyabilmek amaçlanmıştır.

Araştırmanın ana materyalini 100 ortakla yapılan anket verileri oluşturmuştur. Bunun yanı sıra ulusal ve uluslararası kuruluşların yaptıkları çalışmalar, Tarım ve Orman Bakanlığı ile TÜİK gibi kurumların istatistik verileri, daha önce yapılmış varsa benzer çalışmalar, vd. çalışmanın ikincil verilerini oluşturmuştur. Çalışmada elde edilen bulguların istatistiksel analizi yapılmıştır.

Araştırmada elde edilen temel bulgular şu biçimde özetlenebilir; araştırma kapsamında görüşülen katılımcıların %74'ü erkek , %26'sı kadındır. Ortakların %88' i 35 yaş ve üzeri olup % 59'u ilkokul mezunudur. Ortakların %21'i sosyal güvenlik kapsamında olmayıp, % 72,2'si ise BAĞ-KUR' ludur. Ortakların %42'si kooperatifte teknik bilgi eksikliği yaşandığını, %53'ü kooperatifte pazarlama sorunu olduğunu belirtmiştir. Ortakların %65' i bulundukları yerde kırdan kente göç olmadığını, %74'ü kooperatifin varlığının göçü azaltıp durduracağını, %53'ü ise yaşanacak olası bir göç olayında kooperatifin iş gücünün azalacağını belirtmişlerdir. Ortakların %54'ü gelirlerinin kooperatife ortak olduktan sonra arttığını belirtmiştir. Ortakların %57'si kooperatifin düzenlediği eğitimlere katıldığını, %93'ü ise düzenlenen bu eğitimleri faydalı bulduğunu belirtmiştir. Araştırmanın sonucunda çalışma yapılan kooperatiflerin, kırsal alanda beşeri sermayenin güçlendirilmesi hususunda olumlu yönde katkı sunduğu ortaya çıkmaktadır.

Temmuz 2022, 95 sayfa

Anahtar Kelimeler: Beşeri sermaye, Kooperatif, Kooperatifçilik, Kırsal alan, Kalkınma

ABSTRACT

Master's Thesis

THE ROLE OF AGRICULTURAL DEVELOPMENT COOPERATIVES IN THE STRENGTHENING OF HUMAN CAPITAL IN RURAL AREAS: RESEARCH ON AYAŞ DISTRICT IN ANKARA

Nurhan ŞAHİN

Ankara University
Graduate School of Natural and Applied Sciences
Department of Agricultural Economics

Supervisor: Prof. Dr. Bülent GÜLÇUBUK

This study aimed to reveal the role of agricultural development cooperatives in the strengthening of human capital in the rural area through a field study in Ayaş in Ankara.

Survey data conducted with 100 participants constituted the main material of the research. In addition, studies carried out by national and international organizations, statistical data of institutions such as the Ministry of Forestry and Agriculture, TURKSTAT, and other similar studies establish secondary data for this study. Statistical analysis of the findings obtained was performed.

The main findings can be summarized as follows; 74% of the participants interviewed within the scope of the research are male and 26% are female. 88% of them are over 35 years old and 59% are just primary school graduates. 21% of the participants are not registered in any social security system and 72,2 % are registered as self-employed in BAĞ-KUR system. 42% of the participants stated a lack of technical knowledge in the cooperative and 53% noted a marketing problem in the cooperative. 65% of the participants said that there was no migration from rural to urban areas, 74% stated that the existence of the cooperative would reduce and stop migration, and 53 % stated that the labor force of the cooperative would decrease in case of possible migration. 54% of the participants said that their income increased after they became partners in the cooperative. 57% of the participants stated that they participated in the training organized by the cooperative and 93% indicated that they found these training useful. As a result of the research, it is revealed that the cooperatives studied contribute positively to the strengthening of human capital in rural areas.

July 2022, 95 pages

Key Words: Human capital, Cooperative, The Cooperative System, Rural area, development

ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR

Bu tezin hazırlanma sürecinde engin bilgi, fikir ve görüşleriyle her konuda yardımcı olan ve yönlendiren ayrıca desteklerini esirgemeyen çok değerli tez danışmanım Prof. Dr. Bülent GÜLÇUBUK'a, varlığından her zaman güç aldığım canım babam Mahmut ŞAHİN'e, hayatımın her döneminde beni destekleyen canım annem Gülşen ŞAHİN'e, teşekkürlerimi sunarım.

Nurhan ŞAHİN
Ankara, Temmuz 2022

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI

ETİK.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜR.....	iv
KISALTMALAR DİZİNİ	vi
ŞEKİLLER DİZİNİ	vii
ÇİZELGELER DİZİNİ	viii
1. GİRİŞ	1
1.1 Çalışmanın Amacı ve Önemi.....	3
1.2 Materyal ve Yöntem.....	4
2. KAVRAMSAL TEMELLER.....	7
2.1 Kooperatif kavramı ve kooperatifçilik.....	7
2.1.1 Ülkemizde kooperatifçiliğe ilişkin mevzuat	8
2.1.2 Dünyada kooperatifçiliğin gelişimi.....	10
2.1.3 Türkiye’de kooperatifçiliğin gelişimi	13
2.1.4 Tarımsal kalkınma kooperatifleri	17
2.2 Beşeri Sermaye	21
2.2.1 Beşeri sermayenin unsurları	25
2.2.2 Beşeri sermaye göstergesi olarak insani kalkınma endeksi ve ölçümü	30
2.2.3 Beşeri sermaye üzerinde etkili olan faktörler.....	33
2.2.4 Türkiye’de beşeri sermayenin gelişimi.....	34
3. LİTERATÜR TARAMASI	40
4. ARAŞTIRMA ALANININ ÖZELLİKLERİ.....	47
4.1 Araştırma Alanının Tarihsel Gelişimi.....	47
4.2 Coğrafi Konum.....	48
4.3 İdari Durum.....	49
4.4 İlçenin Nüfusu	50
4.5 İlçenin Ekonomik Durumu	52
5. ALAN ARAŞTIRMASI BULGULARI.....	56
6. TARTIŞMA VE ÖNERİLER	79
KAYNAKLAR	90
ÖZGEÇMİŞ.....	95

KISALTMALAR DİZİNİ

G-20	20'ler Grubu
GTB	Gümrük ve Ticaret Bakanlığı
ICA	Uluslararası Kooperatifler Birliği
TRGM	Tarım Reformu Genel Müdürlüğü
TÜKOSEP	Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TTK	Türk Ticaret Kanunu

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2.1 İnsani kalkınma endeksinin (İGE) oluşumu	31
Şekil 2.2 Beşeri sermaye üzerinde etkili olan faktörler	33
Şekil 4.1 Ayaş haritası.....	48
Şekil 4.2 Ayaş İlçesi'nin yeri ve sınırları	49
Şekil 4.3 Ayaş ilçesinin idari bölünüş haritası	50
Şekil 4.4 Ayaş ilçesinde 2015 yılında nüfus yoğunluğunun yerleşmelere göre dağılımı	52
Şekil 4.5 Ayaş ilçesi arazi örtüsü oransal dağılımı	53
Şekil 4.6 Ayaş ilçesi ekili alanlar, sebze alanları ve meyve alanlarının oransal dağılımı	54

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 2.1 Kooperatifçilikle ilgili temel kanunlar.....	9
Çizelge 2.2 Türkiye’de Kooperatifler ve Ortak Sayıları.....	16
Çizelge 2.3 Tarımsal kalkınma kooperatifleri yıllar itibariyle ortak sayısı	18
Çizelge 2.4 Türkiye’nin İGE eğilimleri ve beşeri sermaye endeksi	32
Çizelge 2.5 Türkiye’nin okur-yazar oranı, cinsiyete ve yıllara göre gelişimi.....	34
Çizelge 2.6 Okullaşma oranları, okul başına düşen öğrenci sayısı ve öğretmen başına düşen öğrenci sayısı	35
Çizelge 2.7 Sağlık kurumu sayısı, toplam yatak sayısı ve 1000 kişi başına düşen yatak sayısı.....	36
Çizelge 2.8 Sağlık harcamalarıyla ilgili göstergeler (2005-2019)	37
Çizelge 2.9 Nüfus miktarı, yıllık nüfus artış hızı ve cinsiyet oranı.....	37
Çizelge 2.10 Kurumsal olmayan nüfusun iş gücü durumu (2005-2020)	38
Çizelge 4.1 Ayaş ilçesinin sayım dönemlerine göre nüfusu (1935-2020)	51
Çizelge 5.1 Ortakların cinsiyet ve medeni durumlarına göre dağılımları.....	56
Çizelge 5.2 Ortakların yaş durumlarına göre dağılımları.....	57
Çizelge 5.3 Ortakların eğitim durumlarına göre dağılımları.....	58
Çizelge 5.4 Ortakların yıllık gelir durumlarına göre dağılımları	59
Çizelge 5.5 Ortakların aylık gıda harcama durumlarına göre dağılımları	60
Çizelge 5.6 Ortakların çiftçilik deneyim bilgilerine göre dağılımları.....	61
Çizelge 5.7 Ortakların tarım dışında başka bir işte çalışma durumlarına göre dağılımları	61
Çizelge 5.8 Ortakların kooperatife ortak olma sürelerine göre dağılımları	62
Çizelge 5.9 Ortakların kooperatif ortaklığını devam ettirme durumlarına göre dağılımları	62
Çizelge 5.10 Kooperatif ortaklarının diğer tarımsal örgütlere ortaklık durumlarına göre dağılımları	63

Çizelge 5.11 Ortaklarının kooperatif kanalıyla önceki yıllara göre ekonomik durumlarındaki değişimlere göre dağılımları.....	64
Çizelge 5.12 Ortakların sosyal güvence durumlarına göre dağılımları.....	65
Çizelge 5.13 Kooperatif ortaklarının kooperatif kanalıyla yaptığı faaliyet durumuna göre dağılımları	66
Çizelge 5.14 Kooperatif ortaklarının düzenlenen eğitimlere katılım durumlarına göre dağılımları	66
Çizelge 5.15 Ortakların düzenlenen eğitimler hakkındaki görüşlere göre dağılımları ...	67
Çizelge 5.16 Kadın ortakların kooperatife katkısı olup-olmama konusunda düşüncelere göre dağılımları	68
Çizelge 5.17 Kooperatifte kadın ortakların aktif çalışma durumlarına göre dağılımları	69
Çizelge 5.18 Kooperatif ortaklarının göç olgusu hakkındaki görüşlere göre dağılımları	69
Çizelge 5.19 Ortakların genel kurula katılım durumlarına göre dağılımları.....	70
Çizelge 5.20 Kooperatif ortaklarının kooperatifte yaşanabilecek temel sorunlara ilişkin görüşlerine göre dağılımları	72
Çizelge 5.21 Kooperatif ortaklarının kooperatif yönetim şekli ile ilgili görüşlere göre dağılımları	75
Çizelge 5.22 Ortaklarının kooperatife ilişkin genel memnuniyet durumlarına göre dağılımları	77

1. GİRİŞ

Beşeri sermaye ilk olarak bireylere yapılan yatırım neticesinde ortaya çıkarak üretim sürecinde çeşitli etmenlerin (emek, girişim, bilgi) üreticisi ve uygulayıcısı olarak yer almıştır.

Keskin (2011)'e göre; beşeri sermaye; cemiyetteki fertlerin, üretimdeki süreçte bir yandan sahip oldukları bilginin, kabiliyetlerinin, deneyimlerinin ,işine duyduğu bağlılığın, davranışlarının ve değerlerinin eriştiği seviyeyi bir yandan da bedensel ve zihinsel dayanıklılığı ifade etmektedir. Beşeri sermaye; bir ev ahalisinin ya da bir kuşağın üretim aşamasında değerlendirebileceği vaktini, deneyimini ve kabiliyetini de ifade eder.

Beşeri sermaye kavramı; Theodore W. Schultz tarafından ilk olarak 1960'lı yıllarda ortaya atılmış olup gelirin yükselmesine bağlı olarak kazanılmış insana özgü özellikleri barındıran kapsamlı bir kavramdır. Beşeri sermaye, yaygın biçimde insanların bilgilerini, kabiliyetlerini ve eğitim hayatları boyunca elde ettikleri kazanımları içermenin yanı sıra, bireylerin sağlıklı olmaları neticesinde kazandıkları güç ve canlılığı da kapsamaktadır (Özyakışır, 2011).

Etmenlerin etkili ve verimli bir şekilde kullanılması ile üretime dahil olan bireylerin sahip olduğu olumlu yönler üretimde kullanılan öteki etmenlerin daha verimli kullanılmasına olanak sağlamakta ; bunun yanı sıra son teknolojilerin keşfine ve rasyonel bir biçimde kullanılmasına da imkan sağlamaktadır (Özyakışır, 2011).

Fertlerin birlikte hareket ederek sosyal, ekonomik ve kültürel gayelerine demokratik bir şekilde ulaşmalarını sağlayan bir teşebbüs modeli olan kooperatifler, aynı zamanda bölüşmenin, işbirliğinin, güçlü sermaye karşısında dik durabilmenin etkili bir yöntemidir. İnsanların mali ve sosyal yönden kalkınmasında, refah seviyelerinin yükselmesinde, üretim odaklı bir büyüme sağlanmasında, kooperatifçilik modeli ciddi katkılar sağlamaktadır.

Osmanlı Dönemine kadar uzun bir geçmişi olsa da kooperatifçilikte mühim gelişmeler 1163 Sayılı “Kooperatifler Kanununun” resmi olarak yürürlüğe girmesiyle başlamıştır. Türkiye’de faaliyet alanına göre gruplara ayrılan kooperatifler ilk zamanlar ağırlıklı olarak üretim, tüketim, kalkınma kooperatifleri iken, son yıllarda sektörel bazda kooperatiflerde kurulmaya başlanmıştır.

Hayatın vazgeçilmez unsuru ve ekonominin esasını oluşturan tarım kesiminde ortak sorunları olan bireylerin sorunlarına çözüm bulabilmek ya da gelişimlerini sağlamak maksadıyla farklı örgüt çatısı altında birleşmektedirler. Her ülkenin tarımsal örgütlenmesi, o ülkenin tarımsal durumuna, hali hazırdaki tarım politikalarına ve gereksinimlere göre normal olarak değişiklikler göstermektedir. Ancak genel bir bakış açısıyla, toplumsal hareketlilik ve birikimler sonucu, gelişmiş ülkelerde örgütlenme bilinci fazla olmasına rağmen, az gelişmiş ülkelerde örgütlenme bilincinin yeteri kadar güçlü olmadığı gerçeği hep aynı kalmaktadır (Turan, 2001).

Türkiye’de mevcut olan üretici örgütlerinin ve bu kapsamda tarımsal amaçlı kooperatiflerin çoğu Tarım ve Orman Bakanlığının uhdesinde bulunmaktadır. Mevcut kooperatifler 4 esas hususta hazırlanmış ana sözleşmeye bağlı olarak kurulmakta ve ana sözleşme içeriğinde bulunan konular kapsamında faaliyetlerini sürdürmektedir.

Çalışmada tarımsal kalkınma kooperatiflerinin kırsal alanda beşeri sermayeyi güçlendirmedeki etkisi ampirik olarak araştırılmıştır. Bunun için Ankara ili Ayaş ilçesinde bulunan toplam 11 adet tarımsal kalkınma kooperatifi içerisinde; kooperatiflerin aktiflik durumları, kadın ortak varlığı ve farklı konularda çalışmalarda bulunulması hususları dikkate alınarak 3 adet kooperatif gayeli olarak seçilmiştir. Çalışmada ortaklarla yüz yüze görüşme yapılarak uygulanan anket çalışmasıyla; kooperatiflerin beşeri sermayenin güçlendirilmesine katkılarını ortaya koyabilmek adına eğitim, mesleki deneyim, katılımcılık, gelir, istihdam, göç, kapasite geliştirme, karşılıklı yardımlaşma-dayanışma, kooperatif faaliyetlerine katılım, kooperatif ile işbirliği gibi hususlar irdelenmiştir.

1.1 Çalışmanın Amacı ve Önemi

Gelişmekte olan ülkelerde tarımsal amaçlı kooperatifler özellikle kırsal alanda istihdam aracılığıyla gelir yaratma, eğitim aracılığıyla ortaklarının beşeri sermaye birikimlerini arttırma ve sosyal koruma yoluyla da asgari refah koşullarının sağlanmasında önemli araçlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Türkiye’de de son yıllarda artış eğiliminde olan tarımsal amaçlı kooperatifler kırsal alanda gelir ve istihdam yaratılmasında, insan kaynaklarının geliştirilmesinde önemli işlevler kazanabilir hale gelmiştir. Bunun gerçekleşmesinde ise beşeri sermayenin yani ortaklarının, yöneticilerinin kapasitelerinin geliştirilmesi, güçlendirilmesi önem kazanmaktadır. Bu tez çalışmasının amacı;

- Kırsal alanda beşeri sermayenin güçlendirilmesinde tarımsal kalkınma kooperatiflerinin etkisini alan çalışması yoluyla ortaya koyabilmek,
- Beşeri sermaye kavramının kırsal alanda insan kaynaklarının güçlendirilmesine yönelik önemini tartışmak,
- Tarımsal kalkınma kooperatiflerinin beşeri sermayenin güçlendirilmesine yönelik neler yapabilecekleri konusunda alandan elde edilen verilere dayalı olarak öneriler geliştirmektir.

Ayrıca, Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinde beşeri sermayenin güçlendirilmesinde toplumsal cinsiyet yaklaşımının ne şekilde ele alınabileceğini de ortaya koymak çalışmanın önemli amaçlarından birisidir.

Bu tez çalışmasının temel sorunsalı şudur; Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin kırsal alanda beşeri sermayeyi güçlendirmede etkili olup olmadığını belirlemektir.. Bunun için iki temel soru ortaya konulmuştur. Birincisi; kooperatif ortaklığı, beşeri sermayesinin güçlenmesinde bir etki yaratmakta mıdır? İkincisi ise; kooperatif ortaklığı ve yöneticiliği geçim kaynaklarının ve refahın iyileştirilmesinde bir etkide bulunmakta mıdır?

Kırsal alanda yaşayanların eğitim düzeylerinin artması, mesleki beceri düzeylerinin yükselmesi, örgütlenme yoluyla gelir ve istihdam artışının sağlanması beşeri sermayenin güçlendirilmesi ile daha çok mümkün hale gelebilecektir. Kırsalda kalkınmanın sağlanmasında, kırdan kente göçün azalmasında kooperatifler daha etkin rol oynayabilirler. Kooperatiflerin beşeri sermayeyi güçlendirici çalışmalarda bulunması, bu konularda söz sahibi olması kırsal yaşam için önemlidir. Literatür taramasında daha önce beşeri sermaye ile ilgili çalışmalar yapıldığı fakat bunun çok sınırlı kaldığı görülmüştür. İşte bu tez çalışması, kırsalda beşeri sermayenin güçlendirilmesi ve bu konuda tarımsal kalkınma kooperatiflerinin yaptıkları çalışmaların bu alana nasıl bir katkıda bulunduğunu ve neler yapmaları gerektiğini ortaya koyması açısından önemlidir. Çalışmanın, tarımsal kalkınma kooperatiflerinin beşeri sermayenin güçlendirilmesi ve gelişimi üzerindeki etkileri ile ilgili çalışmaların oldukça sınırlı olması bakımından bu alandaki bir boşluğun giderilmesine katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Diğer yandan çalışmanın kooperatiflerde toplumsal cinsiyet olgusunu da dikkate alacak olması da önem taşımaktadır.

1.2 Materyal ve Yöntem

Tarımsal kalkınma kooperatiflerinin kırsal alanda beşeri sermayeyi güçlendirmedeki rolünü ampirik olarak araştırmak için Ankara ili Ayaş ilçesi seçilmiştir. Ayaş ilçesinde toplam 11 adet tarımsal kalkınma kooperatifi vardır. Bu kooperatiflerden 3 tanesi aktif olma durumu, kadın ortak varlığı ve farklı konularda çalışmalarda bulunduğu için gayeli olarak seçilmiştir. Bu kooperatifler; Ilıca Köyü Tarımsal Kalkınma Kooperatifi (74 ortak), Bayram Köyü Tarımsal Kalkınma Kooperatifi (29 ortak) ve Akkaya Köyü Tarımsal kalkınma Kooperatifidir.(17 ortak). Bu 3 kooperatifteki toplam 120 ortak “tam sayım yöntemi” ile çalışma kapsamına alınması hedeflenmiştir. Alan çalışması sırasında yerleşimlerde bulunan ve halen aktif olan 100 kooperatif ortağına ulaşılmıştır. Bu nedenle görüşme gerçekleştirilen kooperatif ortağı sayısı 100 olmuştur.

Çalışma kapsamına giren kooperatif ortaklarıyla 2021 yılında anket yolu ile veri teminine gidilmiştir. Bu veriler çalışmanın birincil materyalini oluşturmuştur. Bunun yanı sıra ulusal ve uluslararası kuruluşların yaptıkları çalışmalar, Tarım ve Orman

Bakanlığı ile Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) gibi kurumların istatistik verileri, daha önce yapılmış varsa benzer çalışmalar, vd. çalışmanın ikincil verilerini oluşturmuştur.

Çalışmada kooperatiflerin beşeri sermayenin güçlendirilmesine katkılarını ortaya koyabilmek için eğitim, mesleki deneyim, katılımcılık, gelir, istihdam, göç, kapasite geliştirme, karşılıklı yardımlaşma-dayanışma, kooperatif faaliyetlerine katılım, kooperatif ile işbirliği vb. sorular sorulmuştur. Ayrıca, memnuniyet ve katılım düzeyini ortaya koymak için 5’li likert ölçeğine uygun sorular da geliştirilmiştir.

Araştırma sonucunda ortaya çıkan veriler bilgisayar ortamına aktarılmış, sayısal verilerin özelliklerine ve araştırmanın gayesine uygun istatistiksel yöntemlerle veriler analiz edilmiştir. Araştırma kapsamındaki ortaklara uygulanan toplam 100 adet anket için genel bir veri tabanı oluşturulmuş ve sorulan sorulara göre genel bir kodlama plânı yapılmıştır. Anketler bu kodlama plânına göre bilgisayara girilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular değerlendirilirken istatistiksel analizler kullanılmıştır.

Kooperatif ortaklarının yaş durumu, eğitim düzeyi, yıllık gelir, çiftçilik deneyimleri, göç olgusu gibi değişkenler arasındaki ilişki durumunu saptamak üzere “ ki-kare bağımsızlık testi ” uygulanmıştır. Genellikle nominal değişkenlerin analizinde ki-kare analizi kullanılmakta ve sadece iki değişken arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını değerlendirmektedir.

Özdamar 2009 ki-kare bağımsızlık testine ilişkin görüşlerini “ ki-kare bağımsızlık testinde yararlanılan test modelleri tablonun tipine göre farklılık göstermektedir. Ayrıca teorik değerlerin büyüklükleri de uygulanacak test modelini ve test istatistiğinin hesaplama biçimini farklılaştırmaktadır” şeklinde ifade etmektedir.

Ki-kare bağımsızlık analizleri;

“ 2x2 ve rxc ($r > 2$ ya da $c > 2$) boyutlu tablolarda olmak üzere iki ana başlık altında yer alırlar. İkili kategorilere sahip iki değişkenin alt kategorilerinin birlikte gözlemlendiği birim

sayılarını gösteren çapraz tabloya 2x2 tablo denir. Her bir göze için hesaplanan teorik frekanslara göre kullanılacak yöntem değişebilmektedir. 2 x 2 Çapraz Tablolarda Ki Kare analizi sonucu kullanılacak olan test istatistiği ve p değerine aşağıdaki kriterlere göre karar verilmektedir;

- En küçük teorik frekans ≥ 25 ise Pearson Ki-kare Test
- $5 \leq$ En küçük teorik frekans < 25 ise Continuity Correction (Yates) Ki-kare Testi
- En küçük teorik frekans < 5 ise Fisher" s Exact Testi kullanılır” .

“İkiden fazla kategoriye sahip iki değişkenin alt kategorilerinin birlikte gözlemlendiği birim sayılarını gösteren çapraz tabloya rxc tablo denir. Beklenen frekansların 5’den küçük olanların sayısının toplam içindeki oranına göre kullanılacak yöntem değişebilmektedir. Beklenen frekanslar içinde 5’den küçük olanların yüzdesi % 20’den küçükse Pearson Ki-kare testi, eğer % 20’den büyükse Exact yöntem kullanılmalıdır” (Anonim, 2017a).

Bu çalışmada da alan araştırması sonucunda elde edilen veriler arasında bazı değişkenlerin birbiri ile bağımlılık ve anlamlılık durumlarını test etmek amacıyla Ki-kare analizi yapılarak analizlerden elde edilen bulgular anlamlılık durumlarına göre yorumlanarak sunulmuş ve tartışılmıştır. Bu bağlamda araştırmada farklı bir çok değişken arasında ki-kare analizi yapılmıştır. Bu analizlerden anlamlı çıkan veya yoruma konu olabilecekler metin içerisinde verilmiştir.

Tezde kullanılan likert ölçekli sorular 0 ile 1 arasında değerler alan Alfa katsayısı ile ölçeğin güvenilirliği hesaplanmıştır. Cronbach's Alfa Katsayısı, ölçekte yer alan 16 sorunun homojen bir yapıyı açıklamak üzere bir bütün oluşturup oluşturmadıklarını araştırır. Alfa Katsayısı, çiftçilerin 16 likert ölçeğine dayalı sorulara verdikleri cevapların toplanması ile bulunduğu durumlarda soruların birbirleri ile benzerliğini, yakınlığını ortaya koyan bir katsayıdır. Çalışmada sorulan soruların Cronbach’s Alpha değeri 0,927 olarak hesaplanmıştır. Bu değer ölçeğin yüksek derece güvenilir (0,80<x>1,00) bir ölçek olduğunu ifade etmektedir (Akgül 2003).

2. KAVRAMSAL TEMELLER

2.1 Kooperatif kavramı ve kooperatifçilik

İşbirliği etmek anlamına gelen kooperatif kelimesi Latin kökenli “cooperatio” kelimesinden türetilmiştir. Geniş manada kooperatifçilik, büyük kitlelerin hedefine ulaşmak amacıyla beraber gösterilen bir etkinlik, çaba ve olanakları bir araya getirmek ve ahenkleştirmek demektir (Çıkın ve Karacan, 1994).

“Kooperatif” kelimesini ilk olarak kullanan Robert Owen’dır. İnsanların mutlu ve sağlıklı yaşayabilmelerinin; yaşadıkları çevresel koşulların iyileştirilmesinden geçmekteğini savunmaktadır. Bu kapsamda Owen İngiltere’de işçilerin çalışma şartlarını düzeltmek ve çocukların işe başlama yaşını yükseltmek üzere çalışmalarda bulunmuştur.

Kooperatifçilik; sermayenin tek bir bireyin veya grubun elinde bulunduğu özel işletme türlerine seçenek olarak ve bu tür işletmelerden kaynaklanan fakirlik, dengesiz gelir seviyeleri, çalışanların sömürülme durumları gibi sorunlara çözüm bulma çalışmaları sırasında ortaya çıkmış özel bir işletme türüdür.

Mevcut özel işletmelerden kooperatif oluşumlarını farklı kılan ana faktörler; kooperatifte bulunan her ortağın sermayeye katkı sunması, sadece kar odaklı olunmaması ve tüm bireylerin kooperatif bünyesinde eşit şekilde oy hakkının bulunmasıdır (Kuş, 2015).

Piyasa düzeni içinde kooperatifler, sürekli sermaye birikimi sağlayarak birtakım mal ve hizmetlerin arzında ortaklarının pazarlık faaliyetinde etkinliğini artırmada, mali açıdan büyümeye katkı sunmada, ekonomik tıkanıklığı aşmada, dev firmalara karşı pazarlık gücünü artırarak rekabet şartlarını dengelemede ve piyasaları yapı ve işleyiş bakımından düzenleme hususunda son derece mühim görevleri ifa eden kuruluşlardır (Çıkın, 2007).

Uluslararası Kooperatifler Birliğinin tanımına göre kooperatif; “ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlar ve istekleri müşterek sahip olunan ve demokratik olarak kontrol edilen bir işletme yoluyla karşılamak üzere gönüllü olarak bir araya gelen insanların oluşturduğu özerk bir teşkilattır” . Kooperatifler, ortaklarına hizmet anlayışıyla kurulan mali ve sosyal gaye taşıyan işletmeler olduklarından fert ve ülke genelinde fakirliğin azaltılması ve iş olanaklarını arttırması bakımından ciddi kalkınma araçlarından birisidir (Anonim, 2012).

Kooperatifler ortaklarının mali açıdan özgürlüklerini önemseyerek onları ortak bir mali gaye uğruna birleştirmektedir. Bu bağlamda kooperatifçiliğin gelişmiş ve gelişmekte olan bütün ülkelerin sosyal -ekonomik açıdan güçlenmesinde oldukça ciddi katkıları olmuş ve halen bu katkıları sürmektedir (Haseki, 2007).

Kooperatifçilik ilkelerinin farklı şekillerde yorumlanmasının ve yanlış anlaşılmasının önüne geçmek amacıyla Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) çeşitli ilkeleri zaman içerisinde yeniden ele alarak gözden geçirmiştir. En son 1995 yılında ICA tarafından 7 ilke benimsenmiş ve bu ilkeler kooperatifçiliğin universal ilkeleri olarak tüm ülkeler tarafından kabul edilmiştir. Kabul edilen ilkeler “Gönüllü ve herkese açık ortaklık, Ortağın demokratik yönetim ilkesi, Ortakların ekonomik katılımı özerklik ve bağımsızlık, Eğitim, öğrenim ve bilgilendirme, Kooperatifler arasında işbirliği, Topluma karşı sorumlu olma” şeklinde sıralanmaktadır (Mülayim,2013).

2.1.1 Ülkemizde kooperatifçiliğe ilişkin mevzuat

Tarihimizde kooperatifçilik ile ilgili ilk kanun düzenlemesi ; Mithat Paşa'nın 1867 yılında hazırlayarak Babıâli'ye sunduğu “Memleket Sandıklarının Suret-i Tertibi ve Sermayesinin İdaresi ve Menafi ve Temerttüatının Sarfı Hakkında Layiha'sı (Memleket Sandıkları Nizamnamesi)” dir. Daha sonra , kooperatifçilik 1920 tarihinde TBMM'de görüşülüp kısmi olarak kabul edilen ancak savaş yüzünden kanunlaşamayan “Kooperatif Şirketler Kanun Layihası ile yeniden gündem olmuştur. Kooperatiflerin kuruluşuna imkan tanıyan kanun ise; Sakarya Meydan Muharebesi devam ederken kabul edilen “Ereğli Havzai Fahmiye Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanunu”

dur. (Hazar, 1986). Kooperatifleşme hareketinde daha ciddi bir aşamaya geçilmesi Cumhuriyetin ilanından sonra olmuştur. 396 sayılı “Ticareti Berriye (Toprağa ait) Kanununa” 1924 yılında eklenen bir fıkra ile Kooperatif Şirketlerinin kurulmasına olanak tanınmış ve yine aynı yıl 498 sayılı “İtibarı Zirai Birlikleri Kanunu” ile tarımsal kredilerin kooperatifler aracılığı ile dağıtımını öngörülmüştür. Bu gelişmeye karşın banka kaynaklarının yetersiz olması ve kredi kullanım alışkanlıklarının olmayışı nedeniyle bu kanun etkili olmamıştır. Daha sonra 865 sayılı “Türk Ticaret Kanunu” 1926 yılında kabul edilmiştir. Bu kanunun yerine 1956 senesinde kabul edilen Türk Ticaret Kanununun 6. fasılları, özel kanunlarla kurulan kooperatifler dışındaki kooperatiflerin yasal dayanağını teşkil etmiştir (Edik, 1993). Bu gelişmelerden sonra 1969 yılında bütün kooperatiflerin kuruluşlarını, işleyiş ve denetimlerini içeren “1163 sayılı Kooperatifler Kanunu” kabul edilmiştir.

Çizelge 2.1 Kooperatifçilikle ilgili temel kanunlar (Anonim, 2017b)

“1163 sayılı Kooperatifler Kanunu”	“4572 sayılı Tarım Satış ve Birlikleri Kooperatif Hakkında Kanun”	“1581 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu”
“Kooperatiflerin kuruluş, işleyiş ve denetim gibi düzenlemeleri barındıran bu Kanun, tüm kooperatifler için uygulanır ve temel kanun niteliğindedir. Kanunun 98’inci maddesine göre Kanun’da aksi bulunmayan konularda TTK’daki anonim şirketlere ilişkin hükümler kooperatiflerin kendine özgü yapıları da dikkate alınarak uygulanmaktadır.”	“Tarım satış kooperatif ve birliklerinin ilk yasal düzenlemesi 21/10/1935 tarihli ve 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun’dur. Bu Kanun, 1984 tarihli ve 238 sayılı KHK ile 3186 sayılı Kanunu ile değiştirilmiş, 01/06/2000 tarihli ve 4572 sayılı Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri Kanunu ile tamamen yürürlükten kaldırılmıştır.”	“Tarım kredi kooperatiflerinin ilk yasal düzenlemesi, 1929 tarihli Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu’dur. Ancak 1935 tarihli ve 2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu kapsamlı olarak tarım kredi kooperatiflerinin kuruluş ve işleyişlerini belirlemiştir. Daha sonra bu Kanun, 18/04/1972 tarihli ve 1581 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.”
“1163 sayılı Kanun’da 1469 sayılı Kanun, 2475 sayılı Kanun, 3381 sayılı Kanun, 3476 sayılı Kanun, 4274 sayılı Kanun, 4363 sayılı Kanun, 4629 sayılı Kanun, 5146 sayılı Kanun, 5728 sayılı Kanun, 5983 sayılı Kanun, 6172 sayılı Kanun, 6215 sayılı Kanun, 6525 sayılı Kanun ile toplam 13 değişiklik yapılmıştır.”	“4572 sayılı Kanun’da: 4962 sayılı Kanun, 5234 sayılı Kanun, 5290 sayılı Kanun, 6455 sayılı Kanun, 6456 sayılı Kanun ile toplam 5 değişiklik yapılmıştır.”	“1581 sayılı Kanun’da: 2460 sayılı Kanun, 237 sayılı KHK, 3223 sayılı Kanun, 336 sayılı KHK, 553 sayılı KHK, 5330 sayılı Kanun ile toplam 6 değişiklik yapılmıştır.”

Çizelge 2.1 de gösterildiği şekilde kooperatiflerin kuruluş ve faaliyetleri , türlerine göre üç farklı yasaya tabi olarak gerçekleşmektedir. GTB 2012 söz konusu kanunları ;

1. “1163 sayılı Kooperatifler Kanunu: Çoğu kooperatifin kurulup gelişmesini sağlayan ve kooperatifçilik sektörünü düzenleyen esas kanun olup 24.4.1969 tarihinde yürürlüğe girmiştir.
2. 1581 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu: Tarım Kredi Kooperatiflerinin kuruluş ve işleyişlerine ilişkin özel hükümleri içeren ve 18.4.1972 tarihinde yürürlüğe giren kanundur. Bu kanunda hüküm bulunmayan konular hakkında ise 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu hükümlerine başvurulmaktadır.
3. 4572 sayılı Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri Hakkında Kanun: Tarım Satış Kooperatifleri için çıkarılan özel kanun olup tarım satış kooperatif ve birliklerine özgü hususlara yer verilmiş olup 1.6.2000 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu Kanunda düzenlenmemiş konularda ise, 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu hükümleri uygulanmaktadır” şeklinde ifade etmektedir.

Türkiye’de kooperatifleri, etkinlik çeşitlerine ve tabi oldukları yasal düzenlemelere göre iki farklı grupta incelemek mümkündür. Kooperatifler, gerçekleştirdikleri etkinlik çeşitlerine göre “Üretim Kooperatifleri, Tüketim Kooperatifleri, Kredi Kooperatifleri, Yapı ve İşyeri Kooperatifleri ve Diğer Kooperatifler” olmak üzere beş gruba ayrılmaktadır (Koçtürk, 2006).

Kooperatifleri Yasal Mevzuata Göre ise ; 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu kapsamındaki kooperatifler ve Özel kanuna tabi kooperatifler olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür.

2.1.2 Dünyada kooperatifçiliğin gelişimi

Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planında (2012-2016) dünyada kooperatifçiliğin gelişimi “dünyada kooperatifçiliğin bir iktisadi düzenleme şeklinde ortaya çıkışı, 19. yüzyılın ortalarına uzanmaktadır. İngiltere’de işçiler tarafından

başlatılan tüketim kooperatifçiliği akımı ile kendini gösteren ve sanayi devriminin yaratmış olduğu hızlı değişim ve dönüşüm, işsizlik, iç göç, gelir dağılımının bozulması gibi ekonomik ve sosyal problemler kooperatifçiliğin doğuşuna oldukça katkı sağlamıştır. İlerleyen yıllarda da üretim kooperatifçiliği ile Fransa, Esnaf ve Tarım Kredi kooperatifçiliği ile Almanya ,İngiltere’yi takip etmiştir” şeklinde ifade edilmektedir (Anonim,2016a).

-Avrupa Birliği ülkelerinde kooperatifçilik

Avrupa birliğine üye ülkeler genelde kooperatifçilikte başarılı ülkelerdir. Burada da özellikle kooperatifçiliğin başladığı ülkeler Fransa, İngiltere ve Almanya başta gelmektedir.

Kooperatifçilik hareketi İngiltere’nin Rochdale Kasabası’nda 1844 yılında, iktisadi ve toplumsal gereksinimlerin karşılanma ihtiyacından ötürü dayanışma neticesinde ortaya çıkmıştır (Koçtürk, 2006). İlk kez tüketim kooperatifleri olarak İngiltere’de başlayan kooperatifçilik hareketi sonrasında üretim ve kredi kooperatifleri olarak kurulmuş ,zamanla Almanya, Fransa’nın da içinde bulunduğu diğer ülkeler aracılığıyla tüm dünyaya yayılmıştır.

Kooperatifçiliğin etkin bir şekilde uygulandığı ve her dört kişiden birinin bir kooperatif ortağı olduğu Almanya’da farklı meslek gruplarının büyük çoğunluğunun kooperatif ortaklığı bulunmaktadır. Çiftçiler ise en az bir yada daha fazla kooperatife ortaklırlar. Almanya’da kooperatifçilik yalnız klasik iş alanlarında değil bilgi işlem, medya, sağlık, eğitim vb. birçok farklı alanlarda da aktif durumdadır (Anonim,2015). AB’de 250.000 kooperatif mevcuttur. AB nüfusun üçte biri bu kooperatiflere ortak olup 5,4 milyon birey ise kooperatiflerde istihdam edilmektedir.

-Amerika Birleşik Devletleri'nde kooperatifçilik

Önemli bir ekonomik güce sahip bir ülke olan ve 50 eyalet ve bir federal bölgeden oluşan Amerika Birleşik Devletlerinde 1929 yılında yaşanan buhran döneminde, başkan Franklin Roosevelt Yeni Düzen Programını uygulamaya koymuş ve program kapsamında kırsalda kooperatifleşme hareketine başlanmıştır. Bu sayede bölgesel kalkınma kooperatifçilik hareketiyle sağlanmıştır.

Ülkede, kooperatif işletmelerini içeren birtakım düzenlemeler yapılarak kısa hükümet kararnamesi ile kooperatif kurulması sağlanmıştır. 19. Yüzyılda çiftçiler tarafından meyve, pamuk, hayvancılık gibi sektörlerde kurulan kooperatifler, 1930'lerden sonra enerji sektörü gibi birçok alanda da kurularak gelişmişlerdir (Anonim 2015). Amerika Birleşik Devletlerinin en fazla kooperatif bulunan ülke olarak öne çıktığı ICA Raporlarında yayınlanmıştır. 65.000 kooperatif işletmesi bulunan ülke genelinde kooperatifler 75 milyar dolar ücret ve 650 milyar dolar gelir üretmektedir. Ülkede her üç kişiden birinin kooperatif üyeliği bulunmakta olup; kredi birliklerinin üyesi olan Amerikalı sayısı 110 milyon, tarım kooperatifleri üyesi olan çiftçi sayısı ise 2 milyondur.

-Çin Halk Cumhuriyeti'nde kooperatifçilik

Çin'de 80 yıllık bir geçmişe sahip kooperatifçilik faaliyetleri kapsamında , 1920'li yıllarda Çin'in mevcut kırsal alanlarında kıtlıkla mücadele programı başlatılmış ve Endüstriyel Kooperatifçilik Hareketinin 1930'lu yıllarda ortaya çıkmasıyla çalışmalarına hız verebilmişlerdir. Çin'de tedarik ve pazarlamanın da içinde olduğu başlıca üç tür kırsal kooperatif mevcuttur. Tedarik ve Pazarlama Kooperatifleri Milli Birliği Çin'deki en büyük kooperatif olup tarım sektöründe başarılı faaliyetleri bulunmaktadır. Birlik, federal yapıda olup 22.537 birim kooperatifi bünyesinde barındırmaktadır (Anonim, 2015).

2.1.3 Türkiye’de kooperatifçiliğin gelişimi

Ülkemizde kooperatifçilik hareketi Cumhuriyet öncesi devir ve Cumhuriyet devri olarak iki bölümde ele alınacaktır.

-Cumhuriyet öncesi dönemde kooperatifçilik

17. yüzyılda lonca sistemine geçmeye başlayan Ahi Birliklerinde 19. Yüzyılda çöküş yaşanmaya başlamıştır. Bu loncaların çöküş dönemi ile Türkiye’de çağdaş kooperatifçilik fikrinin doğuşu da aynı döneme rast gelmektedir. Mithat Paşa Pirot kasabasında 1863 senesinde “Memleket Sandığı” ismi verilen tarım kredi örgütünü ilk kez kurarak çağdaş kooperatifçiliğin ilk adımlarını atmıştır (Hazar, 1990).

29 maddeden oluşan Memleket Sandıkları Nizamnamesi ile Memleket Sandıklarının kuruluşu gerçekleşmiştir. Nizamname ile yurttaki ilk örgütlü tarım kredinin resmi mevzuatı oluşturulmuştur. Memleket Sandıklarının zaman içerisinde görevlerini ifa etmemesi sebebiyle kapatılarak onun yerine Menafi Sandıkları kurulmuştur. Ziraat bankasının kurulması menafi sandıklarının kaldırılmasıyla gerçekleşmiş ve menafi sandıkları Ziraat bankasının birer şubesi haline getirilmiştir (Kocabaş, 2003).

Türkiye’de kooperatifçiliğin duraklama dönemini 1888 senesinde başlayan ve 1913 senesinde kooperatifçiliğin tekrardan hareketlenmesine kadar geçen zamanı içermektedir. Ahmet Cevat Emre Türk kooperatifçiliğinin önemli öncülerinden biridir. 1913 yılında kooperatifçilik alanında Türkiye’de ilk kitap yayımlanmıştır ve altmış maddeden oluşan tüketim kooperatiflerinin ana sözleşmesi kitabın son kısmında yer almaktadır. Bunun olumlu etkisi ile İstanbul’un Fatih ilçesinde 1913 yılında ilk tüketim kooperatifi açılmıştır. Bundan sonrasında da 1919 yılında kapanan çok sayıda tüketim kooperatifi kurulmuştur (Erçin, 2006).

Mustafa Kemal ATATÜRK Kurtuluş Savaşının etkisiyle iktisadi yönden yoksun düşmüş milletin, yeni kurulacak devlette işbirliği ve ortaklık kavramlarını

önemseyeceğini bildiğinden Cumhuriyetin ilanında önce “Kooperatif Şirketler Yasası” tasarısı hazırlatmıştır. Ancak bu tasarı kanunlaştırılamasa da daha sonraki senelerde bizzat ATATÜRK ve İNÖNÜ tarafından; hem Mecliste yapılan toplantılarda hem de yurt içi ziyaretlerinde kooperatifçiliğe vurgu yapılarak, kooperatifçiliğin halk tarafından bilinmesine çalışılmıştır. Daha sonra yapılan hukuki düzenlemelerle kooperatifler yasal bir zemine dayandırılmıştır (Hazar, 1990).

-Cumhuriyet döneminde kooperatifçilik

Kooperatifçiliğin gelişmesi için Cumhuriyetin ilanından sonra da gerekli bir dizi hukuki düzenlemelerin yapılması sürdürülmüştür. 396 sayılı kanun 1924 senesinde kabul edilerek o dönem yürürlükte olan 1850 tarihli Kara Ticareti Kanununa ilave yapılmış ve ticaret şirketleri o zamana kadar kolektif ve anonim sayılırken ,bunlara ortaklık şirketleri yani kooperatif yapılanması da eklenmiştir. Bu bağlamda kooperatifler ilk defa bir yasada yerini almıştır (Erçin, 2006).

İlk tarım kooperatifi kanunu 21 Nisan 1924 tarihinde “İtibari Zirai Birlikleri Kanunu” adıyla yürürlüğe girmiştir. Çıkarılan bu kanunla kredi ,alım-satım işleri ile ilgilenen kooperatiflerin kurularak faizciliğin önlenmesi ve üreticilere kredi verilmesi amaçlanmıştır. Ancak gayesi tarımsal kooperatiflerin kurulması olan bu yasa uygulanamamıştır (Hazar, 1990).

1929 senesinde yaşanan ekonomik buhran ve çıkarılan İtibari Zirai Birlikleri Yasası’nın beklendiği gibi başarılı olmaması sonucunda yeni bir yasanın çıkarılmasına başlanmıştır. Bu bağlamda 24 maddeden oluşan 1470 sayılı Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu 5 Haziran 1929 tarihinde yürürlüğe konmuştur. Bu kanunun yürürlüğe konmasındaki amaç; tarımsal işletmelerin kısa süreli gereksinimlerini karşılamak için tarım kredi kooperatiflerinin kurulmasıdır. Bu yasa kapsamında, 668 adet tarım kredi kooperatifinin kuruluşu 1935 yılına kadar tamamlanmıştır (Kocabaş,2010).

1470 sayılı yasada ortaya çıkan, değişen şartlara göre yeniden değerlendirilme ihtiyacı ve kooperatifçilik hareketinin tüm Türkiye'ye yayılması neticesinde bu kanun geçerliliğini yitirmiş ve yerine yeni kanunlar çıkarılmıştır. 1935 senesinde “ 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri Kanunu” ve “2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu” yürürlüğe girmiştir. Bu yasaların uygulanabilmesi amacıyla da iki ayrı ana sözleşme hazırlanarak Bakanlar Kurulunca kabul edilmiştir. 1936 senesinde “ Tarım Kredi Kooperatifleri Ana sözleşmesi”, 1937 senesinde “ Tarım Satış Kooperatifleri Ana sözleşmesi ve Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri Ana sözleşmesinin” kabul edilmesi ile 668 tane zirai kredi kooperatifinden büyük oranı yeni yasaya kendilerini uyumlandırarak “tarım kredi kooperatifi” adını almıştır. 91tane kooperatif ise intibak etmeyerek tasfiye olmuştur (Hazar,1990).

Küçük zanaatkârların ve esnafın kooperatif şeklinde örgütlenmeleri ve bunların finansmanının sağlanması amacıyla 1933 yılında Halk Sandıkları ve Halk Bankası Yasası çıkarılmıştır. Fakat Halk Bankasının açılması 1938 senesinde Başbakan Celal Bayar döneminde olmuştur. Ayrıca 1938 senesinde Ankara ve İstanbul illerinde Halk Sandıkları da açılmıştır. Günümüzün T.C. Ziraat Bankası da 12 Haziran 1937 tarihli 3202 sayılı yasayla kurulmuş olup ; yasada başta “ kredi ve satış kooperatifleri” olacak şekilde, tüm tarımsal kooperatifleri destekleyici yargılar bulunmaktadır (Hazar,1981).

II. Dünya Savaşının sürdüğü yıllarda durağanlaşan kooperatif hareketlerinin tekrardan canlanması 1950-1960 dönemi bulmuştur. Bu bağlamda 1951yılında Ankara Esnaf Kefalet Kooperatifi kurulmuştur. Böylece esnaf ve sanatkârlara yönelik ilk kooperatif yapısı oluşturularak; maddi teminat verme hususunda yaşanan sıkıntı nedeniyle ticari bankalardan kredi alamayan küçük sanayici, zanaatkar ve esnafın sorununa çözüm bulunmuştur (Hazar,1990).

1960 yılından sonra devlet tarafından kooperatifçiliğe daha fazla önem verilmeye başlanmış ve 1961 Anayasasında ilk kez kooperatifçiliğe yönelik hükümlere “Devlet kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır” yer verilmiştir. Bu hükümle birlikte , kooperatifçilik konusu ilk kez bir anayasada yer almıştır. 1969 yılında devletin gerek kooperatiflere verdiği önem ve gerekse kooperatiflerin kendine özgü bir kanuna

ihtiyaç duymaları nedeniyle Kooperatifler Kanunu yürürlüğe girmiştir. İlerleyen senelerde de mevcut bakış açısı korunmuş ve 1982 Anayasasında kooperatifçiliği geliştirilme hususunda gereken tedbirleri alma görevi devlete verilmiştir.

Tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin ihtiyaçlarına cevap veremeyen 1985 senesinde çıkarılan “3186 sayılı yasa” yürürlükten kaldırılarak yerine “ 4572 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun” 2000 senesinde yürürlüğe girmiştir. Kanunla kooperatif ve birliklerin özerk ve demokratik bir yapıya dönüşmeleri yönünde yeni yargılar getirilmiştir (Mülayim,2013).Planlı kalkınma dönemi öncesi kendi isim ve hesaplarına ürün alan tarım satış kooperatifleri, sonraki dönemlerde devletin tarım üretimini ve üreticisini destekleme maksadıyla sübvansiyon alımlarına başlamıştır.

2000 yılından itibaren çıkarılan 4572 sayılı kanun ile birliklerin özerkleşmesi sağlanarak yeniden yapılandırma dönemi başlatılmıştır. Bu kapsamda süreçte alınması gereken önlemlerin tespiti amacıyla çalışma, tetkik ve öneride bulunması için Yeniden Yapılandırma Kurulu oluşturulmuştur. Kurulun görevi 2013 yılında 4572 sayılı kanunda yapılan değişikliklerle son bulmuştur . Bu süreçte Gümrük ve Ticaret Bakanlığı ile kooperatifçilikten sorumlu diğer Bakanlıklar ve kuruluşlarla birlikte yapılan çalışma neticesinde “Türkiye Kooperatifçilik Strateji ve Eylem Planı (2012-2016)” yayınlanmıştır.

Çizelge 2.2 Türkiye’de Kooperatifler ve Ortak Sayıları (Anonim,2016b)

Faaliyet Alanına Göre Kooperatifler		Kooperatif Sayısı	Ortak Sayısı
1.	Konut Yapı Kooperatifi	27.361	1.273.274
2.	Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	7.201	775.563
3.	Motorlu Taşıma Kooperatifleri	5.803	171.265
4.	Sulama Kooperatifi	2.523	303.586
5.	Tüketim Kooperatifi	2.170	183.463
6.	Tarım Kredi Kooperatifi	1.625	1.001.418
7.	Toplu İşyeri Yapı Kooperatifi	1.161	84.035
8.	Kredi Kefalet Kooperatifi	1.004	659.406
9.	Küçük Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifi	922	125.632
10.	İşletme Kooperatifi	655	116.368
11.	Su Ürünleri Kooperatifi	553	30.889
12.	Üretim Pazarlama Kooperatifi	408	17.591

Çizelge 2.2 Türkiye’de Kooperatifler ve Ortak Sayıları (Anonim,2016b) (devam)

13.	Karayolu Yolcu Taşıma Kooperatifi	390	7.873
14.	Turizm Geliştirme Kooperatifi	309	17.002
15.	Tarım Satış Kooperatifi	306	323.596
16.	Temin Tevzi Kooperatifi	256	22.807
17.	Küçük Sanat Kooperatifi	233	7.770
18.	Karayolu Yük Taşıma Kooperatifleri	75	2.117
19.	Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi	55	640
20.	Eğitim Kooperatifi	49	2.880
21.	Pancar Ekicileri Kooperatifi	31	1.448.171
22.	Yaş Sebze Meyve Kooperatifleri	29	3.066
23.	Gayrimenkul İşletme Kooperatifi	26	922
24.	Yayıncılık Kooperatifi	23	508
25.	Yardımlaşma Kooperatifi	18	13.449
26.	Deniz Yolcu Taşıma Kooperatifi	17	381
27.	Yenilenebilir Enerji Üretim Kooperatifi	13	95
28.	Hizmet Kooperatifi	11	145
29.	Tedarik Kooperatifi	8	606
30.	Sigorta Kooperatifi	6	827.765
31.	Hamal Taşımacılığı Kooperatifi	6	522
32.	Pazarcılar İşletme Kooperatifi	5	67
33.	Sağlık Hizmetleri Kooperatifi	2	53
34.	Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Kooperatifi	2	31
35.	Deniz Yük Taşıma Kooperatifi	1	8
36.	Basın Yayın İletişim Kooperatifi	1	23
37.	Fikri Mülkiyet Hakları ve Proje Danışmanlığı Kooperatifi	1	7
	Toplam	53.259	7.422.994

2.1.4 Tarımsal kalkınma kooperatifleri

Tarımsal alanda ortaklarına birçok konuda destek sağlayan tarımsal kalkınma kooperatifleri; bünyelerinde barındırdığı seracılık, hayvancılık, depolama, nakliye gibi önemli tarımsal alanlarda faaliyetlerini sürdürmektedir. Çiftçi gelirine direkt etki eden çok amaçlı kooperatif olma özelliği taşımakta olup süt sektöründe olduğu gibi özellikle ihale yapılan bölgelerde, üreticilerini temsil ederek pazarlık güçlerini arttırmaktadır (Yavuz, 2005).

Çizelge 2.3 Tarımsal kalkınma kooperatifleri yıllar itibariyle ortak sayısı (Anonim,2022)

Yıllar	T.K.K Sayısı	Ortak Sayısı
31.12.2000	4617	502.397
31.12.2001	4888	515.270
31.12.2002	4.951	728.416
31.12.2003	5.064	728.588
31.12.2004	6.060	808.943
31.12.2005	6.777	757.456
31.12.2006	7.148	778.285
31.12.2007	7.429	789.887
31.12.2008	7.541	793.581
31.12.2009	7.813	796.497
31.12.2010	8.106	842.077
31.12.2011	8.204	843.343
31.12.2012	8.314	870.886
31.12.2013	8.104	859.828
31.12.2014	7.594	823.790
31.12.2015	7.303	790.462
31.12.2016	7.198	777.327
31.12.2017	6.947	761.853
31.12.2018	6.840	752.551
31.12.2019	6.816	745.037
31.12.2020	6.807	737.358
31.12.2021	6.843	737.783

Çizelge 2.3’te tarımsal kalkınma kooperatiflerinin yıllar bazında ortak sayısı gösterilmiştir. Çizelgede görüldüğü üzere tarımsal kalkınmanın önemli bir aracı olarak görülen tarımsal kalkınma kooperatiflerinin sayısı yıldan yıla dalgalı bir seyir göstermiştir. 2021 yılı itibarıyla 6.843 adet T.K.K’ne ortak olan birey sayısı 737.783’dür.

-Tarımsal kalkınma kooperatiflerinin amaçları

“Sınırlı Sorumlu Tarımsal Kalkınma Kooperatifi Ana Sözleşmesine göre kooperatif amaçları”;

- a. “ Ortakların her türlü bitkisel, hayvancılık, ormancılık konularındaki istihsalini geliştirmek ve ihtiyaçları ile ilgili temin, tedarik, işletme, pazarlama, değerlendirme faaliyetlerinde bulunmak,

- b. Ortakların ekonomik ve sosyal yönden gelişmelerine yardımcı olmak, iş sahası temin etmek,
- c. Ortakların ekonomik gücünü arttırmak için tabii kaynaklardan faydalanmak, el ve ev sanatları ile tarımsal sanayiinin gelişmesini sağlayıcı tedbirler almaktır” şeklinde sıralanmaktadır (Anonim, 2021) .

-Tarımsal kalkınma kooperatifleri çalışma konuları

“Sınırlı Sorumlu Tarımsal Kalkınma Kooperatifi Ana sözleşmesinin 7. maddesine göre kooperatif çalışma konuları”;

- a. “ Tarımda her türlü verimliliği artırıcı tedbirleri almak,
- b. Bitki, hayvan, orman, su, arıcılık, meyvecilik, bağcılık, sebzecilik, çiçekçilik ve diğer ürünlerin rantabl bir şekilde yetiştirilmesi ile ilgili her türlü teknik faaliyetlerde bulunmak.
- c. Ortaklarının her türlü ürün ve mamullerinin kalitesini yükseltecek tedbirleri almak, hastalık ve haşerelerle mücadele yapmak ve yaptırmak,
- d. Ortaklarının üretimle ilgili araç, gereç ve diğer tarımsal girdi ihtiyaçlarını temin etmek, ayrıca, ortakların tarımsal makine, alet ve ekipman ihtiyaçlarına yönelik makine parkını satın alma veya kiralama suretiyle oluşturmak. Kooperatif mülkiyetinde veya ortakların makinelerini ortaklara veya üçüncü kişilere kullandırmak.
- e. Bitkisel ve hayvansal mahsulleri değerlendirme, işleme, muhafaza ve pazarlama ile ilgili her türlü fonksiyonları yerine getirmek için gerekli çalışmaları yapmak, yaptırmak.
- f. Her çeşit orman ürününün istihsal, imal, nakil, depolama ve istif işlerinin yapılmasında ortaklarına yardımcı olmak veya bu işleri yapmak, orman idaresince verilecek aslî ve talî orman ürünleri ve orman artıklarını değerlendirmek, Orman Kanunu ve ilgili mevzuata göre ortaklarına ormanda iş sağlamak, kredi vermek, özel ağaçlandırma yapmak, yaptırmak,
- g. Çay ziraatında verimliliği artırmak amacıyla ilgili kuruluşlarla işbirliği yapmak,

- h. Tabii kaynaklardan faydalanmak, el ve küçük sanatlarla ilgili muhtelif çalışmalarda bulunmak ve bunların pazarlamasını sağlamak,
- i. Ortakların finansman ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olmak ve teslim ettikleri mal oranında ve kooperatifin mali imkanları ile orantılı avanslar vermek,
- j. Tarım ve Orman Bakanlığı ile diğer bakanlıklar, teşekküller ve bankalar tarafından yapılacak teknik ve mali yardımların ortaklara intikalini sağlamak,
- k. Özel ve Resmi kuruluşlardan temin edilen kredi, hibe ve borç parayı gayeye uygun hizmetlerde kullanmak,
- l. Kredi alınan banka, kurum ve kuruluşlara kooperatif tüzel kişiliğine ait taşınır ve taşınmaz malları ipotek ettirmek ve ortakları adına kefalette bulunmak,
- m. Taşınmaz ve taşınır mallar, aynlar edinmek, yaptırmak veya gerektiğinde satmak, işletmeleri devralmak, kooperatifin yatırımları için gerekli tesislerin yapılmasına karar vermek,
- n. Kooperatifin ithalat ve ihracatla ilgili işlemlerini yapmak veya yaptırmak,
- o. Bina, arazi, arsa vb. alım ve satımı ile kooperatifin mülkiyeti ve tasarrufunda bulunan makine, alet ve malzemeyi kira karşılığı her türlü tarımsal işlerde kullandırmak, bunların bakım ve onarımını sağlamak,
- p. İşletme araçları, canlı, cansız demirbaşlarla, ortakların gıda maddeleri, ev ve giyim eşyası, yakıt ve akaryakıtlarının alım ve satımını yapmak ve bayiliğini almak,
- r. Ortaklara her türlü sigorta hizmetlerinin sağlanmasında aracılık etmek,
- s. Kooperatif çalışmaları ile ilgili kiralama işlerini yapmak.
- t. Kırsal turizm faaliyetinde bulunmak,
- u. Ortakların sosyal, kültürel ve ulaşım konularındaki ihtiyaçlarına yönelik faaliyette bulunmak, (Ortakların birinci derece yakınları olan anne, baba, eş ve çocukları bu hizmetlerden yararlanır.)
- v. Çevre korumaya yönelik faaliyetlerde bulunmak,
- y. Çalışma konularıyla ilgili şirket kurmak ve kurulmuş olan şirketlere iştirak etmek,
- z. Amaç ve çalışma konularında gazete, dergi, kitap çıkarmak ve her türlü yayın faaliyetlerinde bulunmak ve gerektiğinde seminer, sempozyum, panel, konferans gibi toplantılar düzenlemek ” şeklinde sıralanmaktadır (Anonim,2021).

2.2 Beşeri Sermaye

Beşeri sermaye kavramı; işgücünün bünyesinde barındırdığı bilgi, yetenek, deneyim ve sahip olunan bütün kişisel değerlerin üretimde yarattığı ilave yardımı ifade etmektedir (Karagül, 2002).

Endüstri toplumundaki fiziksel sermayeye seçenек olarak bilgi toplumunda ön sıralara yerleşen beşeri sermaye kavramı; bireyin veya toplumun bünyesinde barındırdığı bilgi, kabiliyetler, sağlıklı olma durumu, toplumsal münasebetlerdeki yeri ve eğitim seviyesi gibi kavramları barındırır. Kavram ekonomik büyümenin temel kaynağı olup ülkelerin gelişme planlarında önemli bir yer edinmiştir (Kar ve Ağır, 2006).

Aksu (2016)'ya göre beşeri sermaye, üretim aşamasında ki faktörlerin özellikle maddi unsurların verimliliğini artıran, emeğin nitelik ve niceliğini arttıran ve emek faktörünün kalite düzeyini artırıcı niteliklerinin yanında sağlıklı olma hali ile tinsel kazanımlar sağlayan değerler toplamıdır.

1776 yılı ; Adam Smith'in “Ulusların Zenginliği” adlı kitabını kaleme aldığı yıl olup aynı zamanda beşeri sermaye kavramının temellerinin atıldığı dönemdir. Fakat beşeri sermaye kavramının kuramsallaşması ve ölçüm yöntemlerinin belirlenmesi 1960'lı yıllara kadar uzanmaktadır. Theodore Schultz beşeri sermaye teorisinin kurucusu olarak kabul edilmekte olup teoriyi iktisat literatürüne kazandırmıştır.

18. yüzyıldan başlayıp 20. yüzyıla kadar süregelen süreçte bazı ekonomistler özellikle beşeri sermaye kavramının hudutlarını ve geliştirme yollarını bulmak için çalışmışlardır. Ancak bundan sonraki süreçte ise beşeri sermayeye yönelik yapılan çalışmaların çoğu beşeri sermaye kavramının iç dinamiklerinin keşfine yönelik olmuştur.

1961 yılında beşeri sermaye kavramı literatüre girmiş ve kavram bu dönemde kullanılmaya başlanmıştır. Ancak daha çok İkinci Dünya Savaşından sonra insan

unsurunun sermayenin bir ögesi olduğuna dair görüşlerin ortaya atılmasıyla bütün bu görüşler bu dönemde kuramsal bir anlam ve tamamıyet kazanmış ve kaynaklarda yerini almıştır (Meinagh R, 2011).

Schultz tarafından beşeri sermaye ile ilgili yapılan çalışma 1962 yılında yayımlanmıştır. Schultz çalışmasında; gelişmekte olan ülkelerde yaşanan büyüme ve kalkınma sorununun sebebinin yetersiz fiziki sermayeden değil, kalitesiz ve yeteneksiz insan gücünden kaynaklandığını ifade etmiştir. İnsan unsurunun bu açıdan önem arz ettiğini ve ülkelerin gelişimine katkı sunması bakımından ,fiziki sermaye kadar beşeri sermayenin geliştirilmesine de önem verilmesi gerektiğini belirtmiştir (Altay, 2005).

Beşeri sermaye teorisi, beşeri sermayeye yapılan yatırım ile verimlilik arasındaki doğrudan ve anlamlı bir ilişkinin bulunduğu hipotezine dayanmaktadır. Ancak bu neden-sonuç ilişkisi karmaşık ve belirsizdir. Çünkü bireyin daha iyi ve yüksek öğrenim görmesi yüksek kazanç elde edeceği anlamına gelmeyip; bu durum kişinin doğuştan gelen yeteneklerine de bağlıdır. Motivasyon, kabiliyet ve bireysel alışkanlıklar hem öğrenimde başarı sağlamada hem de işgücünün verimli olmasına etki etmektedir (Dulupçu, 1997).

Ülkelerin siyasi yapıları üzerinde beşeri sermayenin etkisi bulunmaktadır. Eğitim düzeyi gelişmiş ülkelerde halk idaresi ; düşük eğitim düzeyine sahip ülkelere nazaran daha rahat yürütülecektir. Zira ülkede yaşanacak değişikliklere eğitilmiş insanların uyumu daha kolay olacaktır. Ayrıca eğitimle kazanılan beşeri sermaye ile ülkede bulunan kaynakların daha etkili ve verimli kullanılması sağlanarak iktisadi gelişme pozitif yönde seyir izleyecektir. Bu bağlamda ülkede ekonomik alanda yaşanan kararlılık siyasi alanda da istikrar yaşanmasına neden olacaktır (Karagül, 2002).

Beşeri sermaye gelişmiş ülkelerde yaşanan iktisadi gelişme üzerinde bilindik sermayeye nazaran daha etkili olabilmektedir. Bunun en büyük kanıtı , beşeri sermayede ortaya çıkan artışların gelişmiş ülkelerin iktisadi gelişmelerindeki payı olmasıdır. İnsanların ürün ve hizmet üretimindeki etkinliğini artıran sağlık, eğitim ve beslenme gibi

unsurlarla beşeri sermayeye aktarılan çeşitli yatırımlar neticesinde beşeri sermaye bilindik sermayeye nazaran daha etkili olacaktır (Gökçen, 2006).

Verimli bir üretim faaliyeti için konvansiyonel üretim öğelerinin yanı sıra, insan sermayesine de yatırımlar yapılmalıdır. Bu bağlamda yeteri kadar insan sermayesi bulunmayan az gelişmiş ülkeler, yeterli miktarda kalitesiz çaba ve fiziki sermayeyi barındırsalar dahi çeşitli ürünleri üretememektedirler. Bunun aksine beşeri sermaye deneyimi fazla olan ülkeler ise, üretiminde yüksek teknolojiye ihtiyaç duyan ürünleri kolaylıkla üretebilmektedir. Gelişmiş ülkelerin sahip oldukları beşeri sermaye; teknolojik yeniliklere süratle ve kolaylıkla adapte olan ve bunları etkili bir şekilde kullanabilme özelliğine sahiptir. Bu yüzden bir ekonomi; fiziki sermaye için yapılan yatırımların yanı sıra beşeri sermaye içinde yatırım yapılmasına gereksinim duymaktadır (Özyakışır, 2011).

Beşeri sermayeyi mutlak eğitimle bağdaşmasını sağlamak doğru bir yaklaşım değildir, zira kavram bireyin vasıflarını tanımladığından eğitimle beraber sağlık, aktif nüfus oranı , işgücü göçü gibi öteki unsurları da beşeri sermayenin gelişim sürecine katkıda bulunan unsurlar arasında değerlendirmek gerekir (Karagül, 2003).

Beşeri sermayeye katkı için yapılan eğitim ve sağlık harcamalarının yalnızca üretimle ilişkisi bulunmayıp aynı zamanda bireyin hayat standardını da yükseltip, sosyal ilişkilerini geliştirmeye tesir etmektedir. Bu bağlamda eğitilmiş bir bireyin hayata bakış açısı, yeteri kadar eğitim almamış bireye göre farklılık gösterecektir. Aynı şekilde bireyin sağlık durumu üretimi etkilemesinden ziyade , özel hayatını da etkileyen ve bireyin hayatın tadını daha fazla çıkarmasına vesile olan bir etmendir (Karagül, 2003).

Eğitim; beşeri sermaye ile ilgili çalışmaların temelini oluşturmakta olup , beşeri sermaye kavramının gelişmesine hizmet eden diğer bir unsur da toplumun sağlık seviyesidir. Toplumların sağlık seviyesi ile iktisadi gelişmişlik düzeyi arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. İktisadi ilerlemesini belirli bir seviyeye taşıyabilmiş ülkelerde kişilerin sağlık konusunda ki bilinç düzeyi yükseldiği gibi sağlık harcamalarına ayrılan

kaynaklar da artmaktadır. Bunun yanı sıra sağlık seviyesinin artması da iktisadi gelişimi hızlandırmaktadır (Mazgit,2002).

Sağlık hizmetleri, doğrudan kalkınmışlık göstergesidir ve toplumsal sağlık düzeyini artıramayan ülkelerin kalkınmış ülke olarak nitelendirilmesi mümkün değildir. Sağlık hizmetlerinin niteliği, ülkelerin beşeri sermaye stoku üzerinde etkili olmaktadır (Mazgit, 1998).

Beşeri sermaye; bireyin zihni ve fiziki iş yapabilme kabiliyetini ve yaratıcılığını artıran eğitim, deneyim ,okul öncesi öğrenim, sağlıklı olma durumu, uygulamalı öğrenim ,daha iyi çalışma koşulları için göç etme gibi ileride bireyin gelir elde etme kapasitesini yükselten faktörler tarafından oluşturulan , bireyde birikim oluşturan ve zamanla yıpranmasından ve demode olmasından ötürü kıymetini yitiren sermaye çeşididir, denilebilir (Dulupçu, 1997).

Karagül (2002) beşeri sermaye kavramını “beşeri sermaye, tanımlarda da ifade edilen yönleriyle fiziki sermayeden ayrılmaktadır. Beşeri sermayeye yapılan yatırım sosyal ilişkilerin ve sosyal yapının gelişmesine de yardımcı olmaktadır. Buna ilaveten beşeri sermaye sabit olmayıp sürekli yenilenmektedir. Fakat fiziki sermaye gibi depolanamadığından, üretime katılmadığında ilelebet yok olmaktadır. Öte yandan fiziki sermaye kullanılma durumu , nerede ve ne vakit kullanılacağı hususunda tümüyle tarafsızken, beşeri sermaye bu hususta tarafsız değildir” şeklinde ifade etmektedir.

“Stroombergen (2002) beşeri sermayenin özelliklerini” ;

- “Beşeri sermaye bireyin sahip olduğu, deneyim ve yeteneklerden oluşmaktadır.
- Beşeri sermayede kıymet bireye bağlıdır ve bir ülkedeki beşeri sermaye stoku ülkedeki bireylerin toplamı tarafından oluşturulmaktadır.

- Birey için geçmişte yapılan gelişme masrafları , beşeri sermayenin değerini belirlemektedir. Bu yatırımlar, bireyin kendisi, ailesi, işvereni ve kamu tarafından yapılan harcamalardan oluşmaktadır.
- Beşeri sermayenin değeri, bireyin istikbalde bilgi ve eğitimi kullanarak elde edeceği yarar ile paralel olarak tahmin edilip ölçülmektedir” şeklinde sıralamaktadır.

2.2.1 Beşeri sermayenin unsurları

İktisadi kaynaklara göre beşeri sermayeyi oluşturan faktörler arasından eğitimin ve sağlığın çoğu ilmi araştırmada ön plana çıktığı görülmektedir. Esasen beşeri sermaye artırımına katkısı olan daha birçok faktör mevcut olup bunların hepsi birer faktör olarak yorumlanabilse de biz araştırmamız da eğitim, sağlık ve işgücü göçünü inceleyeceğiz (Karagül, 2002).

Schultz (1961) beşeri sermaye kapasitesini arttıran unsurları “ İnsanın yaşam süresini arttırıcı etki yapan sağlık hizmetlerine ve tesislerine yönelik harcamalar, eski tarz meslek eğitimi de içeren iş başında eğitim, resmi(formel) şekilde organize edilmiş birincil, ikincil ve yükseköğretim seviyelerindeki eğitim faaliyetleri, özellikle tarımdaki programları da içeren firmalarca organize edilmemiş yetişkinler için olan çalışma programları, değişen iş fırsatlarına uyum sağlama amaçlı bireysel ve ailece olan göçler” şeklinde ifade etmektedir.

-Eğitim ve beşeri sermaye

Eğitim faaliyeti, insanoğlunun varoluşundan bugüne kadar süregelen bir kavramdır. Eğitim, günden güne değeri ve ehemmiyeti artan ve ülkelerin kalkınmalarının temel taşı olarak görülen bir alan olma özelliğini taşımaktadır. İnsana yapılan yatırımların sonucu olan beşeri sermaye, insanın sahip olduğu bilgisinden, kabiliyetlerinden ve yaşamında edindiği değerlerinden ayrı tutulamaz (Çolak,2010).

Bowen (1964) eğitim kavramına ilişkin görüşlerini “Eğitim beşeri sermayenin oluşumunda en mühim girdilerin başında gelmektedir. İktisadi gelişmenin sürdürülebilmesi için eğitimin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Bunun yanı sıra eğitimin kalitesi yüksek olmalı ve günümüz teknolojisine uyumlu olmalıdır. Eğitim; siyasal ve demokratik toplum şuurunu geliştirme, karmaşık meselelerin anlaşılmasını sağlama, teknolojik ilerlemeye yardımcı olma ve kültürel becerileri keşfetme gibi çok yönlü etkilere sahip olabilmektedir” şeklinde ifade etmektedir.

Eğitim, işgücünün etkin duruma gelmesinde rol oynayan faktörlerden birisidir. Bu yüzden beşeri sermaye kavramı ile yakından ilintili olduğu görülmektedir. Bir ülkenin eğitim düzeyini çeşitli göstergeler ortaya koymaktadır. Bunlar mevcut kayıtlar, parasal ve fiziki bilgiler, okur-yazarlık oranı gibi çeşitli şekillerde incelenmektedir (Atik, 2006).

Ülkelerin gelişebilmesinde eğitim oldukça önemli bir paya sahiptir. İyi eğitime sahip, kültür düzeyi yüksek insanlar, sahip oldukları özelliklerden ötürü gelişmekte olan ülkelerin de aradığı eleman durumuna gelmişlerdir. Gelişmiş ülkelerde ise beşeri sermaye, fiziki sermayeden daha fazla önem arz etmektedir. Çünkü bilgi toplumu olmada temel faktör ;beşeri sermayeye verilen önemdir (Öz ve ark, 2008).

Eğitimin, bilginin transferinde , bireyi iş hayatına hazırlamasında, toplum kültür ve kuralların yeni kuşaklara aktarılmasında önemli bir yeri vardır. Bu bağlamda toplumsal entegrasyon , kontrol ve dönüşümün gerçekleşmesi yine eğitim olgusuyla sağlanmaktadır (Çolak,2010).

-Sağlık ve beşeri sermaye

Sağlık ülkelerin beşeri sermaye birikimleri hususunda önem derecesi yüksek faktörlerden biridir. Bireylerin eğitim alıp ekonomik faaliyette bulunabilmesinin şartı sağlıklı olmalarıdır. Bu nedenle beşeri sermaye birikimi sağlık sisteminin de eğitim sistemi kadar sorgulanmasına neden olmaktadır. Sağlık unsurunu beşeri sermaye

literatürüne; 1962 senesinde J. Mushkin, 1964 senesinde G. Becker, 1999 senesinde ise M. Grosman katmıştır. Söz konusu bilim insanları sağlığa yapılan yatırımların; aynı zamanda insan sermayesine yapılan yatırımlar olduğunu belirtmişlerdir (Atik, 2006).

Sağlık beşeri sermayenin, eğitimden sonraki en önemli unsurudur. Beşeri sermayeye doğrudan etki eden sağlığın; eğitimle olan bağlantı durumuna göre de insan sermayesinin gelişmesine de etkisi bulunmaktadır. Bu kapsamda eğitim ve sağlık olgusu birbiriyle bağlantılı olup ;sağlığa yapılan yatırımlar, eğitime yapılan yatırımların verimliliğini artırmaktadır. Bu verimlilik etkisi , fertlerin okula devam ve öğrenme sürelerine olan katkıyla kendini göstermektedir. Sağlık sorunu olmayan bir ferdin, okula devam etmede ve öğrenme sürecinde bir sıkıntı ile karşılaşmayacağı belirtilmektedir (Seçgin, 2008) .

Sağlık beşeri sermayeyi belirleyen unsurlardan biri olup; iktisadi gelişmenin üstündeki etkisi günden güne önemli olmaktadır. Sağlık unsurunun, iktisadi gelişmeye etkisi bazı göstergeler kullanılarak ölçülmektedir. Ayrıca toplumun sağlık seviyesini yansıtan unsurlardan bazıları yaşanan bebek ve çocuk ölümleri, ortalama hayatta kalma süresi, hastalık çeşitleri, salgın hastalıklar ve ekonomik göstergelerdir (Karagöl, 2002).

Mazgit 2002 sağlık yatırımlarına ilişkin görüşlerini “sağlık yatırımlarının bir kısmını sağlık hizmetlerinde yararlanılan kaynaklar (emek ve mallar), oluşturmaktadır. Sağlık harcamaları, çalışma gücünü koruyarak ileride ortaya çıkabilecek hastalık rizikolarını azaltarak olası sağlık harcamalarından tasarruf edilmesini sağlayabilmektedir. Fertlerin sağlık sermayesi birikimi, insan sermayesinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Sağlık hizmetleri ve yatırımları ile sağlık sermayesi birikimi çoğaltılacak bu durum beşeri sermayenin artmasına doğrudan katkı verebilecektir” şeklinde ifade etmektedir.

Sağlık harcamalarında her geçen gün yaşanan artış, bireyleri yaşam süresi ve umuduyla birlikte hayat standardını da yükseltmektedir. Artan yaşam umudu iktisadi gelişmeye pozitif katkı sağlayabilecektir. Bu sebeptendir ki T.W Schultz ile diğer ekonomi yazarları sağlık yatırımlarını, bireyin çalışma kabiliyetini geliştirerek üretkenliği çoğaltmasından ötürü, bireylere yapılan yatırım olarak değerlendirmektedirler.

Ülkede beşeri sermayeye yapılan yatırım endekslerinin pozitif yönlü olması; o ülkenin sahip olduğu sağlıklı fertlerle doğru orantılıdır. Şöyle ki sağlıklı bireyler ülkelerinin sosyal ve ekonomik anlamda kalkınmasına katkı sunmakta ve sahip oldukları eğitimin de etkisiyle teorik olarak bildiklerini pratikte uygulayarak insan sermayesine katkı sağlamaktadırlar.

Sağlık unsurunun eğitime yapılan yatırımlara etkisinin yanı sıra; eğitime yapılan yatırımların da bireyin sağlığı üzerine etkisi bulunmaktadır. Belli bir eğitim düzeyine erişmiş birey, sağlıklı yaşam hususunda farkındalığı fazla olduğundan kendi sağlığı ve toplum sağlığı açısından davranışları daha bilinçli olacaktır. İlaveten eğitilmiş ve sağlıklı insanların, sosyal ve iktisadi açıdan ülkeye katkıları bulunmaktadır. Bunun delili olarak ta; insan sermayesine yapılan yatırımlara bağlı olarak ülkeler arası birbirine yaklaşan ve verimliliği artan sağlık ve eğitim seviyeleri gösterilebilir (Seçgin, 2008) .

Sağlık hizmetlerinin ve sağlıktaki gelişmelerin bir sonucu olarak toplumda ortalama yaşam süresi uzamaktadır. Gelişmiş ülkelerin yaklaşık yaşam süreleri diğer ülkelere kıyasla daha fazladır. Ortalama hayatta kalma süresi, sağlık unsurunun içinde yer almakta olup; eğitim gibi beşeri sermayeye yapılan yatırımların en ihtiyaç duyulan belirleyicisidir. Bireylerin aktif iş hayatında uzun süre çalışabilmesi ,ortalama yaşam sürelerinin yükselmesiyle orantılıdır. Sağlık unsurunun da beşeri sermayeyle ilişkilendirilmesinden ötürü aktif çalışma süresinin yükselişi ,kaliteli yatırım artışı olarak kendini göstermektedir. Bütün bu nedenlerden ötürü toplumun tüm kesimlerinin sağlıklı olması eğitimin niteliğini artırırken ,ülke ekonomilerinin beşeri sermaye unsurundan uzun süre yararlanabilmesine neden olacaktır (Gökçen, 2006).

-İşgücü göçü ve beşeri sermaye

İşgücünün göçü yani bir mevkiden bir başka mevkiye geçmesi beşeri sermayenin bir diğer unsuru oluşturmaktadır. Kaynaklarda çalışma amaçlı göçle anlatılmak istenen, işgücünün ülke içerisindeki veya ülkeler arasındaki hareketliliğidir. İki şekilde gerçekleşen işgücü hareketliliğinin ilki ;kalifiye çalışanların daha iyi çalışma koşullarına sahip ülkelere gitmesiyle gerçekleşirken , ikincisi ise düşük kalifiye çalışanların sayıca

fazla oldukları ülkelerden daha az olan ülkelere gitmesiyle gerçekleşmektedir. Göçü iki yönden ele almak mümkündür. Bunlardan birincisi, belirli alanlarda uzmanlaşan fertlerin beyin göçü yoluyla gelişmiş ülkelere gitmesidir. İkincisi ise; niteliksiz bireylerin işgücü ihtiyacı olan ülkelere yönelmesidir (Atık,2006). İstenilen bir siyasal ortamın olmayışı, ücretlerin yetersizliği ve diğer sosyal-ekonomik sebeplerden ötürü gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde kalifiye işgücünde hayat standartları daha yüksek ülkelere doğru göç olayı yaşanmaktadır. Yaşanan beyin göçü gelişmiş ülkeler için avantaj iken, göç veren ülkeler için aynı durum söz konusu değildir. Çünkü az gelişmiş ülkeler sahip oldukları kalifiye işgücünü kaybetmektedirler (Cengiz,2013).

İnsanlar arasında yaşanan beyin göçü daha çok çalışma amacıyla gerçekleşmektedir. Daha iyi yaşam koşullarına kavuşulacak olunmasından, emek arzı ve talebi farklılıklarından, gelir farklılıklarından çalışma amaçlı beyin göçü gerçekleşebilmektedir. Bu nedenlerden ötürü yaşanan göç olayının beşeri sermaye faktörlerinden biri olması, göç yüzünden yapılan yatırımların, bireylerin gelirini artırmaya yönelik yapılmasından kaynaklanmaktadır (Gümüş, 2005).

Gökçen 2006 beşeri sermaye göçüne ilişkin görüşlerini “Eğitim ve toplumun sağlık düzeyinin beşeri sermaye oluşumuna yaptığı katkının yanı sıra dikkate alınması gereken bir diğer faktör de genç ve hareketli bir nüfus yapısı ile beyin göçü olarak da isimlendirilen beşeri sermaye göçüdür. Nüfusun genç ve hareketli yapıda olması ile birlikte eğitim verilebilecek ve verilen eğitimin getirisinin geri dönüşünün uzun yıllar sonra gerçekleşmesi, beşeri sermayenin oluşumu için önemli bir kaynak aktarımı anlamına gelmektedir. Fertlerin ülkeler arasında çalışmak veya eğitim maksadıyla gidip gelmeleri beşeri sermayenin göçünde oldukça etkilidir. Gelişmiş ülkelerin sıkça başvurdukları önemli beşeri sermaye kaynaklarından birisi beşeri sermaye göçü veya genel kullanılan haliyle beyin göçüdür” şeklinde ifade etmektedir.

Savaşlar, ücret farklılıkları, ülkelerin ticaretteki ve nüfusun artma hızındaki değişimleri beşeri sermaye transferinin nedenleri arasında sayılmaktadır. 1971 yılında beyin göçü yaşayan ülkeler için Jagdish Bhagwati ile beraber Martin Partington uygulanması pek

mümkün olmayan bir teklif sunmuşlardır. Bu teklifle birlikte işgöçü alan ülkelerin, işgöçü aldığı ülkeye vergi ödemeleri istenmektedir (Atik, 2006).

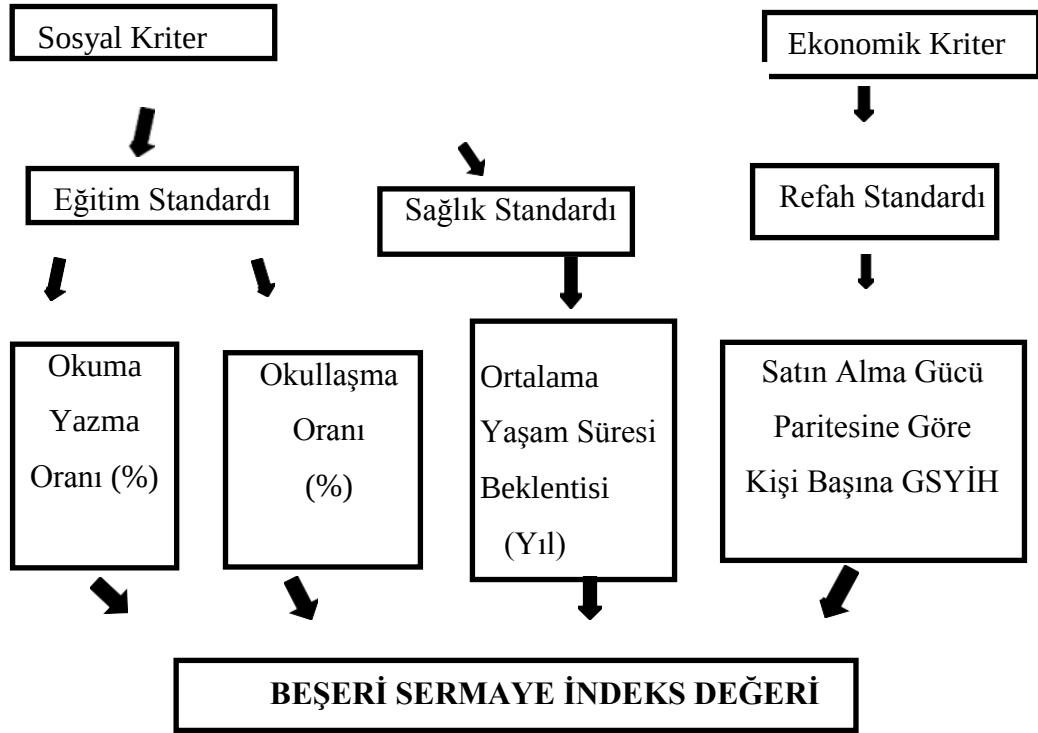
2.2.2 Beşeri sermaye göstergesi olarak insani kalkınma endeksi ve ölçümü

Beşeri kalkınma endeksi; ülkelerde gelişmişlik seviyelerini gösteren en mühim göstergelerdendir. Ayrıca Birleşmiş Milletler tarafından ülkelerin ilerlemişlik seviyelerini ölçmek için kullanılan göstergedir. İnsani gelişmişlik göstergesi, ülkelerin yaklaşık olarak yaşam beklentileri, okullaşma durumları , okur-yazar olma durumları ve kişi başına düşen GSYİH rakamları bulunarak hesaplanır.

Aktan 2002 beşeri sermayede yapılan indeks hesaplamasına ilişkin görüşlerini “indeks hesaplaması üç kritere dayanarak yapılmakta olup bunlar sırasıyla; 1-Refah standardı: Satın alma gücü Paritesine göre kişi başına düşen GSYİH ile hesaplanmaktadır. 2-Eğitim standardı: İndekste eğitim düzeyinin tespit edilmesinde iki ayrı unsurdan yararlanılmaktadır. a)Yetişkinler arasındaki okuma-yazma oranı. b)Ortalama eğitim süresi (okullaşma endeksi): Eğitim standardı, okuma-yazma endeksi ile okullaşma endeksinden oluşmaktadır. Okuma-yazma oranı, endeksin hesaplanmasında üçte iki, diğeri ise üçte bir ağırlıktadır. 3-Sağlık standardı: Bir ülkedeki ortalama yaşam süresi beklentisi olarak ölçülen ömür, beşeri sermaye endeksine dahil edilmektedir” şeklinde ifade etmektedir.

Beşeri sermaye indeks değeri 0 ile 1 arasında bir değer olarak kabul edilmektedir. Beşeri sermaye indeks değerinin 1’e doğru yaklaşması demek, insani anlamda gelişme ve büyüme performansının iyileştiğinin anlamına gelir ve iyi şekilde yorumlanır. Değerin 0’a daha yakın olması ise ülkelerin beşeri sermaye endeksinin daha düşük seviyelerde olduğu anlamına gelmektedir. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerini ölçen ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Raporları şeklinde isimlendirilen rapora göre; ülkeleri indeks değeri ölçümüne bağlı olarak insani gelişme özelliğine haiz ülkeleri üç farklı bölümde değerlendirmiştir (Kutlu, 2000). “Birleşmiş Milletler Kalkınma Raporunda ülkelerin indeks değerleri; -İndeks puan aralığı 0.800- 1.000 olan: Yüksek seviyede insani gelişmişliğe sahip olan ülkeler, -İndeks puan aralığı 0.500-0.799 olan: Orta

seviyede insani gelişmişliğe sahip olan ülkeler , -İndeks puan aralığı 0.000-0.499 olan: Düşük seviyede insani gelişmişliğe sahip olan ülkeler” şeklinde sıralanmaktadır.

Şekil 2.1 İnsani kalkınma endeksinin (İGE) oluşumu (Günsoy, 2001)

Beşeri sermaye oluşum endeksinin gösterildiği yukarıda ki şekilde görüldüğü gibi endeks sosyal ve ekonomik kriterlerin birleşimiyle oluşmuştur. Şekil 2.1’e göre ; sosyal kriterde eğitim ve sağlık standardı olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Eğitim ve sağlık ölçütü o ülkede ki okuma- yazma bilenlerin sayısı , okullaşma durumu ve ortalama hayatta kalma süresine bağlıdır. Benzer şekilde iktisadi ölçütte ülkelerin refah şartlarına bakılarak değerlendirilir .Tüm bu ölçütlerin birleşimiyle beşeri sermaye indeks değeri oluşur.

Yaşam beklentisi, beşeri kalkınma endeksinin ana faktörlerinden biridir. Yaşam beklentisinin önemli olduğuna dair görüş ;yüksek yaşam beklentisi ile iyi bir sağlık ve yeterli beslenmenin arasında yakın bir bağlantı olduğuna dair eskiden gelen bir inanıştan kaynaklanmaktadır. İndekste hesaplanan yaşam beklenti parametresi bir toplumdaki başka gruplar (sınıf, cinsiyet) için de hesaplanabilmektedir. Fakat yaşam

beklentisiyle alakalı iyi nitelikte veriler elde edilememekte ve bu HDI'nın kullanımı ve yorumlanması sırasında ciddi sorunlar yaratabilmektedir (Tüylüoğlu ve Karalı, 2006).

Çizelge 2.4 Türkiye'nin İGE eğilimleri ve beşeri sermaye endeksi (UNDP, 2015)

Yıllar	Doğumda Ortalama Yaşam Beklentisi - Yıl	Okula Devam Süresi Beklentisi - Yıl	Ortalama Okula Gitme Süresi - Yıl	İGE Değeri
1980	58,7	7,5	2,9	0,492
1990	64,3	8,9	4,5	0,576
2000	70,0	11,1	5,5	0,653
2005	72,5	11,9	6	0,687
2010	74,2	13,9	7,2	0,738
2014	75,3	14,5	7,6	0.761

Çizelge 2.4'te İnsani Gelişmişlik Endeksi göstergesi açısından Türkiye'de kaydedilen gelişme gösterilmektedir. Çizelge 2.4' te görüldüğü üzere 1980 ve 2014 yılları içinde Türkiye'de ortalama yaşam beklenti süresi 16,6 sene ve okula devam süresi ise 7 sene daha yükselmiştir. Beşeri sermayeye yapılan yatırımlara önem verilmesi; yaşanan bu gelişmenin nedeni olarak açıklanmaktadır.

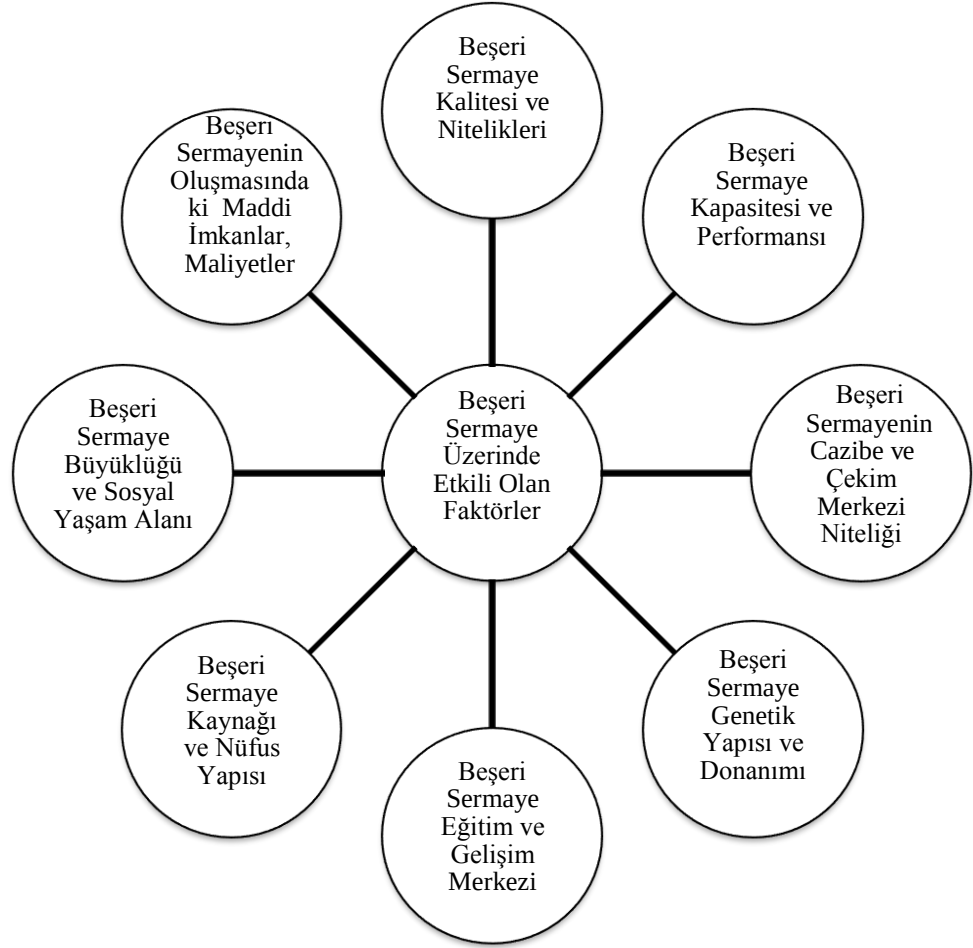
Beşeri sermaye düzeyini ölçmeye yönelik çeşitli endeksler kullanılmaktadır. Bunlar arasında en yaygın olarak kullanılan endeks, Birleşmiş Milletler tarafından her yıl yayınlanan insani kalkınma endeksidir. İnsani kalkınma endeksi insani kalkınmanın özet bir ölçümünü sunmakta ve ülkeleri kendi içinde ve başka ülkelerle karşılaştırma imkânı sağlamaktadır. Türkiye'nin 2017 yılındaki insani kalkınma endeksi HDI değeri 0,791 olmuştur. Bu değerle Türkiye 189 ülke ve toprak arasında 64. olmuştur. Türkiye'nin insani kalkınma endeks değeri 1990 yılından beri olumlu gelişme kaydetmesine rağmen hala yeterli seviyede değildir. 1990 yılından beri yayınlanan raporlara göre, Türkiye açısından insani kalkınma endeks değerinin yükselmesini sağlayacak en önemli göstergenin eğitim olduğu sonucuna varılmıştır.

Beşeri sermaye göstergeleri içerisinde en çok kullanılanların başında eğitim, sağlık ve göçle ilgili göstergeler gelmektedir. Söz konusu göstergeler içinde ise eğitimin özel bir önemi bulunmaktadır. Bunda beşeri sermayeyi oluşturan diğer bileşenleri ölçmede

yaşanan zorlukların payı çoktur. Ayrıca eğitime yapılan yatırımlar sonucu oluşan işgücü ülkelerin sermaye stokunu ölçmede kullanılabilecek en etkili göstergelerdendir.

2.2.3 Beşeri sermaye üzerinde etkili olan faktörler

Beşeri sermayenin varlık göstermesinde ve işlevsel bir nitelik gösterebilmesinde 8 konu başlığı ilgi çekmektedir. Sözü edilen faktörler, beşeri sermayenin biçimine, vasıflarına, eğitim düzeyine, toplumdaki yeri gibi unsurları içeren değerlere ilişkin olup Şekil 2.2’de görülebilir.

Şekil 2.2 Beşeri sermaye üzerinde etkili olan faktörler (Aksu, 2016)

2.2.4 Türkiye’de beşeri sermayenin gelişimi

-Türkiye’de eğitim ve beşeri sermaye

Çizelge 2.5’te Türkiye’nin okur yazarlık oranlarındaki gelişime yer verilmiştir. Çizelge de , 1940 senesinde de nüfusun % 24,5’i okur yazar iken , bu oranın kadın nüfusunda % 12,9, erkek nüfusunda da % 36,2 olarak gerçekleştiği görülmektedir. 1950 yılındaki veriler incelendiğinde rakamların önceki yıllara nazaran gelişme eğiliminde olduğu görülmektedir. 2000 senesi bilgilerine göre Türkiye nüfusunun % 87.3’lük kısmında okur yazarlık vardır. Bu oran kadınlar için % 80.6, erkekler için ise % 93.9’dur.2020 yılı verilerine bakıldığında ise okur yazar oranının yüzde yüze yaklaştığı dikkat çekmektedir.

Çizelge 2.5 Türkiye’nin okur-yazar oranı, cinsiyete ve yıllara göre gelişimi (TÜİK,2021)

Sayım Yılı	Okur-Yazar Oranı (%)			Okur-Yazar Olmayan Oranı (%)		
	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek
1940 (1)	24,5	12,9	36,2	75,5	87,1	63,8
1950 (2)	32,5	19,4	45,5	67,5	80,6	54,5
1960	39,5	24,8	53,6	60,5	75,2	46,4
1970	56,2	41,8	70,3	43,8	58,2	29,7
1980	67,5	54,7	80,0	32,5	45,3	20,0
1990	80,5	72,0	88,8	19,5	28,0	11,2
2000	87,3	80,6	93,9	12,7	19,4	6,1
2010	94,0	90,1	97,8	6,0	9,9	2,2
2020	97,4	95,5	99,3	2,6	4,5	0,7

(1) 1940 yılı verileri, 1935 ve 1945 yılı verilerinden tahmin edilmiştir.

(2) 5 ve daha yukarı yaştaki nüfus

Türkiye’de beşeri sermaye de yaşanan gelişime bakıldığında; 1940’larda % 24.5 oranındaki okur-yazar olma durumunun günümüzde değiştiği ve bu oranın % 95’leri geçtiği görülmektedir. Eğitim alanındaki yatırımların giderek artmasının bu gelişmelere fazlasıyla katkı sunduğu söylenebilir.

Çizelge 2.6 Okullaşma oranları, okul başına düşen öğrenci sayısı ve öğretmen başına düşen öğrenci sayısı (TÜİK, 2021)

Öğretim yılı	İlköğretim			Ortaöğretim		
	Net okullaşma oranı (%)	Okul başına düşen öğrenci sayısı	Öğretmen başına düşen öğrenci sayısı	Net okullaşma oranı (%)	Okul başına düşen öğrenci sayısı	Öğretmen başına düşen öğrenci sayısı
2005-2006	89.77	297	27	56.63	394	16
2006-2007	90.13	305	26	56.51	382	16
2007-2008	97.37	310	24	58.56	352	15
2008-2009	96.49	307	23	58.52	384	17
2009-2010	98.17	316	22	64.95	408	18
2010-2011	98.41	322	21	66.07	428	18
2011-2012	98.67	323	20	67.37	395	16
2012-2013	98.86	192	20	70.06	306	16
2013-2014	99.57	195	19	76.65	304	15
2014-2015	96.30	197	18	79.37	292	14
2015-2016	94.87	202	18	79.79	281	13
2017-2018	91.50	204	18	94.50	288	16
2018-2019	91.9	213	18	84.2	341	11
2019-2020	93.6	213	17	85.0	327	11

2005 ve sonraki yıllara ait verilerle oluşturulan Çizelge 2.6’ya bakıldığında; ilköğretim düzeyinde % 90’ ları geçen bir okullaşma oranının olduğu, bu oranın ortaöğretimde % 85 oranına yaklaştığı görülmektedir. İlköğretim düzeyinde, “öğretmen başına düşen öğrenci sayısındaki” gelişmelere bakıldığında yaşanan iyileşmelerin gelecek açısından ümit vadettiği söylenebilir. Ortaöğretim düzeyinde ise “öğretmen başına düşen öğrenci sayısına” bakıldığında, 2012-2013 yıllarından sonra bir azalış gösterdiği, 2018-2020 yılları içinde bu oranın Cumhuriyet tarihi boyunca görülen en düşük seviye olduğu söylenebilir.

-Türkiye’de sağlık ve beşeri sermaye

Ülkelerin sağlık düzeyini belirlemede kriter olarak bazı önemli sağlık göstergeleri “ortalama yaşam süresi, bebek ve çocuk ölüm oranları, sağlık personeli başına düşen kişi sayısı, sağlık harcamaları” kullanılmaktadır. Bu göstergelere ilişkin 2005–2019 yılları arasında Türkiye’de yaşanan gelişmeler aşağıdaki şekildedir.

Çizelge 2.7 Sağlık kurumu sayısı, toplam yatak sayısı ve 1000 kişi başına düşen yatak sayısı (TUİK, 2021)

Yıllar	Toplam sağlık kurumu sayısı	Yataklı sağlık kurumu sayısı	Yataksız sağlık kurumu sayısı	Toplam Yatak Sayısı	1000 kişi başına düşen yatak sayısı
2005	8.870	1.196	7.674	170.972	2.48
2006	9.831	1.203	8.628	174.342	2.50
2007(r)	11 837	1 317	10 520	178 000	2,52
2008	13.818	1.350	12.468	183.183	2.56
2009	15 205	1 389	13 816	188 638	2,60
2010	26.993	1.439	25.554	200.239	2.72
2011	27.997	1.453	26.544	194.504	2.60
2012	29.960	1.483	28.477	200.072	2.65
2013	30.116	1.517	28.599	202.031	2.64
2014	30.176	1.528	28.648	206.836	2.66
2015	30 449	1 533	28 916	209.648	2,66
2016(r)	32 981	1 510	31 471	217.771	2,73
2017	33 587	1 518	32 069	225.863	2,79
2018	34.559	1.534	33.025	231.913	2.83
2019	34.595	1.538	33.057	237.504	2.86

(r) Yataksız sağlık kurumu sayısı ve toplam sağlık kurumu sayısı revize edilmiştir.

(Çizelge 2.7)’ye göre söz konusu dönemde sağlık kurumu sayısında toplamda yaklaşık 3,9 katı bir artış yaşandığı görülmektedir. Ayrıca yataklı sağlık kurum sayısında yaklaşık 2,8 kat ve yataksız kurum sayısında ise 4,3 katlık bir artış yaşanmıştır. Toplam yatak sayısı 2005 senesinde 170.972 iken , 2019 senesinde 237.504’e çıkarak yaklaşık 1,2 kat bir artış olmuştur. 2,48’den 2,86’ya çıkan 1000 kişi başına düşen yatak sayısında da 1,07 kat bir artış görülmektedir. Çizelgede yer alan bilgiler ışığında; ülkemizde sağlık göstergelerindeki gelişmelerin ümit verici olduğunu söylemek mümkündür.

Çizelge 2.8 Sağlık harcamalarıyla ilgili göstergeler (2005-2020) (TÜİK, 2021)

Yıllar	Toplam sağlık harcama (Milyon TL)	Toplam sağlık harcamasının GSYH Oranı (%)
2005	35.359	5.2
2006	44.069	5.5
2007	50.904	5.7
2008	57.740	5.8
2009	57.911	5.8
2010	61.678	5.3
2011	68.607	4.9
2012	74.189	4.7
2013	84.390	4.6
2014	94.750	4,6
2018	165.234	4.4
2019	201.031	4.7
2020	249.932	5.0

Çizelge 2.8' de verilen 2005–2019 yılları arasındaki sağlık harcamaları toplamı ve bu harcamaların GSYİH'ye oranı incelendiğinde ; 2005 yılında 35.359 milyon TL olan sağlık harcamalarının 2020 yılında 249.932 milyon TL'ye ulaşarak yaklaşık 7 katlık bir artış yaşandığı görülmektedir.

-Türkiye’de nüfus ve beşeri sermaye

Nüfus ;beşeri sermayenin miktarını açıklayan göstergelerden birisidir. Beşeri sermaye birikiminin daha iyi anlaşılabilmesi için nüfus artış hızına, kadın-erkek nüfus oranlarına, kırsal ve kentsel nüfus ayrımına bakılmalıdır. Nüfus ülkelerin iktisadi gelişmesine katkı sağlayabileceği gibi aşırı nüfus artışının olumsuz etkileri de söz konusu olabilecektir.

Çizelge 2.9 Nüfus miktarı, yıllık nüfus artış hızı ve cinsiyet oranı (TÜİK, 2021)

Sayım yılı	Nüfus	Yıllık nüfus artış hızı (‰)	
		Toplam	Cinsiyet Oranı
1927	13 648 270	-	92,7
1935	16 158 018	21,1	96,5
1940	17 820 950	17,0	99,7
1945	18 790 174	10,6	101,1
1950	20 947 188	21,7	101,9

Çizelge 2.9 Nüfus miktarı, yıllık nüfus artış hızı ve cinsiyet oranı (TÜİK, 2021) (devam)

1960	27 754 820	28,5	104,2
1965	31 391 421	24,6	103,9
1970	35 605 176	25,2	102,3
1975	40 347 719	25,0	105,8
1980	44 736 957	20,7	103,0
1985	50 664 458	24,9	102,7
1990	56 473 035	21,7	102,7
2000	67 803 927	18,3	102,7
2010	73 722 988	15,9	101,0
2020	83 614 362	5,5	100,5

Nüfus miktarı, yıllık nüfus artış hızının yıllar itibarıyla gelişimi Çizelge 2.9’da gösterilmiştir. Buna göre 1927 yılında 13 milyon civarında olan Türkiye nüfusu, 2020 yılında 84 milyona yaklaşmıştır. Yıllık nüfus artış hızı ise, 1935 yılında % 2.11 iken 1945 yılına kadar düşme eğilim göstermiş ve % 1.06’ya kadar gerilemiştir. 1950’den sonra ise yükselmeye başlamış, 1960 yılında en yüksek değer olan % 2.85’e ulaşmıştır. 1965-1975 yıllar arasında % 2.5 civarında seyretmiş ve daha sonra düşmeye başlamıştır. Nüfus artış hızının 1985 ve 1990 yıllarında sırasıyla % 2.49 ve % 2.17 düzeyinde gerçekleşmesinde ise, Türkiye’ye yapılan göçler etkili olmuştur.

Çizelge 2.10 Kurumsal olmayan nüfusun iş gücü durumu (2005-2020) (TÜİK,2021)

Yıllar	15 ve daha yukarı yaştaki nüfus	İşgücü	İstihdam edilenler	İşsiz	İşgücüne dahil olmayan nüfus	İşgücüne Katılma Oranı (%)	İşsizlik oranı (%)	Tarım dışı işsizlik oranı (%)
2005	48 356	21 691	19 633	2 058	26 665	44.9	9.5	12.0
2006	49 275	21 913	19 933	1 980	27 362	44.5	9.0	11.1
2007	50 177	22 253	20 209	2 044	27 925	44.3	9.2	11.2
2008	50 982	22 899	20 604	2 295	28 083	44.9	10.0	12.3
2009	51 833	23 710	20 615	3 095	28 124	45.7	13.1	16.0
2010	52 904	24 594	21 858	2 737	28 310	46.5	11.1	13.7
2011	53 985	25 594	23 266	2 328	28 391	47.4	9.1	11.3
2012	54 961	26 141	23 937	2 204	28 820	47.6	8.4	10.3
2013	55 982	27 046	24 601	2 445	28 936	48.3	9.0	10.9
2014	56 986	28 786	25 933	2 853	28 200	50.5	9.9	12.0
2015	57 854	29 678	26 621	3 057	28 176	51.3	10.3	12.4
2018	60 654	32 274	28 738	3 537	28 380	53,2	11,0	12,9
2019	61 469	32 549	28 080	4 469	28 920	53,0	13,7	16,0
2020	62 579	30 873	26 812	4 061	31 706	49,3	13,2	15,3

Çizelge 2.10'a göre; yurt genelinde 15 yaş ve üstü nüfus 2005-2020 yılları arasında yaklaşık 1.3 kat artış göstererek 62.579'a yükselmiştir. İş gücü sayısı da aynı yıllar içinde artış eğilimindedir. Söz konusu dönemde istihdam edilen kişi sayısı artış eğiliminde ise de ters orantılı bir şekilde işsiz sayısında da bir artış eğilimi yaşandığı görülmektedir. İş gücüne dahil olmayan nüfusta yaşanan değişim bunu destekler niteliktedir. Şöyle ki 2005- 2020 yılları arasında 31.706'ya çıkan işgücüne dahil olmayan nüfus da 1.18 katlık bir artış görülmektedir. Ayrıca yıllar itibarıyla iş gücüne katılımda da artış kaydedildiği ve 2020 senesinde 15 yaş ve üstünün işgücüne katılım oranının % 49.3 olduğu görülmektedir. %13.7 ile işsizlik oranı en yüksek olduğu dönem 2019 yılı , %8.4 ile en düşük olduğu dönemin ise 2012 yılı olduğu görülmektedir.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde beşeri sermaye kavramı ve kooperatif-ortak ilişkilerine yönelik yapılan çeşitli araştırmalar incelenmiştir. Bu konuda yapılmış çalışmalardan ilgili olanlarına aşağıda yer verilmiştir:

Tuna ve Yumuşak (2002), “Kalkınmışlık Göstergesi olarak Beşeri Kalkınma İndeksi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme” adlı çalışmalarında beşeri sermaye ile iktisadi kalkınma ilişkisi kuramsal ve ampirik olarak incelenmiş ve insani kalkınma endeksi ve Türkiye’nin bu endeksteeki göstergeleri analiz edilmiştir. Buna göre Türkiye’nin insani kalkınma endeks sıralamasındaki yerini koruyamadığı ,benzer gelir seviyesindeki ülkelere göre kıyaslandığında eğitim ve sağlık göstergelerinin daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Akça (2015), “Beşeri Sermaye Harcamaları: Türkiye’de Yaşanan Gelişmeler ve Sonuçlar Üzerine Bir İnceleme” adlı çalışmasında beşeri sermayede yaşanan ilerlemeler beşeri sermaye indikatörleri yardımıyla araştırılmış ve ortaya çıkan neticeler doğrultusunda beşeri sermayede ilerleme kaydedilmesine yönelik bir takım önerilerde bulunmuştur. Buna göre zaman içerisinde Türkiye’de beşeri sermaye göstergeleri birtakım gelişmeler göstermesine rağmen dünya sıralamasındaki yeri istenilen düzeyde değildir. Bunun için beşeri sermaye göstergelerinin iyileştirilmesine yönelik yatırımların yapılması gerektiği ve nihayetinde yapılan yatırımların ilerleyen süreçlerde Türkiye’nin gelişiminde önemli katkılar sağlayacağı belirtilmiştir.

Paksoy ve Özbezek (2013), “Örgütsel Değişimde Beşeri Sermayenin Rolü” adlı çalışmalarında örgütsel değişimin gerçekleşmesinde beşeri sermayenin önemi ve değişmeye yol açan etmenler irdelenmiştir. Örgütlerin ürettikleri ürün ve hizmette pazarlama hususunda söz sahibi olabilmesi ve faaliyetlerinde mükemmellik gayesini gerçekleştirebilmesinin yolu kendini yenilemesinden yani değişmesinden geçmektedir. Örgütler bu değişim sürecini de çoğunlukla bünyesinde barındırdığı insan sermayesi ile gerçekleştirebilmektedir. Bu bağlamda işlevini yitirmiş yapıların değişme ve yeniden

yapılanma sürecinde; beşeri sermayenin ilham verici olarak kabul gördüğü belirtilmiştir.

Kar ve Ağır (2006), “Türkiye’de Beşeri Sermaye Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünleşme Yaklaşımı İle Nedensellik Testi, 1926-1994” adlı çalışmalarında , beşeri sermaye ile iktisadi gelişme arasındaki ilişki illiyetlik çerçevesinde irdelenmiştir. Bu amaçla Granger Nedensellik Testi kullanılarak sağlık-eğitim harcamalarının GSMH içindeki payı araştırılmış ve beşeri sermaye ile iktisadi gelişme arasındaki illiyetlik ilişkisinin seçilen beşeri sermaye kriteriyle ilgili olduğu tespit edilmiştir.

Karagöl (2003), “Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi Ve Etkin Kullanımı” adlı çalışmasında iktisadi büyümede etkin bir rol üstlenen beşeri sermayenin güçlenmesi ve etkili kullanımı için alınması gereken tedbirler irdelenmiştir. Buna göre beşeri sermayenin geliştirilmesi ve rasyonel olarak faydalanılabilmesi için eğitilmiş ve sağlam bir çevreye ihtiyaç olduğu , fiziki sermaye ile aralarında oluşan bütünleyici ilişkinin sağlam kurulması ve fertlerin maddi olanaklar ve sosyal münasebet alanında memnun edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca ülkelerin iktisadi alanda başarıyı yakalamasının insana ve sosyal değerlere yatırım yapılmasından geçtiği vurgulanmıştır.

Aksu (2016) , “Türkiye’de Beşeri Sermayenin Önemi: İktisadi Büyüme İle İlişkisi, Sosyal Ve Stratejik Analizi” adlı çalışmasında beşeri sermaye kavramının önemi ve iktisadi büyüme ile ilişkisi olup olmadığı incelenmiştir. Bu bağlamda iktisadi büyüme ile eğitim, sağlık, istihdam, verimlilik, üniversite okullaşma miktarı, nüfus artışı hususunda “Granger nedensellik testi ve Toda-Yamamoto (MWALD) nedensellik testleri” kullanılarak çok değişkenli kısa ve uzun dönemli bir nedensellik ilişkisi aranmıştır. İlaveten “Birim Kök Testleri ve Zivot-Andrews kırılma testi” yapılmıştır. Günümüzde beşeri sermayenin artan önemi; klasik üretim faktörlerine ilaveten kalkınma ve gelişme tedbirlerinin tekrardan gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır. Kurumlar ve araştırma enstitüleri fonksiyonel bir yapıya kavuşturulmalı , bütçe hazırlık çalışmalarında , bilim ve teknoloji yatırımlarına önem verilmeli ve beşeri sermayenin temelini oluşturan eğitim alanında niteliğin daha yukarı seviyelere çıkartılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Çolak (2010), “Eğitim ve Beşeri Sermayenin Kalkınma Üzerine Etkisi” adlı araştırmasında eğitim olgusu ile beşeri sermaye arasında oluşan ilişki irdelenmiş ve mevcut etkileşim Türkiye açısından incelenmiştir. Çalışmaya göre eğitim ve beşeri sermayenin uyumlu ilişkisi ülkelerin gelişmesindeki önemli etmenlerden biridir. Artan eğitilmiş insan sayısı ile ekonomik anlamda kalkınma arasında doğru orantı vardır. Bu bağlamda Türkiye’nin eğitime yapılan yatırımları artırıcı tedbirleri alması , bölgesel değişiklikleri en aza indirmesi ve herkesin eşit şekilde yapılan yatırımlardan faydalanmasının sağlanması gerektiği belirtilmiştir.

Özyakışır (2011), “Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü: Teorik Bir Değerlendirme” adlı çalışması beşeri sermayenin iktisadi gelişme sürecindeki etkisine ilişkin nazari bir araştırma olup beşeri sermaye göstergelerinden biri olan eğitim ile sağlık sektöründeki yatırımların iktisadi gelişmede ki neticesi incelenmiştir. Çalışmaya göre eğitim alanında yapılan yatırımlar neticesinde verimliliğin artırılması maliyetleri düşürmenin yanı sıra uluslar arası rekabette üstünlük yaratacaktır. Ayrıca sağlık alanında yapılacak yatırımların iktisadi kalkınma sürecinde kilit bir rolü bulunmaktadır. Öyle ki; toplumun sağlık düzeyindeki müspet göstergeler verimliliği de etkileyeceğinden ötürü iktisadi kalkınmanın da bu durumdan pozitif şekilde etkileneceği sonucuna varılmıştır.

Ertan ve Turan (2001), “Gülbirlik Ortaklarının Kooperatif Ortak İlişkisi Yönünden Analizi” adlı araştırmalarında GÜLBİRLİK bünyesinde ortakların %42,47’sinin gül çiçeğini kooperatife verdiği, kooperatifin ortaklarına üretim girdisi, tüketim maddesi ve rısturn dağıtmadığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca ortakların %81,32’si GÜLBİRLİK’in ürün bedelini ödeme süresini geç buldukları, ortakların % 25,77’si kooperatife üye olduktan sonra gelirlerinde artış olduğu ve kooperatifin yaptığı çalışmalardan herkesin eşit şekilde faydalandığını söyleyenlerin oranının yüksek olduğu belirlenmiştir.

Başaran ve Irmak (2018), “Edirne’de tarımsal amaçlı kooperatiflerde ortaklık yapısı ve kooperatif faaliyetlerinin değerlendirilmesi” adlı çalışmalarında Edirne’de bulunan tarım kooperatiflerinde ortakların nitelikleri tespit edilerek kooperatif icraatlarının ortak olma üzerine etkisi incelenmiştir. Buna göre Edirne’de kooperatif ortaklarının ortalama

yaşı 52.16 yıl, kooperatif ortaklarının yarısından fazlasının (%51.57) ilkokul mezunu olduğu, çiftçilikle iştigal edenlerin oranının % 86.29 olduğu, esas geçim kaynağını tarımsal üretimin oluşturduğu ve ortakların %51.3'ünün kooperatiflerin teknik destek sağlama faaliyetini yetersiz gördüğü belirlenmiştir.

Şahin vd. (2015), “Türkiye’de Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinde Yöneticilerin Özellikleri” adlı çalışmalarında Türkiye’de kooperatifte yöneticilik yapanların kooperatiflerde başarıya ulaşmada etkili olan unsurlar üzerindeki fikirleri ve bunların etkileri incelenmiştir. Buna göre yönetici yaş ortalamasının 48 yıl olduğu, İzmir ilinin 54.0 yıl yaş ortalaması ile en yaşlı yöneticilere sahip olduğu, Balıkesir ilinin ise 42.7 yıl yaş ortalaması ile en genç yöneticilere sahip olduğu, yöneticilerin %96.4'ünün erkek, %3.6'sının ise kadın olduğu, kadın yöneticilerin Antalya, Balıkesir, ve İzmir ilinde olduğu , yöneticilerin %53.6'sının kooperatifçilik konusunda herhangi bir eğitime tabi tutulmadıkları , Trabzon ilinin yöneticilerinin %70.0 oranında eğitime tabi tutuldukları ve eğitim alma hususunda ilin en yüksek orana sahip olduğu, %77.4 oranında yöneticinin kooperatif üst birliklerinde görev yapmadığı, yurt dışına çıkan yönetici oranının sadece %32.1 olduğu ve bu oranın en yüksek olduğu ilin %54.5 ile İzmir olduğu tespit edilmiştir.

Koçtürk ve Özbilgin (2013) , “ Yeniden Yapılanma Sürecinde Tarih Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği ve Kooperatif-Ortak İlişkileri Üzerine Bir Araştırma” adlı çalışmalarında TARİŞ Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliğinin faaliyetleri yeniden yapılanmadan önce ve düzenleme sürecinde değerlendirilmiş ve kooperatif-ortak ilişkileri irdelenmiştir. Çalışmada ortaklara yöneltilen kooperatife ortak olmada en önemli neden nedir sorusuna verdikleri cevabın; % 90'a yakınının girdi temininde kolaylık ile ürünlerine alıcı bularak ürünleri kolaylıkla satmak olduğu , üreticilerin kooperatif tarafından yapılan sermaye payı kesintisi konusunda fikri olmayanların oranının yaklaşık % 39 olduğu kooperatife personel alımında, ortakların % 59'u Birlik Yönetim Kurulunun, % 14,7'si devletin, % 12,6'sı da birim kooperatif müdürünün karar vermesini istediği, ortaklardan az bir çoğunluğun kooperatifçilik ve mesleki kurslara katıldığı geriye kalan çoğu ortağın ise herhangi bir eğitim almadıkları belirtilmiştir.

Topuz ve Bozoğlu (2015) , “Samsun İlindeki tarımsal kalkınma kooperatiflerinde ortak-kooperatif ilişkilerinin analizi” adlı çalışmalarında Samsun’da mevcut tarım kooperatifleri ile ortakları arasındaki ilişkiler ve bunu etkileyen unsurlar incelenmiştir. Ortak-kooperatif ilişki seviyesini etkileyen unsurlar Sıralı Probit Modeli ile analiz edilmiştir. Buna göre kooperatiflerin faaliyet konularının %78’inin süt sığırcılığı, %11’inin sebze ve %11’inin de fındık olduğu, kooperatiflerinin ortaklarına proje uygulaması, girdi ve hayvan temini gibi konularda hizmet sunduğu ,ortaklardan sadece %22 gibi az bir kısmının aidatları düzenli olarak ödediği, genel kurula katılma oranlarının %90 olduğu ,kooperatiflerinden memnun olan ortakların fazla olmasına rağmen %18’inin ise memnuniyetsizlik yaşadığı ,ortak-kooperatif ilişki seviyesinin artırılmasının ortakların memnuniyet düzeylerini de artırdığı tespit edilmiştir.

Özalp (2017), “Batı Akdeniz Bölgesi Hayvancılık Kooperatiflerinin Performans Analizleri Ve Ortak Kooperatif İlişkilerinin Değerlendirilmesi” adlı çalışmasında Türkiye’de Batı Akdeniz Bölgesinde bulunan kooperatiflerin performansları incelenmiş ve kooperatiflerin etkinlikleri belirlenerek kooperatif -ortak ilişkileri irdelenmiştir. Araştırma da Antalya ve Burdur illerinde yöneticilerin büyük çoğunluğunun ilkökul, Isparta ilinde ise lise mezunu oldukları, üst birliklerde görev alan yöneticilerin oranının sadece % 29 olduğu ve geriye kalanların ise görev almadıkları ,ortakların az bir kısmının(%27,83) kooperatif ana sözleşmesini okuduğu, ortaklarının genel kurullara katılım oranının % 94,34 olduğu ve genel kurullarda rahatça fikrini ifade eden ortakların oranının % 90,09 olduğu tespit edilmiştir.

Terin ve Ateş (2010), “Çiftçilerin Örgütlenme Düzeyi ve Örgütlerden Beklentileri Üzerine Bir Araştırma: Van İli Örneği” adlı çalışmalarında Van’da tarım üreticilerinin örgütlenme seviyeleri, örgütlenme konusundaki görüş açıları ve örgütlerden beklentileri incelenmiştir. Araştırma da elde edilen veriler “SPSS paket programında khi kare bağımsızlık testi ve çok değişkenli analiz (MCA) yöntemleriyle” analiz edilmiştir. Araştırmada % 37.3 oranında üreticinin 51 ve üzeri yaş olduğu, % 51.7’sinin ilkökul, % 11.9’unun ortaokul mezunu olduğu , % 63.2’sinin tarım dışı gelire sahip olduğu, üreticilerin çoğunluğunun örgütün gelirlerini artırma ve düşük girdi temini konularında örgütten beklentileri olduğu, bir tarımsal örgüte üye olan üreticilerin oranın %

83.1olduğu ve bu oranın üreticilerin örgütlenme bilincinin oldukça iyi olduğunu gösterdiği belirtilmiştir.

Everest (2009), “Tarımsal Ürünlerin Pazarlanmasında Çiftçi Örgütlerinin Rolü ve Önemi: Çanakkale Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri Örneği” adlı çalışmada Çanakkale’de mevcut tarım kooperatiflerinin ürünlerin pazarlanmasındaki görevi irdelenmiştir. Çalışmada, kooperatiflerin pazarlama bağlantılarında belli bir kademeye kadar işlevi olduğu, ürünlere yönelik fiyat belirlemede bir rol üstlenmedikleri, ürün fiyatı belirleme konusunda; süt üreticisi kooperatiflerde üst birliğin etkili olduğu, zeytin ve meyve üreticisi kooperatiflerde ise üyelerin şahsi çabalarının belirleyici olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Aydoğan ve Yulaıcı (2013), “Samsun İlindeki Tarımsal Üretici Örgütlerinin Yapısal Sorunlarının Belirlenmesi” adlı çalışmalarında Samsun’da ki tarımsal üretici örgütlerinin mevcut sorunları belirlenerek çözüm önerileri sunulmuştur. Araştırmada üye sayısının üretici birliklerinde artış, kalkınma kooperatiflerinde ise azalma eğilimi gösterdiği , örgütlerin çoğunluğunun üyeleri ile iletişimde telefon ile aramayı tercih ettiği ,bir kısmının ise (%18,6) toplu mesaj sistemini kullandığı, örgütün başarılı olmasında üyelerin yöneticilik eğitimine tabi tutulmalarının olumlu bir etken olduğu, tarımsal kuruluşların ve mali hesapların takibini yapan muhasebecilerin örgütlerin bilgi kaynaklarını oluşturduğu tespit edilmiştir.

Sayılı ve Adıgüzel (2013), “Tokat İli Merkez İlçede Tarım Kredi Kooperatiflerine Ortak Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi” adlı çalışmalarında Tokat-Merkez İlçede Tarım Kredi Kooperatiflerine ortak tarım işletmelerinin sosyo-ekonomik özellikleri ile yıllık faaliyet sonuçları incelenmiş ve ortakların kooperatif ile ilişkileri irdelenmiştir. Araştırmaya göre Tarım Kalkınma Kooperatifine ortak işletmelerde genellikle çok küçük birimli şahıs arazilerinde yapılan üretimin kuru tarım şeklinde gerçekleştirildiği, eğitim seviyesi düşük orta yaşın üstü yöneticilerin olduğu, işletmelerin sahip olduğu kapital kaynağının yalnızca toprak sermayesi olduğu , ortakların uzun süredir kooperatife ortaklıklarının bulunduğu, gelir kaynakları arasında tarım-tarım dışı gelir ile diğer servet gelirlerinin bulunduğu ve eğitim çalışmalarının yetersizliği belirtilmiştir.

Karadaş vd.(2015), “İğdır İlinde Kırsal Kalkınma Kooperatifi Üyelerinin Örgütlenme Ve Kooperatif Faaliyetleriyle İlgili Problemleri Ve Çözüm Önerilerinin Belirlenmesi” adlı çalışmalarında İğdır’da mevcut bulunan tarım kooperatifi üyelerinin örgütlenme konusundaki problemleri belirlenmiş ve çıkış önerileri sunulmuştur. Araştırma da kooperatiflerin önemi ve çalışmaları konusunda ortakların büyük çoğunluğunun bilgi düzeyinin yeterli olmadığı, kooperatif çalışmalarına gereken ilgiyi göstermedikleri ve yöneticilere karşı güven duygusunun zayıf olduğu, genç ortakların yönetimde etkin bir rol üstlenmeleri gerektiği, kooperatifte yürütölen faaliyetlerin resmi kurumlarınca denetlemesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

-Literatür Değerlendirmesi

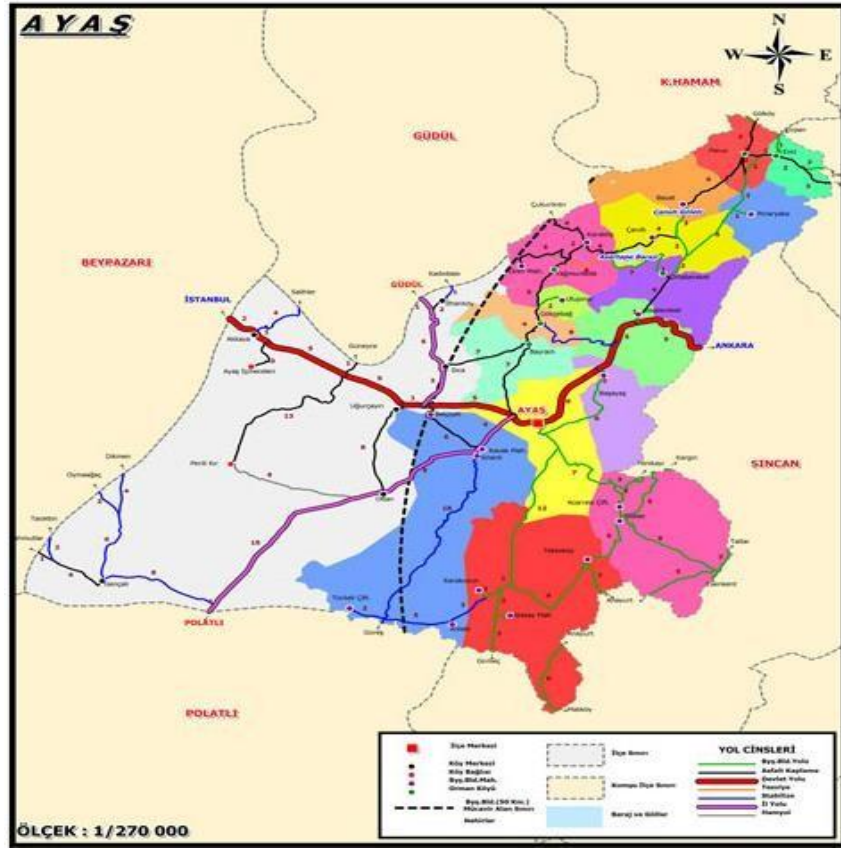
Literatür taramasında kooperatifçilik ile ilgili olarak genellikle kooperatiflerde var olan yapısal sorunların belirlenmesi, kooperatiflerin tarımsal ürünlerin pazarlanmasındaki rolü, tarımsal üretimde bulunan üreticilerin örgütlenme düzeyi ve kooperatif –ortak ilişkilerinin incelendiği görölmüştür. Ayrıca beşeri sermaye kavramı sadece iktisadi kalkınma ile ilişkilendirilmiştir. Ancak son yıllarda yapılan çalışmalarda ise beşeri sermayeye daha fazla önem verilmiş ve beşeri sermayeyi artırmaya yönelik olarak kooperatiflerin ve ortakların gelir düzeyini artırma, eğitim ve bilgilendirmeye yönelik katkıları incelenmiştir. Fakat bu konuda alan çalışmasına yönelik araştırmaların son derece sınırlı olduğu görölmüştür. Bu tez çalışması da beşeri sermaye konusunu ele aldığından çalışma literatürde bu konuyla ilgili boşluğun giderilmesine katkıda bulunması açısından önem arz etmektedir.

4. ARAŞTIRMA ALANININ ÖZELLİKLERİ

Araştırmanın yapılacağı alan olarak İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan, Ankara ili Ayaş ilçesi seçilmiştir. Bu bölümde yörenin genel özellikleri çeşitli başlıklar altında incelenmiştir.

4.1 Araştırma Alanının Tarihsel Gelişimi

Ayaş Ankara'nın kuzeybatısında şirin ve tarihi bir ilçedir. Tarih öncesi dönemlerden beri yerleşim alanı olduğu tespit olunan Ayaş Bölgesinde, Hititler, Frigyalılar, Galatlar ve Romalılar hakimiyet kurmuşlardır. Ayaş adı öz Türkçe bir isim olup, parlak, aydınlık gece anlamına gelir. Bir Türkmen oymağı olan Ayaş, Oğuz Türklerinin Bozok Kolu, Günhan Oğulları, Bayat Boyu, Barak Obasına bağlı bir oymaktır. Ayaş ve civarında Bayat, Avşar, Peçenek, İlhan, Kayı ve Kargı gibi Oğuz Boylarına ait isimleri taşıyan yerleşim yerleri vardır. Selçuklu ordusu 1073 yılında doğu ile batı ülkelerinin çeşitli merkezlerini birbirine bağlayan yol üzerindeki 5 büyük piskoposluk merkezinden biri olan Minozos'u feth ederek Ayas Oynağını buraya yerleştirmiştir. Ayaş'ta daha o yıllarda 1000'den fazla oba-çadır olduğu ve nüfusunun bugünkünden yoğun olduğunu Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinden öğrenmekteyiz. Türklerin gelişinden sonra XIII. yy'ın ikinci yarısında Ankara ve çevresi önce Moğolların, daha sonra İlhanlıların yönetimine geçmiştir. 1354 yılında Orhan Gazi zamanında Osmanlı ülkesine katılmıştır. Ayaş, 1071 yılından beri Türklerden başka bir toplumun yaşamadığı ve tarihi boyunca istilaya uğramamış olan 940 yıllık ender bir Türk yurdudur. Ayaş, Cumhuriyetin kurulmasıyla teşkil edilen ilk ilçeler arasında yer almış olup Ayaş Belediyesi'nin kuruluşu 1800'lü yıllara dayanmaktadır.

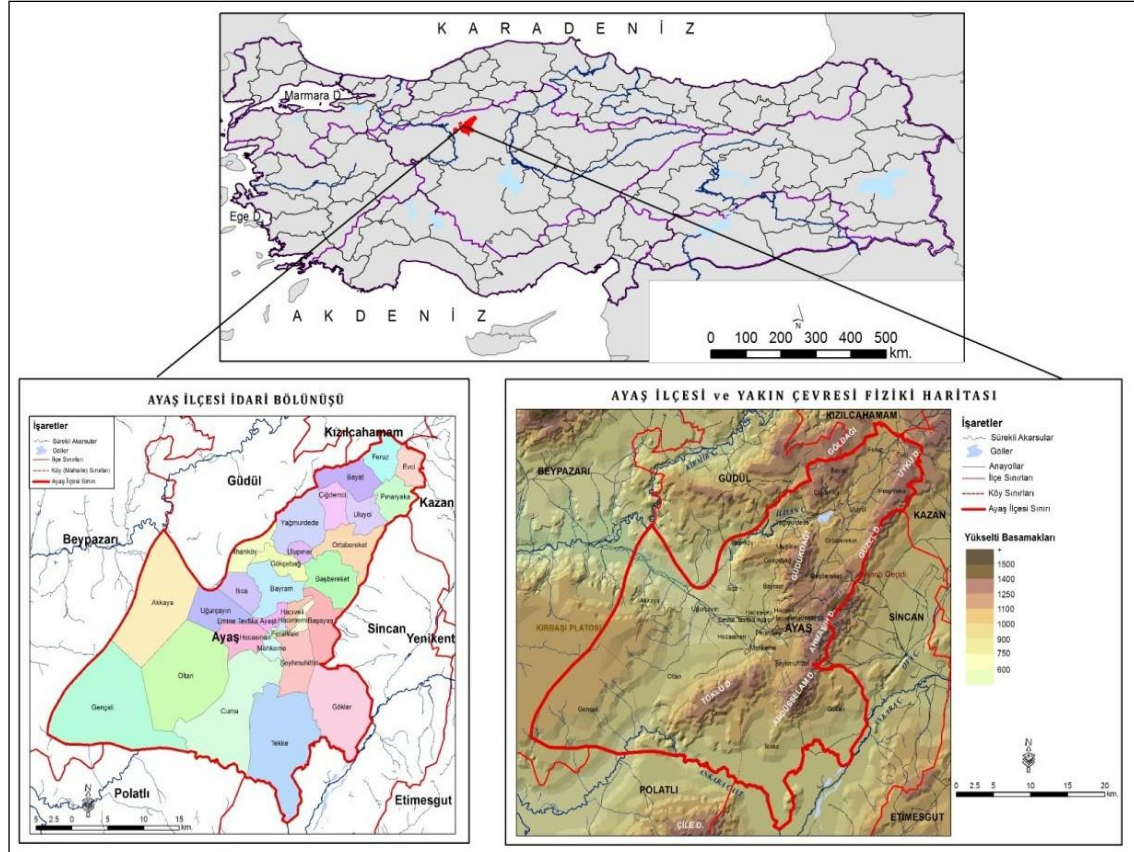

Şekil 4.1 Ayaş haritası (Ankara Valiliği)

4.2 Coğrafi Konum

Ayaş; Ankara'nın 58 km. kuzeybatısında olup 1158 km²'lik bir alana yayılmıştır. Doğusunda Sincan ve Kazan, batısında Beypazarı, kuzeyinde Güzöl ve Kızılcahamam, güneyinde Polatlı İlçeleriyle çevrilidir. İlçenin engebeli bir konumu vardır. İlçe sınırları içerisinde geniş yer tutan ve yükseklikleri 1300-1500 m. arasında değişen dağlar, kuzey-güney doğrultusunda birbirine paralel 2 dağ sırası teşkil eder. Ayaş'ı Kazan İlçesinden ayıran doğu dağ sırası, batı dağ sırasına göre daha yüksek olup, kuzeyden güneye doğru uzanan Uyku, Güzel, Ahmaşlı ve Abdüsselam dağlarını içine alır. Batıdakine göre daha yüksek olan doğudaki dağ sırası ilçeyi Kazan ve Sincan ilçelerinden ayırmaktadır (Şekil 4.1). Ortalama yaklaşık 1000 m yüksekliğe sahip olan ilçenin en yüksek yerini oluşturan 1603 metrelik Abdüsselam dağı bu dağ sırasının güneyini teşkil etmektedir. Dağların batı sırası ise kuzeyde Göl, ortada Güzöl ve güneyde Toklu dağlarını içine alır. İlçenin önemli su kaynakları olan İlhan ve Ayaş çayları bu dağ sırasını yararlanarak batı ve

güneybatıya doğru akmaktadır. Ayaş'taki köylerin çoğu bu iki dağ sırasının eteklerinde kurulmuştur. Ayaş'ta kara ikliminin tipik özellikleri görülmekte olup kışları soğuk, yaz ayları sıcak ve kurak geçer. Rakım 910 metre olup, yıllık ortalama sıcaklık 11.4°C , Ortalama bağıl nem % 54, yıllık ortalama yağış miktarı 439.7 mm.dir.

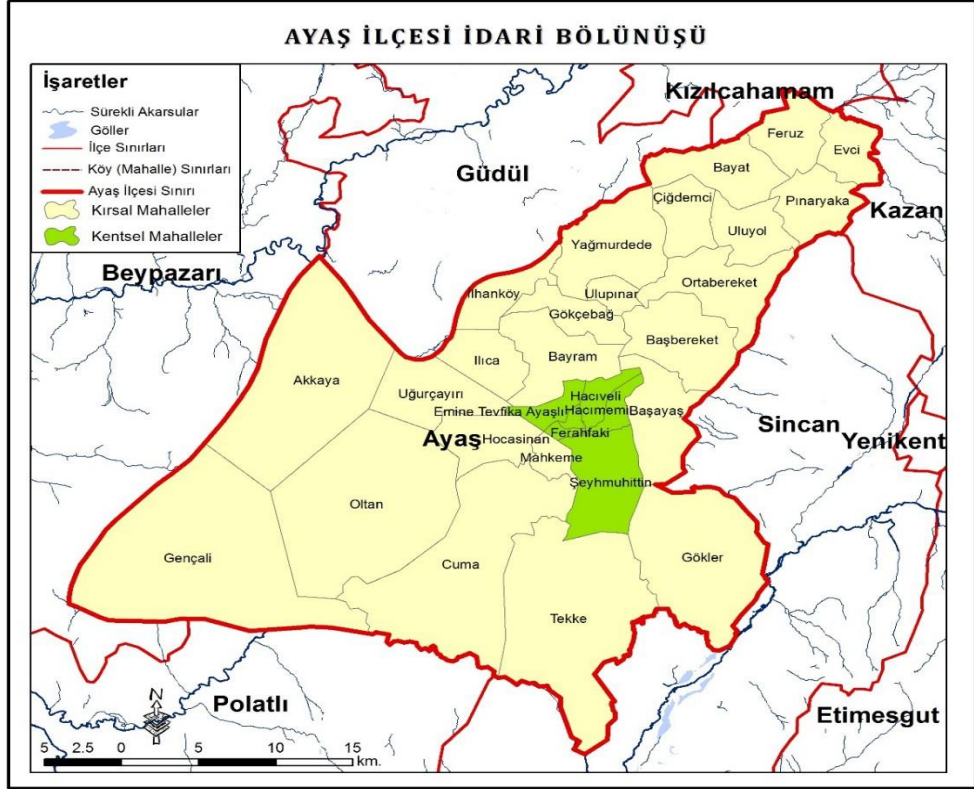

Şekil 4.2 Ayaş İlçesi'nin yeri ve sınırları (Karabacak, 2018)

4.3 İdari Durum

Ayaş ilçesi yeni çıkan 5216 sayılı yasa gereğince Ankara Büyükşehir Belediyesi sınırları içerisine girmiş olup, 7'si Orman Köyü Statüsünde Köy olmak üzere 13 köyü vardır. Bu yasa gereğince Ayaş, Büyükşehir İlçe Belediyesi, Sinanlı ve Çanlılı Belediyelerinin belediyelikleri kapatılarak mahalleleri ile birlikte Ayaş Belediyesine bağlanmışlardır. İlçe Merkezi ve 1 beldesi olmak üzere 2 belediyesi mevcut olup, 13 köy bulunmaktadır. İlçe Merkezinde 19, Oltan Beldesinde 3 olmak üzere toplam 33

mahalle mevcuttur. İlçe Ankara – Beypazarı karayolu üzerindedir. Kasaba ve köylerin genel olarak yerleşim durumu iyidir.

Şekil 4.3 Ayaş ilçesinin idari bölünüş haritası (Karabacak, 2018)

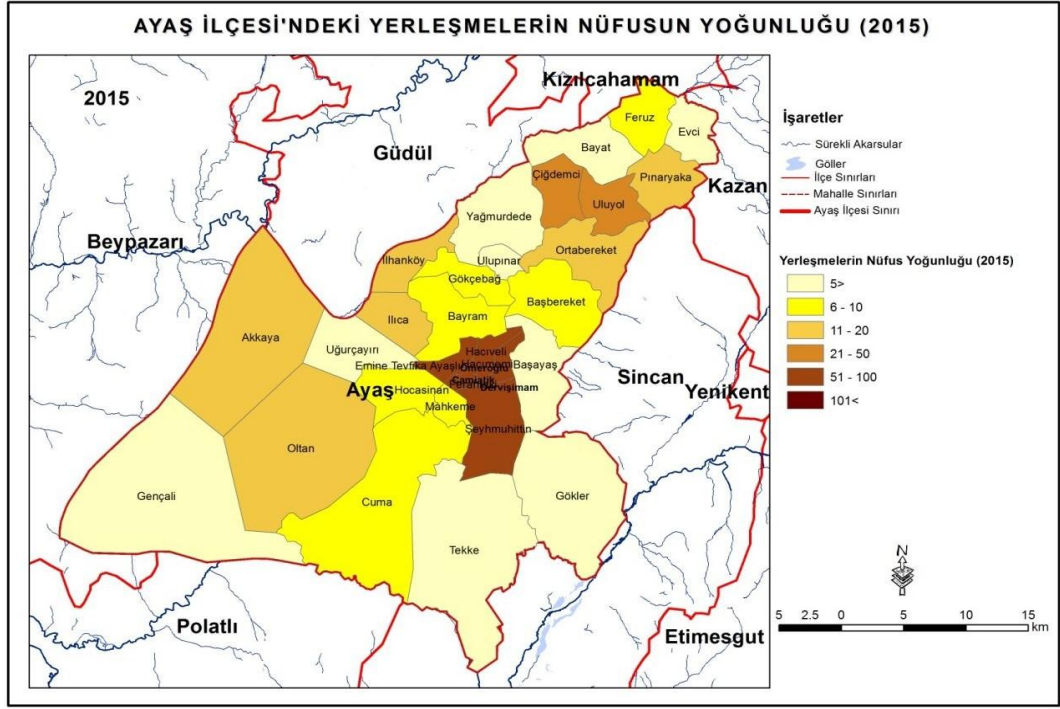
4.4 İlçenin Nüfusu

Ayaş nüfusu; Adrese Dayalı Nüfus Sistemi 2020 yılı sonucuna göre, 7.372 erkek, 6.314 kadın olmak üzere 13.686'dır. Ayaş nüfusunu %53,87'si erkek, %46,13'si kadındır. Ayaş nüfus artışı yıllara göre doğrusal olarak olmasa da azalış göstermektedir. Bunun sebeplerinden biri olarak da imkânları kısıtlı olan ilçe hayatından büyük şehirlere göçün artmasıdır.

Çizelge 4.1 Ayaş ilçesinin sayım dönemlerine göre nüfusu (1935-2020) (Karabacak, 2018) ,(TÜİK, 2020)

Yıllar	Nüfus Miktarı	Artış / Azalış Miktarı	Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)	Artış/Azalış Oranı (%)
1935	10,852	-	-	-
1940	13,037	2,185	40	20
1945	13,888	851	13	7
1950	15,054	1,166	17	8
1955	17,076	2,022	27	13
1960	16,993	-83	-1	0
1965	16,936	-57	-1	0
1970	17,409	473	6	3
1975	18,195	786	9	5
1980	17,076	-1,119	-12	-6
1985	21,762	4,686	55	27
1990	20,806	-956	-9	-4
2000	21,239	433	4	2
2010	13,291	-7,948	-75	-37
2015	12,678	-613	-9	-5
2020	13,686	1,008	-15,5	7,9

Karabacak 2018 ilçenin nüfus durumuna ilişkin görüşlerini “Ayaş İlçesi’nin nüfusunda 1935 - 2015 yıllarını kapsayan süreçte üç farklı dönem dikkati çekmektedir. Her ne kadar artış hızında dalgalanmalar olsa da, nüfus miktarının devamlı olarak arttığı 1935 - 1955 yılları arasındaki dönemdir. Sürekli dalgalanmanın görüldüğü ikinci devre ise 1960 - 2000 yılları arasındadır. İlk yıllarda değişkenlik daha az olsa da, özellikle 1980 yılı sonrasında büyük değişimler yaşanmıştır. 2000 yılı sonrasında ise, nüfusun devamlı azaldığı bir dönem dikkat çekmektedir” şeklinde ifade etmektedir.

Şekil 4.4 Ayaş ilçesinde 2015 yılında nüfus yoğunluğunun yerleşmelere göre dağılımı (Karabacak, 2018)

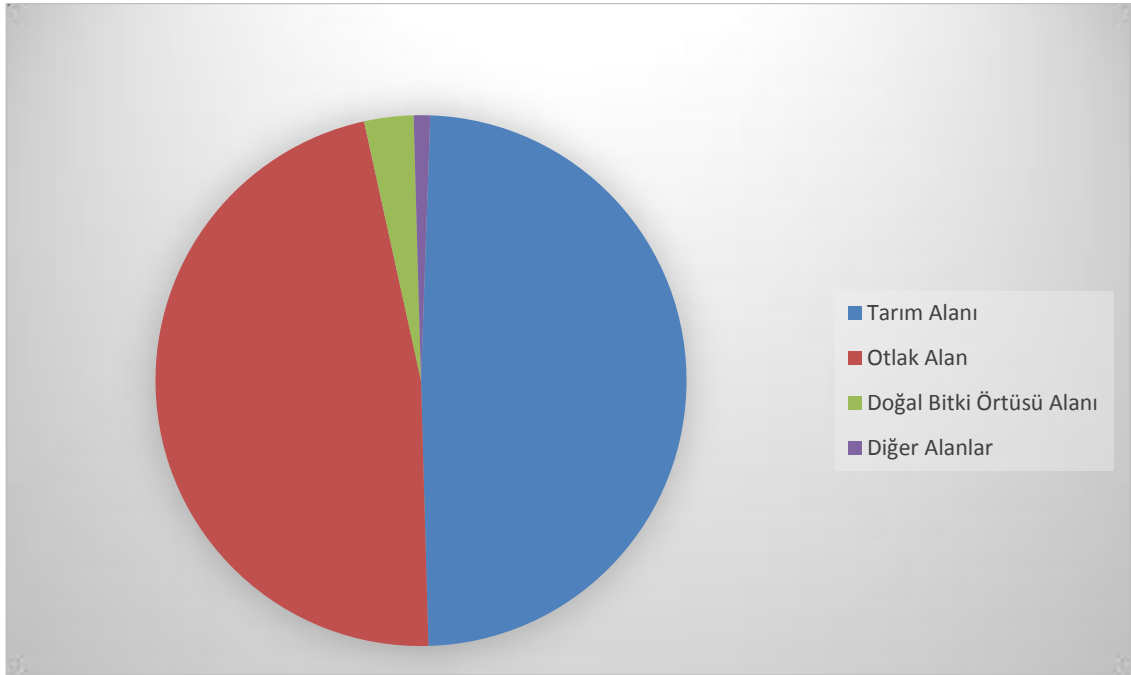
İlçe genelinde son zamanlarda yaşanan ciddi nüfus azalışı nüfus yoğunluğuna da yansımıştır. Başayaş, Ortabereket ve Uğurçayırı köyleri dışında tüm yerleşmelerde nüfus azalması yaşanmıştır. Bu köylerdeki artışta ise istikrar ve önemli bir artış oranı/miktarından söz etmek mümkün değildir. Önceki dönem ile mukayese edildiğinde ilçe nüfusunun neredeyse yarısının kayba uğradığı 2015 yılında yoğunluktaki en fazla kümelenme 5 ve 5'in altında yoğunluğa sahip olan yerleşme grubudur. Bu durum ilçedeki nüfus kaybının oldukça ciddi olduğunun da göstergesidir. Bu grupta 9 yerleşme bulunmaktadır. Nüfus yoğunluğu 6-10 arasında olan yerleşmeler arasında Başbereket, Bayram, Feruz, Gökçebağ ve Sinanlı yer almaktadır (Şekil 4.4).

4.5 İlçenin Ekonomik Durumu

Bitkisel üretim, hayvancılık ve turizm ilçenin önemli ekonomik potansiyelini oluşturmaktadır. İlçe ekonomisi merkez ve köylerinde de , bitkisel ve hayvansal üretime dayanmakta olup, yaş meyve ve sebze yetiştiriciliği mühim bir yer tutmaktadır .İlçe her türlü hububat, bakliyat, sebze, meyve ve şekerpancarı üretimine uygun toprak ve iklim

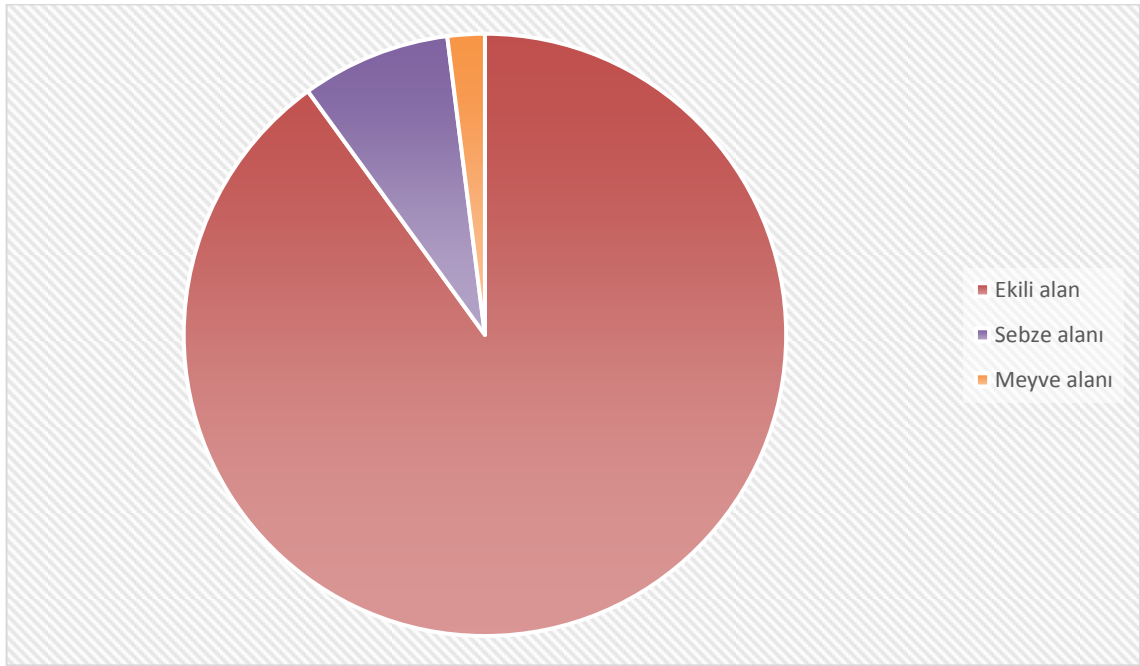
şartlarına sahip olup sebze ve meyve üretim miktarları ciddi boyutlara ulaşmıştır. Ayrıca, domates, kavun, karpuz, havuç, biber, fasulye, kiraz, dut, elma-armut, vişne, şeftali, üzüm gibi ürünler önemli gelir kaynaklarındandır. Ankara'nın başta domates olmak üzere sebze ve meyve ihtiyacının önemli bir bölümü ilçeden karşılanmaktadır. İlçede seracılık faaliyetleri de yaygınlaşmaktadır. İlçede mera alanlarının büyük bir alana yayılmasına rağmen verilen devlet teşvikleri nedeniyle besi hayvancılığı da oldukça yaygın hale gelmiştir. Oltan başta olmak üzere Çanlı (Çiğdemci ve Uluyol Mahalleleri), Ilıca, Ulupınar ve Ortabereket kırsal mahalleleri ilçenin önemli büyükbaş yetiştiricisi konumundadırlar. Çoğunluğu mera hayvancılığı şeklinde yürütülen küçükbaş hayvancılık faaliyetleri ise Gençali, Gökler, Oltan, Ayaş kasabası ve Cuma kırsal mahallelerinde yürütülmektedir. İlçe ekonomisinde önemli bir yeri olan hayvancılık faaliyetleri neticesinde Ankara'nın süt ihtiyacının büyük bir bölümü ilçeden karşılanmaktadır.

İlçenin % 49'u tarım alanlarından, % 47'si otlak alanlarından, % 3'ü orman ve fundalık alanlardan % 1'i ise diğer alanlardan (yerleşim alanı, sulak alan ve çıplak kayalık vb.) meydana gelmiştir (Şekil 4.5).

Şekil 4.5 Ayaş ilçesi arazi örtüsü oransal dağılımı

Tahıl ürünleri ilçede tarım alanları içerisinde en fazla ekim alanına sahip olan ürün olmuştur. Genel olarak tahıl, baklagiller ve yem bitkileri tarımının yapıldığı ekili alanlar ilçenin güneyinde Gençali, Oltan, Tekke ve Gökler’de 30.000 dekar üzerindedir. Mahallelere göre meyve yetiştirilen alanların dağılımına bakıldığında 250 dekarın üzerinde meyve alanına sahip olanlar sırasıyla; Oltan, Bayram, Gökler, Mahkeme, Hocasınan, Şeyhmuhittin, Tekke, Ortabereket, İlhan ve Cuma’dır. İlçede sebze alanlarının dağılımına bakıldığında da , Tekke, Akkaya, Oltan, Bayram, İlhan, Ortabereket, Hocasınan, Gökler ve Ilıca 1000 dekarın üzerinde sebze alanıyla ilk sırada yer almaktadır. Ekili alanlar ile meyve ve sebze alanları içerisinde Ayaş İlçesi için önemi büyük olan ürünler buğday, dut, kiraz ve domatestir. İlçe tarım alanlarının % 90’ı tahıl ve baklagillere; % 8’i başta domates olmak üzere sebze ve % 2’si de dut ve kiraz başta olmak üzere meyve alanlarına ayrılmıştır (Şekil:4.6).

Şekil 4.6 Ayaş ilçesi ekili alanlar, sebze alanları ve meyve alanlarının oransal dağılımı

Termal su kaynakları ilçede termal turizm tesislerinin açılmasını sağlamış durumdadır. İlçede 1980’lerin başından beri termal hizmeti verilmekte olup şu anda yaklaşık 140 oda kapasitesiyle otel ve pansiyon türünde işletmeler hizmet vermektedir. Bu tesislerin bir kısmı Sağlık Bakanlığı onayı ve belgesini alarak fizik tedavi ve rehabilitasyon alanında

tedavi hizmeti veren birimleri de tercih edilir durumdadır. İlçede bulunan termal tesislerden bazıları şunlardır.

Ayaş İçmece ve Kaplıcaları: İlkçağlardan beri kullanılagelmiş olup, sırasıyla Romalılar, Selçuklular ve Osmanlılar zamanında şifa kaynağı olarak içmece ve kaplıca şeklinde faydalanılmıştır. Türkiye’de sayıları 1000’e yaklaşan termal su kaynakları içerisinde hem içmece hem de kaplıca olarak Sağlık Bakanlığından ruhsatlı ilk termal olup, 1892 yılından bu yana 118 yıldır hizmet vermektedir. Ayaş’a 23, Ankara’ya 83 km mesafede olup, sıcaklığı 51 derece, debisi 15 lt/sn’dir. 380 oda ve 800 yatak kapasitesi otel ve halk tipi pansiyonu mevcuttur.

Ayaş Belediyesi Karakaya Kaplıcası: İlçe Merkezinde karayolu üzerindeki 25 kişilik kapalı yüzme havuzu, 150 kişilik açık yüzme havuzu mevcuttur. Debisi 16 lt/sn, sıcaklığı 31 °C’dir. Günübirlik olarak hizmet vermektedir.

5. ALAN ARAŞTIRMASI BULGULARI

Bu bölümde araştırmanın demografik verilerinin elde edildiği ve analiz kapsamındaki katılımcıların nüfus, toplumsal yapı ve kooperatif ortaklık özelliklerini ortaya koyan frekans analiz sonuçlarından oluşan çizelgeler yer almaktadır. Araştırma bölgesinde incelenen kooperatiflerin sosyo-ekonomik yapısı incelenen konulardan biridir. Bu kapsamda kooperatiflerde nüfusun yapısı, cinsiyet dağılımı , nüfusun eğitim durumu , çiftçilik tecrübesi, aylık gıda harcaması ile ilgili 100 ortakla karşılıklı görüşme yapılarak uygulanan anket çalışmasından veriler elde edilmiştir. Anketten elde edilen veriler kodlama planıyla bilgisayara girilerek amaca uygun şekilde istatistiksel analizler de yapılmıştır.

Çizelge 5.1 Ortakların cinsiyet ve medeni durumlarına göre dağılımları

Nitelikler	Sayı	%
Kadın	26	26,0
Erkek	74	74,0
Evli	91	91,0
Bekar	9	9,0
Toplam	100	100,0

Anket katılımcılarının cinsiyet ve medeni durumlarının gösterildiği çizelge de araştırma kapsamında görüşülen katılımcıların çoğunluğunun(%74) erkek, (%26) kadın olduğu daha fazla sayıda katılımcının % 91'inin evli ,% 9' unun bekar olduğu görülmüştür. Evli nüfusun kooperatife ortaklığı daha yüksektir.

Seçgin (2008) “Beşeri Sermayede Eğitimin Rolü: Karaman İlinde Bir Uygulama” adlı çalışmasında ;katılımcıların % 85,5'inin erkek,%14,5' inin kadın olduğu ve % 92,1 inin evli %7,9 u bekar olduğu belirtilmiştir.

Çizelge 5.2 Ortakların yaş durumlarına göre dağılımları

Yaş Grupları	Sayı	%
18-24 yaş grubu	3	3,0
25-34 yaş grubu	9	9,0
35-44 yaş grubu	20	20,0
45-54 yaş grubu	39	39,0
55-64 yaş grubu	22	22,0
65 yaş ve üstü	7	7,0
Toplam	100	100,0

Başaran ve Irmak (2018) “Edirne’de Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerde Ortaklık Yapısı ve Kooperatif Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi” adlı çalışmalarında ; ortakların yaş durumlarının; %8,28’inin 18-30 yaş diliminde, %41,59’unun 31-50 yaş diliminde , %50,12’sinin 51 ve yukarı yaş diliminde olduğu belirtilmiştir. Buna göre katılımcıların yaş aralığının verildiği Çizelge 5.2’ye göre ortakların daha çok 45-54 yaş aralığına sahip kişiler oldukları görülmektedir. 20 katılımcının 35-44 yaş aralığında, 22 katılımcının ise 55-64 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Ortakların yaş ortalaması ise 48.2’dir. Orta yaş olarak adlandırılan 45-64 yaş dilimindeki üreticiler kooperatife daha fazla rağbet göstermişlerdir. 18-24 yaş dilimindeki genç nüfus kooperatife daha az katılım göstermişlerdir. Genç nüfusun kooperatif ortaklığını daha az tercih etmesinin nedenleri arasında, kooperatiflerin tümünün düzenli bir gelire sahip olmaması ve sosyal güvence gibi temel özlük haklarındaki noksanlık sayılabilir. Türkiye’de toplam nüfusun yaş ortalaması 33’tür ancak yapılan araştırma da ortakların yaş ortalamasının 48.2 çıkması; Türkiye’de tarımda artık genç çiftçilerin azaldığını ve yaş ortalamasının yükseldiğini doğrular nitelikte bir sonuçtur.

Yapılan incelemede ortakların yaş durumu ve eğitim düzeyi ile ilişkisini incelemek amacıyla istatistiksel anlamlılığı incelenmiştir. Elde edilen ki-kare analizinde $P=0,0427$ ($P<0.05$) bulunmuş ve iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olduğu anlaşılmıştır. Ancak ortaya çıkan bu ilişki ters bir ilişki biçiminde de yorumlanabilir. Şöyle ki ortakların yaşı küçüldükçe eğitim düzeyi artmaktadır. Bu da kooperatiflerde ortakların yaşı gençleştikçe eğitim düzeyinin arttığı sonucunu doğurmaktadır.

Çizelge 5.3 Ortakların eğitim durumlarına göre dağılımları

Eğitim Düzeyi	Sayı	%
Okur-yazar değil	1	1,0
Okur-yazar	5	5,0
İlkokul mezunu	59	59,0
Ortaokul mezunu	15	15,0
Lise mezunu	18	18,0
Önlisans mezunu	2	2,0
Toplam	100	100,0

İnsanın önce kendi hayatını şekillendirmesinde sonrasında da toplum kalkınmasında bir rol almasında eğitim olgusu önemli bir unsurdur. Bu bağlamda ortakların sosyo-ekonomik durumlarının incelenmesi içinde eğitim olgusuna ihtiyaç duyulmaktadır. Her konuda olduğu gibi örgütlenmede de başarının ana koşulu eğitimidir. Tarımsal örgütlerdeki beşeri kaynaklarının eğitilmesi beşeri sermayenin güçlendirilmesi açısından oldukça önemlidir. Buna göre ortakların eğitim düzeylerinin verildiği Çizelge 5.3'e göre ortakların eğitim durumlarının büyük oranda düşük düzeyli olduğunu görülmüştür. Buna göre , 5 kişinin (% 5) okur-yazar olduğu, 59 kişinin (%59) ilkokul, 15 kişinin (%15) ise ortaokuldan mezun olduğu görülmektedir. Bu verilere göre ortakların % 65'i ilkokul ve daha alt seviyede eğitime sahiptir.

Akçaöz ve ark. (2005) “Tarımsal üretimde çiftçilerin tutum ve davranışları: Çiftçilik amaçları ölçeği (FOS)” adlı Antalya’da yapılan çalışmalarında üreticilerin % 61,5’lik kısmının ilkokuldan, % 21,7’lik kısmının liseden, % 9,8’lik kısmının ortaokuldan, % 4,9’luk kısmının ise üniversiteden mezun, % 1,4’lük kısmın yalnızca okuma yazma bildiği, % 0,7’lik kısmın ise okuma yazma bilmediği tespit edilmiştir. Kızılaslan (2010) “Çiftçilerin tarımsal yayım konusundaki tutum ve davranışları (Tokat ili Yeşilyurt ilçesi araştırması)” adlı araştırmasında; üreticilerin %10 oranının okur-yazar olmadığı , %45 oranının okur-yazar olduğu , %36 oranının ilkokuldan ve %9 oranının ortaokuldan mezunu olduğu belirlenmiştir. Ortaya çıkan veriler benzerlik göstermektedir.

Yapılan incelemede ortakların eğitim düzeyi ve gelir düzeyi ile ilişkisini incelemek amacıyla istatistiksel anlamlılığı incelenmiştir. Elde edilen ki-kare analizinde $P=0,0671$ ($P>0.05$) iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olduğu anlaşılmıştır. Buna göre eğitim

düzeyinin gelir seviyesine çok az da olsa etkisi olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle özellikle eğitilmiş genç nüfusun ağırlıklı olduğu kooperatiflerde; kooperatiflerin faaliyetlerini çeşitlendirmesi yeni gelir kaynakları yaratması önemlidir.

Çizelge 5.4 Ortakların yıllık gelir durumlarına göre dağılımları

Gelir Miktarı	Sayı	%
10.000 tl den aşağı	28	28,0
10.000-25.000 TL	24	24,0
26.000-50.000 TL	19	19,0
51.000-75.000 TL	7	7,0
76.000-100.000 TL	8	8,0
101.000 ve üzeri	12	12,0
Yanıtsız	2	2,0
Toplam	100	100,0

Yıllık gelir ortakların beyanlarına göre verilmiş olup; Çizelge 5.4’e göre; ortakların % 28’i yıllık kazançlarının 10.000 TL den daha aşağı olduğunu belirtmişlerdir. Ortaklar gelir düzeyini genelde ellerinde kalan para miktarı olarak anlamaktadırlar. Ayrıca ortaklardan %24’ünün en yüksek yıllık gelirinin 25.000 TL, %19’unun ise en yüksek yıllık gelirinin 50.000 TL olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra yıllık kazancı 101.000 TL ve üstünde olan ortakların da mevcut olduğu görülmektedir. 2021 yılı itibarıyla ortalama dolar kuru 8,89 TL’dir. Türkiye’de 2021 yılı itibarıyla kişi başına düşen milli gelir 8.500 dolardır. TL cinsinden Kişi Başına Düşen Milli Gelir 8500 Dolar x 8,89 TL = 75.565 TL’dir. Çizelge 5.4’te de görüldüğü gibi ortakların %78’inin yıllık geliri bunun altındadır.

Kooperatifler her ne kadar kar amaçlı kuruluşlar olmasa da ortakların kooperatiflere katılımının nedenlerinden birisi de direkt veya dolaylı olarak mali yönden kendilerine sağlayacağı katkılardır. Özalp (2017)“Batı Akdeniz Bölgesi hayvancılık kooperatiflerinin performans analizleri ve ortak kooperatif ilişkilerin değerlendirilmesi” adlı çalışmada; kooperatiflerin ortaklarına ekonomik katkı sağlamasının önemli olup olmadığı hususuna ortakların % 83,96’sı çok önemli şeklinde cevap vermişlerdir. Ayrıca çalışmada kooperatiflerin bu beklentiyi karşılama konusundaki başarısı da irdelenmiş ve ortakların % 46,8’i başarılı olduğunu belirtmiştir.

Yapılan incelemede ortakların yaş durumu ve gelir düzeyi ile ilişkisini incelemek amacıyla istatistiksel anlamlılığı incelenmiştir. Elde edilen ki-kare analizinde $P=0,322$ ($P>0.05$) iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olmadığı anlaşılmıştır. Buna göre yaş durumunun geliri etkilemediği sonucu ortaya çıkmaktadır. Ortakların gelir düzeyinin tamamen ailenin sahip olduğu varlıklar ile ilişkili olduğu ve kooperatiflerin daha fazla gelir artırıcı faaliyetlerde bulunması gerektiği sonucu çıkarılabilir.

Çizelge 5.5 Ortakların aylık gıda harcama durumlarına göre dağılımları

Harcama Miktarları	Sayı	%
500 TL ve daha az	6	6,0
501-1000 TL	30	30,0
1001-1500 TL	14	14,0
1501-2000 TL	11	11,0
2001-2500 TL	13	13,0
2501-3000 TL	12	12,0
3001 TL ve yukarısı	14	14,0
Toplam	100	100,0

Ortaklara aylık gıda harcamalarının tespitine yönelik sorulan “*Aylık gıda harcamanız ne kadar?*” sorusuna yönelik elde edilen veriler, %50 oranında katılımcının 1500 TL ve daha aşağı aylık gelirle yaşadığını göstermektedir. Ortakların beyanları doğrultusunda 36 kişinin aylık gıda harcamalarının 1000 TL ve altı, 14 kişinin aylık gıda harcamalarının ise 1001-1500 TL arasında olduğu anlaşılmaktadır. 1501-2000 TL arası aylık gıda harcaması olan ortak sayısının 11 olduğu, 2000 TL üzeri aylık gıda harcaması bulunan ortak sayısının 39 olduğu tespit edilmiştir. Bu çizelgeden, ortakların çoğunluğunun aylık gıda harcamalarının düşük olduğu sonucunu çıkartmak gerekir.

2021 yılında Türkiye İşçi Sendikaları (Türk-İş) aracılığıyla hazırlanan aylık hane halkı gider çalışmasına göre sağlıklı ve yeterli beslenen ve dört kişiden oluşan bir ailenin ihtiyaç duyacağı aylık gıda masrafı 3.191,55 TL’ye çıkmıştır. Çizelge 5.5’te görüldüğü gibi ortakların % 86’sının aylık harcaması bu rakamın altındadır.

Çizelge 5.6 Ortakların çiftçilik deneyim bilgilerine göre dağılımları

Deneyimleri	Sayı	%
1-5 yıl	2	2,0
6-10 yıl	12	12,0
11-15 yıl	14	14,0
16-20 yıl	23	23,0
21-25 yıl	13	13,0
26 ve üzeri yıl	36	36,0
Toplam	100	100,0

Tarımsal kalkınma kooperatifi ortaklarının çiftçilik deneyimlerine ilişkin bilgiler Çizelge 5.6’ da verilmiştir. Buna göre ortakların en sık tekrarlanan frekansla 36’sı 26 yıl ve üzeri deneyimlidir ve en az tekrarlanan frekansla 2’si 1-5 yıl deneyimlidir. 26 yıl ve üzeri deneyimli olanlar %36, 1-5 yıl deneyim sahibi olanlar %2’dir. Kızılaslan (2010); yapmış olduğu araştırmasında çiftçilikle uğraşma yılını ortalama 32 olarak belirtmiştir. Akçaöz ve ark. (2005)’e göre çiftçilikte ortalama deneyim süresi ise 24,5 yıldır.

Yapılan incelemede ortakların çiftçilik deneyimleri ,yaş ve gelir düzeyi ile ilişkisini incelemek amacıyla istatistiksel anlamlılığı incelenmiştir. Elde edilen ki-kare analizinde : $P=0,449$ ($P>0.05$) üç değişken arasında anlamlı bir ilişki olmadığı anlaşılmıştır. Buna göre çiftçilik deneyimlerinin yaş ve gelir durumunu etkilemediği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bunda çiftçilerin, ortakların son yıllarda artan girdi maliyetlerinin ve azalan reel gelirlerinin etkisi olduğu sonucu çıkarılabilir.

Çizelge 5.7 Ortakların tarım dışında başka bir işte çalışma durumlarına göre dağılımları

İş Kolları	Sayı	%
Özel Sektör	9	39,2
Ticaret	8	35,0
Kamu	2	8,6
İşçi	2	8,6
Diğer	1	4,3
Elektrik işi	1	4,3
Toplam	23	100,0

Ortakların tarımsal faaliyetten başka bir işle meşgul olma durumlarına göre dağılımı Çizelge 5.7’de gösterilmiştir. Çizelgeye göre, başka bir işte çalıştığını belirten ortaklardan 9 kişi özel sektörde, 2 kişi kamuda, 8 kişi ticaret ile uğraşmaktadır. Sonuçlara göre tarımla iştigal etmeyen ortaklar bulunmaktadır. Tarım dışında farklı sektörlerde çalıştığı halde kooperatif ortaklığı bulunanların oranı % 23’tür. Söz konusu ortakların kooperatife pozitif yönde yaratacağı etki ve katkı ortadadır. Böylece farklı sektörlerde de tarımsal kooperatifçilik konusunda farkındalık yaratılabilecektir. Başaran ve Irmak (2018) yapmış oldukları araştırmada; %86.29 kooperatif ortağının çiftçilikle iştigal ettiği ve sadece tarımsal üretimden gelir elde ettiği; %13.61 oranında ortağın ise farklı meslek gruplarından (işçi, kamu personeli ve diğer) gelir elde ettiği tespit edilmiştir.

Çizelge 5.8 Ortakların kooperatife ortak olma sürelerine göre dağılımları

Yıl	Sayı	%
1-5 yıl	7	7,0
6-10 yıl	31	31,0
11-15 yıl	33	33,0
16-20 yıl	28	28,0
26 ve üzeri yıl	1	1,0
Toplam	100	100,0

Şahin ve ark. (2013), tarafından tarımsal kooperatif ortaklarına yönelik Türkiye genelinde yapılan bir araştırmada ortaklık süresini ortalama 13 yıl olarak belirtilmiştir. Başaran ve Irmak (2018), yapmış oldukları araştırmada ortaklık sürelerini ortalama 15,6 yıl olarak belirlemişlerdir. Çizelge 5.8’de ortaklık sürelerine ilişkin bilgiler verilmiştir. Buna göre ankete katılan ortakların % 33’ü 6-10 sene , % 31’i 11-15 sene ,% 28’i 16-20 sene, % 1’i ise 26 ve üzeri senedir kooperatife ortaklığı vardır. İncelenen çalışmalarla benzerlik durumu söz konusudur.

Çizelge 5.9 Ortakların kooperatif ortaklığını devam ettirme durumlarına göre dağılımları

Devam Durumu	Sayı	%
Evet	95	95,0
Hayır	5	5,0
Toplam	100	100,0

Farklı beklenti ve sebeplerden ötürü kooperatiflere ortak olan üreticilerin kooperatiflere ortak olarak katılmalarının en önemli sebebi, mali hedeflerini gerçekleştirmek yada ekonomik olarak kalkınmak istemeleridir. Bunların yanında üreticiler kooperatiflere sosyal gayelerini gerçekleştirmek için de katılım sağlayabilmektedirler (Hansen vd., 2002). Terin ve Çelikeş (2010) tarafından yapılan “Çiftçilerin örgütlenme düzeyi ve örgütlerden beklentileri üzerine bir araştırma: Van ili örneği” adlı araştırmaya göre ;çoğu üreticilerin üye oldukları örgütün gelirlerini artırması ve ucuz girdi temin etmesi hususunda beklenti içinde oldukları belirlenmiştir. Kooperatiflerin uzun soluklu faaliyet gösterebilmeleri ve çalışmalarında verimli olabilmeleri, ortaklarının beklentilerini ne kadar karşılayabildikleri ile ilişkilidir. Bu kapsamda çalışma yapılan kooperatif ortaklarının ortaklığı devam ettirme durumuna ilişkin bilgiler Çizelge 5.9’ da verilmiştir. Buna göre ankete katılan ortakların %95’i ortaklığı devam ettirmeyi, %5’i sonlandırmayı tercih edeceğini belirtilmiştir. Veriler dikkate alındığında ortaklığı devam ettirme niyetinde olanların oranı oldukça yüksektir. Elde edilen veriler ortakların kooperatif ortaklığından memnun olduklarını, kooperatife üyeliğin kendilerine özgüven kazandırdığını, kooperatifin ortağı olmanın gurur verici olduğu yargılarını destekler niteliktedir.

Çizelge 5.10 Kooperatif ortaklarının diğer tarımsal örgütlere ortaklık durumlarına göre dağılımları

Ortaklık	Sayı	%
Tarım kredi kooperatiflerine ortak	13	44,9
Sulama kooperatiflerine ortak	3	10,3
Tarım Kredi ve Sulama Koop. ortak	8	27,5
Diğer	5	17,3
Toplam	29	100

Tarımsal kalkınma kooperatifi ortaklarının başka kooperatif ortaklığına ilişkin bilgiler Çizelge 5.10’da verilmiştir. Buna göre ankete katılan ortakların % 29’u başka kooperatiflere ortak iken, ortak olmadığını beyan edenlerin oranı % 71 dir. Başka kooperatife ortak olanların yaklaşık % 45’i Tarım Kredi Kooperatiflerine ortaktır. Başaran ve Irmak (2018), yapmış oldukları araştırmada başka kooperatife üyelik durumunu %73,65 olarak tespit etmişlerdir. Şahin (2006), tarafından yapılan çalışmada ortakların %75.26’ i TARİŞ’ten başka herhangi bir tarım kooperatifine üye

olmadıklarını belirtirken, % 24.74'ü ise diğer kooperatiflere de ortaklıklarının bulunduğunu belirtmiştir. Araştırma kapsamında ki kooperatiflerde bu oranın düşük olduğu görülmektedir.

Terin ve Ateş (2010)'a göre ; çiftçilerin tarımsal örgüte üyelikleri ile mesleki tecrübeleri arasında anlamlı bir bağlantı olmayıp elde edilen bu neticeye göre üreticilerin mesleki tecrübelerinin tarımsal örgüt üyeliklerine etki etmemektedir.

Çizelge 5.11 Ortaklarının kooperatif kanalıyla önceki yıllara göre ekonomik durumlarındaki değişimlere göre dağılımları

Değişim	Sayı	%
Evet oldu	54	54,0
Hayır olmadı	22	22,0
Kısmen artış oldu	24	24,0
Toplam	100	100,0

Tarımsal kalkınma kooperatifi ortaklarının kooperatife ortak olduktan sonra gelirinizde değişim oldu mu sorusuna verdikleri cevaplara ilişkin bilgiler Çizelge 5.11'de verilmiştir. Buna göre ortakların %54'ü evet cevabı verirken ,% 22'si hayır cevabını vermiştir. Ertan ve Turan (2001)'in “Gülbirlik ortaklarının kooperatif-ortak ilişkisi yönünden analizi” adlı çalışmalarında üreticilere ortak olduktan sonra gelir durumlarında bir artış olup olmadığı sorulmuş ve ortakların % 25,26'si gelirlerinin arttığını ,% 14,29'u gelirlerinde şuana kadar bir değişiklik olmadığını,% 60,44'ü ise son 10 yıl boyunca bir artış olmadığını fakat önceki yıllarda gelirlerinde bir artış olduğunu ifade etmişlerdir. Araştırmada yapılan anket sonuçlarına göre ;gelirinin arttığını beyan eden ortaklar kredi temininde kolaylık sağladığı, daha rahat ve ucuz girdi temini sağladığı ve pazarlamada yarattığı katkılar nedeniyle gelirlerinde artış olduklarını belirtmişlerdir. Nitekim Çizelge (5.13)'te verilen bilgilere bakıldığında da ortakların yaklaşık % 80'i kooperatiflerin bu konuda olumlu katkıda bulunduğunu belirtmiştir. Gelir miktarının artırılması kooperatife ortak olma hususunda pozitif etki yaratacaktır.

Çizelge 5.12 Ortakların sosyal güvence durumlarına göre dağılımları

Kaynaklar	Sayı	%
BAĞ-KUR	57	72,2
SSK	18	22.8
Emekli	2	2,5
Diğer	2	2,5
Toplam	79	100

Tarımsal kalkınma kooperatifi ortaklarının sosyal güvence durumlarına ilişkin bilgiler Çizelge 5.12’de verilmiştir. Buna göre ankete katılan ortakların 21’i herhangi bir sosyal güvencesi olmadığını belirtmiştir. % 79’ unun ise sosyal güvencesi vardır. Sosyal güvenceye sahip olmak kadar kaynağının ne olduğu da önemlidir. Bu nedenle araştırmada kooperatif ortaklarına hangi sosyal güvenceye sahip oldukları sorulmuştur. Ortakların sosyal güvence türlerine bakıldığında ilk sırada % 72.2’lik oranla BAĞ-KUR, ikinci sırada ise %22.8’lik oranla SSK gelmektedir. Herhangi bir sosyal güvencesi olmayan 21 kişiden 16’sı kadındır. Türkiye’de tarımda çalışan kadınların % 90-95’inin kayıt dışı çalıştığı gerçeğinden yola çıkılacak olursa; araştırma konusu kooperatiflerden toplam 26 kadın ortaktan 16’sının herhangi bir sosyal güvencesinin olmaması; kooperatiflerin aynı zamanda sosyal güvenlik konusunda kadınlara daha fazla farkındalık oluşturacak bir çalışma yaklaşımı içinde olması gerektiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Yapılan incelemede ortakların sosyal güvenlik sistemine dahil olma durumu ve yaş durumu ile ilişkisini incelemek amacıyla istatistiksel anlamlılığı incelenmiştir. Elde edilen ki-kare analizinde ($P=0.0283$, $P<0,05$) iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olduğu anlaşılmıştır. Buna göre yaş durumunun herhangi bir sosyal güvenlik sistemine dâhil olmayı etkilediği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bunda belirleyici olan temel unsur yüksek yaş grubundaki ortaklarda BAĞ-KUR sistemine dahil olanların yüksek olmasıdır. Burada ilginç olan başka bir bulgu ise kadınlar arasında SGK’ya kayıtlılık oranı erkeklere göre çok daha düşüktür.

Çizelge 5.13 Kooperatif ortaklarının kooperatif kanalıyla yaptığı faaliyet durumuna göre dağılımları

Faaliyetler	Sayı	%
Kredi temininde kolaylık sağlıyor	39	39,0
Girdi temin etmede yardım ediyor	25	25,0
Ürün pazarlamasında yardım ediyor	15	15,0
Üretim aşamasında yardımcı oluyor	14	14,0
Ürün işleminde yardımcı oluyor	4	15,0
Üyelerine yönelik eğitim çalışmaları düzenliyor	1	1,0
Devlet yardımlarından faydalanmamızı sağlıyor	1	1,0
Diğer	1	1,0
Toplam	100	100,0

Başaran ve Irmak (2018)'e göre kooperatif çalışmalarının ortakların beklentilerini karşılama seviyesi, kooperatife ortaklığın devam etmesinde veya sürekliliğinin sağlaması bakımından önem taşımaktadır. Tarımsal kalkınma kooperatifi ortaklarının kooperatif kanalıyla yaptığı faaliyetlerine ilişkin bilgileri Çizelge 5.13' de verilmiştir. Buna göre en çok yapılan faaliyet % 39 ile kredi temini tercihi olmuştur. % 25 ile üretim girdisi temini ikinci sırada yer almaktadır. Bunları % 15 ile ürün pazarlamasında yardımcı olduğu , % 14 ile üretim aşamasında yardımcı olduğu seçenekleri izlemektedir.

Çizelge 5.14 Kooperatif ortaklarının düzenlenen eğitimlere katılım durumlarına göre dağılımları

Katılma Durumu	Sayı	%
Evet	57	57,0
Hayır	43	43,0
Toplam	100	100,0

Ortaklarının eğitim faaliyetlerine katılım durumuna ilişkin bilgiler Çizelge 5.14'de verilmiştir. Buna göre ankete katılan ortakların 57'si kooperatifin eğitim faaliyeti düzenlediğini ve yapılan eğitim faaliyetlerine fiilen katıldıklarını, 43'ü ise eğitim faaliyetine katılmadığını belirtmiştir. Kızılaslan (2010) yapmış olduğu araştırmasında düzenlenen eğitimlere katılım oranını % 83,33 bulmuştur. Ürper (1992) yapmış olduğu çalışmada, kooperatifçilik bilgisi olmayan bir ortağın kooperatif yararlarını bilemeyeceği ve kooperatifin sorunlarına ilgi gösteremeyip çözüm için önerilerde

bulunamayacağı bunun sonucunda kooperatifle olan ilişkilerinin sadece müşteri durumundan öteye gidemeyeceği belirtilmiştir. Bu nedenle birim kooperatifler ya da birlikler ortak eğitimine önem vermelidir.

Çizelge 5.15 Ortakların düzenlenen eğitimler hakkındaki görüşlere göre dağılımları

Görüşler	Sayı	%
Faydası oluyor	53	93,0
Faydalı olmuyor	3	5,2
Eğitimlerin süresi iyi ayarlanmıyor	1	1,8
Toplam	57	100

Ortakların kooperatif tarafından düzenlenen eğitimlere ilişkin düşünceleri Çizelge 5.15’de verilmiştir. Ortaklardan %93’ü düzenlenen eğitimleri faydalı bulmuştur. Eğitimlerin faydalı olmadığını düşünen ortak sayısı oransal olarak %5,2’dir. Ortaklarının yarısına yakını kooperatifin genel kooperatifçilik, hayvan yetiştiriciliği ,pazarlama konularında eğitim verdiğini belirtmiş olup büyük çoğunluğu verilen eğitimlerin faydalı olduğunu ve ortakların düzenli eğitim almalarının kooperatif başarısını artıracağını ifade etmişlerdir.

Şahin (2006); “TARİŞ Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatiflerinde devlet yatırımları ve kooperatif ortak ilişkileri” adlı çalışmasında ortakların %34,02’si kooperatif tarafından düzenlenen bir eğitim hizmeti olmadığını belirtirken, % 65,98’i ise kooperatifin eğitim verdiğini belirtmiştir. Ortakların verilen eğitimlere katılım düzeyini öğrenmek için sorulan sorulara verilen yanıtlara göre ortaklardan %55,67’sinin düzenlenen eğitimlere katılım sağladığı, %44,33’ünün eğitimlere katılmadığı tespit edilmiştir.

Çizelge 5.16 Kadın ortakların kooperatife katkısı olup-olmama konusunda düşüncelere göre dağılımları

Düşünceler	Sayı	%
Hayır düşünmüyorum	38	38,0
Tarımsal üretime katkı sağlıyorlar	25	25,0
Üretimin içindeler	12	12,0
Köy birliğini sağlıyorlar	7	7,0
Daha titizler	6	6,0
Üretimde daha etkililer	2	2,0
Diğer	10	10,0
Toplam	100	100,0

Toplumsal esasını oluşturan kadının kıymetini anlamak ve ona layık olduğu değeri vermek için kadının sosyal –ekonomik platformlarda hak ettiği değeri göstermek gerekir. Toplumda kadınların ekonomik ve sosyal olarak güçlendirilmelerinde ve toplumsal eşitliğin sağlanmasında kooperatiflerin rolü büyüktür. Çizelge 5.16’da kooperatif ortağı kadınların kooperatife katkısı olup olmadığına yönelik soruların cevapları yer almaktadır. Araştırma sonuçlarına bakıldığında; ortakların %62’si kadınların üyeliğinin kooperatife katkısı olduğuna ve kadınların kooperatifte aktif bir şekilde çalıştıklarını belirtmiştir. Kadın ortakların katkıları olarak, kadınların üretimin içinde oldukları ve köy birliğini sağladıklarını, kadınların daha titiz oldukları belirtilmiştir.

Çizelgeye göre “kadınların kooperatife katkısı var mıdır” sorusuna hayır cevabını veren 38 kişiden 11’i kadın geriye kalan 27 kişi ise erkektir. Oransal olarak hayır diyen 38 kişiden %29’u kadın, %71’i ise erkektir. Bunun yanı sıra toplam 26 kadın ortağın yaklaşık %42’si kendi hemcinslerinin kooperatife herhangi bir katkısının olmadığını söylemişlerdir. Ortaya çıkan tablodan da anlaşıldığı gibi kadın ortakların da en az erkek ortaklar kadar; toplumda ve aile içindeki sorumlulukların belirlenmesinde cinsiyetçi bakış açısının yarattığı olumsuz havadan etkilendikleri görülmektedir. Toplumda süregelen kadın ve erkeklere biçilmiş geleneksel rollere karşı eşitlikçi bir bakış açısını kazandırmak hususunda kooperatiflere de görev düşmektedir. Bu konuda düzenlenecek farkındalık eğitimleri; toplumun kanayan bir yarası olan cinsiyet eşitsizliği hususuna bir nebze de olsa katkı sağlayacaktır.

Çizelge 5.17 Kooperatifte kadın ortakların aktif çalışma durumlarına göre dağılımları

Çalışma Durumları	Sayı	%
Aktif çalışıyorlar.	61	61,0
İşleri yoğun olduğu için aktif değil	17	17,0
Ailevi nedenlerden katılamıyorlar	9	9,0
Çiftçilik yaptıkları için vakit yok	8	8,0
Çiftçi oldukları için kooperatif bünyesinde birebir bulunamıyorlar	3	3,0
Yanıtsız	2	2,0
Toplam	100	100,0

Çizelge 5.17 'de kooperatife ortak olan kadınların kooperatifte aktif çalışıp çalışmadığına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Anket sonuçlarında ortakların % 61' i kadın ortakların kooperatifte aktif bir şekilde çalıştıklarını belirtmişlerdir. Kooperatifçilik, kadınların çevre baskısından ve mali sorunlarından uzaklaşarak, kendisi gibi benzer sorunlara maruz kalanlarla birlikte, ev dışındaki hayatta da söz sahibi olmalarını ve ekonomik bağımsızlık kazanmalarını sağladığından çalışma yapılan kooperatiflerde kadınların aktif çalışması önem arz etmektedir.

Çizelge 5.18 Kooperatif ortaklarının göç olgusu hakkındaki görüşlere göre dağılımları

Görüşler	Sayı	%
Göçü azaltır	34	34,0
Göçü durdurur.	27	27,0
Kooperatifin varlığı göçte etkili değil.	26	26,0
Göçü çok azaltır	13	13,0
Toplam	100	100,0

Tarımsal kalkınma kooperatif ortaklarının, kooperatifin kırdan kente göçü engelleyip engellemediğine ilişkin düşünceleri Çizelge 5.18'de verilmiştir. Ortaklardan 26'sı kooperatifin göçü engellemediğini ve hiçbir şeyin değişmeyeceğini belirtmiştir. Ortaklardan 74'ü ise kooperatifin göçü azaltıp durduracağını beyan etmiştir. Göçün azalıp duracağını düşünen ortak sayısı oransal olarak %74'tür. Elde edilen bulgular ışığında; tarımsal üretimde yüksek miktarda makineleşmeye gidilmesi ile işgücünün kırsal alanlardan şehirlere kayması, plansız yapılan sanayileşme , toprağın miras yoluyla bölünmesi, randımanın azalması ,gerekli toprak reformunun yapılmaması gibi

nedenlerden ötürü ülkemizde kırdan kente yaşanan göçlerin önlenebilmesi açısından kooperatifin bölgedeki varlığı önem arz etmektedir.

Yapılan incelemede ortakların göç eğilimi ve yaş durumu ile ilişkisini incelemek amacıyla istatistiksel anlamlılığı incelenmiştir. Elde edilen ki-kare analizinde $P=(P=0,589)$ iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olmadığı anlaşılmıştır. Buna göre yaş durumunun göç eğilimini etkilemediği sonucu ortaya çıkmaktadır. Ortakların zaten %75'i kente göçü istememektedir. Burada dikkati çeken bir durum ise kadın ortaklar arasında göç eğiliminin daha düşük çıkmasıdır. Burada da kadın ortaklar kentlerde de giderek ağırlaşan yaşam koşullarını ileri sürmüşlerdir. Diğer yandan gelir düzeyi ile eğitim düzeyi dikkate alındığında da bu iki değişkenin göç eğilimi üzerinde bir etkide bulunmadığı ortaya çıkmıştır. Şunu da hemen belirtmek gerekir ki göreceli olarak geliri yüksek olanlar arasında kentte yatırım yapmak isteyenlerin sayısı biraz daha artış göstermektedir.

Çizelge 5.19 Ortakların genel kurula katılım durumlarına göre dağılımları

Katılma Durumu	Sayı	%
Evet	91	91,0
Hayır	9	9,0
Toplam	100	100,0

Ortakların en son yapılan genel kuruluna katılma durumu Çizelge 5.19' da gösterilmiştir. Buna göre ortakların %91'i en son yapılan genel kurula katılım sağlamışlardır. Bu oran oldukça yüksektir ve bu ortakların kooperatifi benimsedikleri ve sahip çıktıkları anlamına da gelmektedir. Ortakların % 9'u ise genel kurula mazeretleri nedeniyle katılamadıklarını beyan etmişlerdir. Kooperatifte oy kullanmaya yetkin ortakların, oluşturduğu gruba genel kurul denir. Kooperatifin tüm ortaklarının temsilciliğini yapan ve karar alabilen genel kurul en yetkili organdır .Ortaklar toplantıda olsun yada olmasın alınan kararların tümü bütün ortakları kapsamaktadır. Genel kurulun toplanma amaçları ; kooperatifin yönetimi hakkında ortaklara bilgiler vermek, yönetim ve denetim kurullarını belirlemek ve daha önceki görevli yönetim kurullarının faaliyetlerini incelemek şeklinde sıralanabilir. Şahin ve ark. (2013) tarafından kooperatif ortaklarına yönelik Türkiye genelini temsil eden bir çalışmada

tarımsal kooperatife ortak olanların en son yapılan genel kurula katılımı %80,9 bulunmuştur. Topuz ve Bozoğlu (2015): “Samsun ilindeki tarımsal kalkınma kooperatiflerinde ortak-kooperatif ilişkilerinin analizi” adlı çalışmada genel kurula katılma oranını % 90 olarak belirtmişlerdir. Bu oranlarla araştırma sonucu elde edilen veriler benzerlik göstermektedir.

Çizelge 5.20 Kooperatif ortaklarının kooperatifte yaşanabilecek temel sorunlara ilişkin görüşlerine göre dağılımları

İfadeler	Hiç katılmıyorum Sayı	Katılmıyorum Sayı	Fikrim yok Sayı	Katılıyor Sayı	Kesinlikle katılıyor Sayı	Toplam
Kooperatifimizde teknik bilgi eksikliği vardır	27	18	13	16	26	100
Kooperatifimizde kooperatifçilik konusunda eğitim eksikliği vardır	18	22	13	23	24	100
Kooperatifimizde finansal sorunlar yaşanmaktadır.	12	17	23	22	25	99
Kooperatifimizde alet ekipman temininde güçlükler yaşanmaktadır.	10	15	15	24	36	100
Kooperatifimizde pazarlama ile ilgili sorunlar vardır.	14	13	20	25	28	100
Kooperatifimizde ürünlerin işlenmesi değerlendirilmesi ve depolanmasında sıkıntılar yaşanmaktadır.	14	12	22	28	24	100
Kooperatifimiz pazarlama hususunda ürün işleme ve paketleme tesisleri olmadıgından sıkıntı yaşamakta.	13	10	25	25	27	100
Kooperatif te yönetim hususunda yeterince eğitilmiş ve etkin olmayan yöneticilerinin varlığı esas sorundur.	20	14	20	21	25	100
Kooperatifte denetim konusunda yeterince eğitilmiş ve etkin olmayan denetim kurulu üyelerinin varlığı esas sorundur.	17	13	20	26	24	100
Kooperatif sürekli değişen yönetim kurulu üyeleri nedeniyle başarısız olmaktadır.	11	13	19	26	31	100
Kooperatifte mesleki yeterliliğe sahip olmayan personel varlığı nedeniyle sıkıntılar yaşanmaktadır.	21	14	20	17	28	100
Kooperatifte halkla ilişkileri zayıf olan personel varlığı nedeniyle sıkıntılar yaşanmaktadır.	21	19	17	16	27	100
Kooperatifte alınacak personel seçiminden kaynaklanan sorunlar yaşanmaktadır.	18	22	17	17	26	100

Kooperatiflerde karşılaşılan sorunların temel nedeni olarak yönetimin kooperatifçilik konusunda bilgi düzeyinin ve eğitim seviyelerinin yeterli olmayışı ve mali konulardan kaynaklı yaşanan sıkıntılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kooperatif ortaklarına kooperatifte yaşanabilecek temel sorunlara ilişkin sorular yöneltilmiş bu konudaki yargıları tespit edilmiştir. Buna göre Çizelge 5.20’de kooperatif ortakları kooperatifimizde kooperatifçilik konusunda eğitim eksikliği olduğunu “ kesinlikle katılıyorum/katılıyorum” şeklinde ifade etmişlerdir. Ayrıca yöneticilerin yönetim hususunda yeterli derecede eğitilmiş ve profesyonel olmayışlarının esas sorun olduğunu, kooperatifin ürün paketleme ve işleme tesislerinin olmamasının pazarlamada sıkıntı yaratmakta olduğunu, kooperatifte alet ekipman temininde güçlükler yaşanmakta olduğunu “ kesinlikle katılıyorum/katılıyorum” şeklinde ifade etmişlerdir. Özalp (2017) tarafından yapılan çalışmada elde edilen sonuca göre gerek kooperatif başkanları gerekse ortakların kooperatifçilik bilgi düzeyleri yeterli seviyede değildir.

Ortakların % 42’si “kooperatifte teknik bilgi eksikliği olduğu” yargısını kesinlikle katılıyorum/katılıyorum şeklinde ifade etmişlerdir. Bu durum kooperatiflerin teknik bilgi açısından (üretim, pazarlama, kalite konularında) eğitim ihtiyacının olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Ortakların % 47’si “ kooperatifimizde kooperatifçilik konusunda eğitim eksikliği vardır” yargısını kesinlikle katılıyorum/katılıyorum şeklinde ifade etmişlerdir. Bu durum son yıllarda hızla artan kooperatif sayılarına rağmen ve kuruluşu eskiye dayanan kooperatiflerde bile halen kooperatifçilik konusunda eğitim eksikliğinin olduğu ifade edildiği dikkate alındığında; kooperatiflerin bu konuda ciddi anlamda eğitim yayım ve bilgilendirme hizmetlerine ihtiyacı olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Ortakların % 60’ ı “kooperatifimizde alet ekipman temininde güçlükler yaşanmaktadır” yargısını kesinlikle katılıyorum/katılıyorum şeklinde ifade etmişlerdir. Bu durum kooperatiflerin alet ekipman konusunda ciddi destek ihtiyaçları olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Tarımsal destekleme politikalarına kooperatif temelli yeni destek araçlarının ortaya çıkarılması gerekmektedir.

Ortakların % 53'ü “kooperatifimizde pazarlama ile ilgili sorunlar vardır” yargısını kesinlikle katılıyorum/katılıyorum şeklinde ifade etmişlerdir. Bu durum kooperatiflerin yeni pazarlama stratejileri geliştirmeleri gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda kooperatiflerin üretim planlaması yaparak pazarların ihtiyaç ve istekleri doğrultusunda yeterli miktar ve kalitede üretim yapması ve üreticileri örgütlenmeye yöneltecek şekilde kooperatif aracılığıyla ürün pazarlaması yapabilmesi için uygun koşullarda kredi sağlanması uygun olacaktır.

Ortakların % 46'sı “Kooperatif yöneticilerinin yönetim konusunda yeterince eğitilmiş ve profesyonel olmamaları temel sorundur” yargısını kesinlikle katılıyorum/katılıyorum şeklinde ifade etmişlerdir. Bu durum tarımsal amaçlı kooperatiflerdeki profesyonel yönetici sayısının yetersizliğini ortaya çıkarmaktadır. Yöneticilerin kırsalda faydalı olabilmesi ve yönetimindeki kooperatifi başarıya ulaştırabilmesi için yöneticilerin girişimcilik, yöneticilik, kişisel gelişim, tarımsal üretimde teknolojik yöntemlerin kullanımına yönelik proje geliştirme hususlarında düzenlenecek eğitim ve kurslara katılması teşvik edilmelidir.

Ortakların % 47'si “Kooperatifimizin ürün paketleme ve işleme tesislerinin olmaması pazarlamada sıkıntı yaratmakta” yargısını kesinlikle katılıyorum/katılıyorum şeklinde ifade etmişlerdir. Bu durum kooperatiflerde pazarlama organizasyonunda etkinliği azaltıcı bazı aksaklıkların olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Kooperatif yönetiminin üretilen ürünlere katma değer yaratacak modern paketleme tesisleri ve işleme sanayi tesislerini kooperatif bünyelerine almaları pazarlamada yaşanan aksaklıkları ortadan kaldırmada faydalı olacaktır.

Çizelge 5.21 Kooperatif ortaklarının kooperatif yönetim şekli ile ilgili görüşlere göre dağılımları

İfadeler	Hiç katılmıyorum	Katılmıyorum		Fikrim yok		Katılıyorum		Kesinlikle katılıyorum		Toplam
	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı	Sayı	
Kooperatifimizde her seviyede ortakların yapılan işlerle ilgili görüş ve önerileri alınmaktadır.	-	4	11	23	62	100				100
Kooperatifimizde yönetim şekli olarak ekip çalışması benimsenmiştir.	-	2	13	26	59	100				100
Kooperatifimizde ortakların da karar verme yetkileri vardır.	-	2	11	27	60	100				100
Kooperatif yöneticilerimiz ortakları, kooperatif hedefleri ve yapılan çalışmalar hakkında bilgilendirmektedir.	-	2	8	32	58	100				100
Kooperatif ortaklarının bireysel hedeflerine ulaşmasında yol gösterici olmaktadır.	-	2	6	28	64	100				100
Yönetim kuruluna üye seçilirken kişilerin bilgi ve kabiliyetlerine dikkat edilir.	-	2	11	24	63	100				100
Kooperatifimizde görev dağılımında hiçbir ayırım yapılmadan doğru iş doğru kişiye verilmektedir.	1	2	23	24	60	100				100

Kooperatif ortaklarının kendilerini yönetimsel süreçlerde kooperatifte konumlandrmaları açısından ortaklara sorular yneltlmtir. Buna göre (izelge 5.21) ortakların % 85’i “kooperatifte her düzeyde üyelerin faaliyetlerle ilgili görüş ve önerilerini aldığına”, % 87’si “kooperatif yöneticilerinin görevlerini yaparken üyelere karar verme yetkisi tandğına”, %85’i “yöneticilerin ekip çalışmasını bir yönetim tarzı olarak benimsedikleri”, % 84’ “kooperatifimizde bir görev verileceğinde herhangi bir ayırım yapılmadan doğru i doğru eleman politikası uygulanır” yargısını kesinlikle katılıyorum/katılıyorum şeklinde ifade etmişlerdir. Bu durum ortaklarının kooperatif yönetiminden memnun olduğu, yönetimin demokratik kooperatifçilik ilkelerini uygulamakta başarılı olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Topuz ve Bozoğlu (2015) tarafından yapılan çalışmada; tarımsal kooperatifler ile ortakları arasında ki ilişki seviyesinin arttırlabilmesinde; ortakların yalarının genç , tarımsal tecrübelerinin fazla olması , uzun süredir kooperatif ortağı olmaları ve ortakların kooperatifçilik ile ilgili kanununu bilmesinin etkili olduğu tespit edilmiştir.

Çizelge 5.22 Ortaklarının kooperatife ilişkin genel memnuniyet durumlarına göre dağılımları

İfadeler	Hiç katılmıyorum		Katılmıyorum		Fikrim yok		Katılıyorum		Kesinlikle katılıyorum		Toplam
	Sayı		Sayı		Sayı		Sayı		Sayı		
Kooperatifimizde üyeler arasında yardımlaşma ve dayanışmayı artıracak sosyal faaliyetler yapılmaktadır.	2		5		11		25		57		100
Bu kooperatife üye olmaktan çok memnunum.	-		3		9		25		63		100
Kooperatifimize üye olmayı çevremdekilere tavsiye ederim.	-		1		12		26		61		100
Kooperatif bana özgüven kazandırdı.	1		1		15		19		64		100
Ailemizde kooperatif üyeliği önemlidir.	1		2		14		21		62		100
Kooperatif sayesinde tarımın devamlılığı sağlanmaktadır.	-		4		9		27		60		100
Kooperatif faaliyetleri herkes tarafından beğenilmektedir.	-		3		9		29		59		100
Bu kooperatifin ortağı olmak gurur vericidir.	-		-		10		25		65		100
Kooperatifimiz hizmet verdiği üyelerin memnuniyetine önem veren bir kuruluştur.	-		2		8		22		68		100
Kooperatifimiz çağın gerektirdiği değişim ve gelişimi takip eder.	1		5		10		20		64		100
Kooperatif ortak hareket etmemizi sağlıyor.	-		1		9		20		70		100

Kooperatif ortakları kooperatiften genel memnuniyet yargılarının tamamını “kesinlikle katılıyorum/katılıyorum” şeklinde yanıtlamışlardır. Bu duruma göre ortakların % 85’i kooperatife ortak olmaktan memnun olduklarını, % 87’si çevrelerindekiilere kooperatife ortak olmayı tavsiye edebileceklerini, %88’i kooperatiflerinin herkes tarafından beğenildiğini düşündüklerini, %83’ü kooperatife üyeliğinin kendilerine özgüven kazandırdığını ve % 90’ı kooperatifin ortağı olmanın gurur verici olduğunu belirtmişlerdir. Bu durum ortakların kooperatife aidiyet hissinin iyi seviyede geliştiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir (Çizelge 5.22).

Topuz ve Bozoğlu (2015) tarafından yapılan çalışmada Ortak-kooperatif arasındaki ilişki düzeyi geliştikçe , ortakların kooperatifleri hakkındaki memnuniyet düzeyinin de çoğaldığı tespit edilmiştir. Buna göre ortak memnuniyet seviyesinin artması, örgütlerde güvenin ve performansın artmasına pozitif etki yaratacaktır.

6. TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu bölümde araştırma sonucunda ortaya çıkan verilerin genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre kooperatiflerde ortakların yaşı giderek yükselmektedir. Bu durum gelecek açısından kooperatifleri bekleyen önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Kooperatiflerin düzenli bir gelirin olmaması ve sosyal güvence gibi temel özlük haklarının yeterli olmaması gibi nedenlerden ötürü kooperatiflerde genç nüfus yeteri kadar bulunmamaktadır.

Araştırma kapsamında görüşülen ortakların kooperatiflerde cinsiyet dengeli bir dağılım göstermediği görülmektedir. Bunun için kooperatiflerde ciddi bir toplumsal cinsiyet eşitlik çalışmalarına ihtiyaç vardır. Kooperatiflerde kadın ortak sayılarının artırılması neticesinde tarım sektöründe çalışan kadınlara yeni iş alanları yaratılabilecek ve bununla birlikte kadınların ekonomik ve sosyal alanda da güçlenmeleri sağlanacak ve bu durum kadın ortakların beşeri sermayelerinin de gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Araştırma sonucuna göre ortakların yarısı 1500 TL ve daha aşağı aylık gelirle yaşamaktadır. Bu durum ortakların çoğunluğunun düşük gelir sahibi kişilerden oluştuğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. 2021 yılı açlık sınırının 3000 TL'den fazla olduğu Türkiye'de ortakların geçim sıkıntısı yaşadığı ortadadır. Kırsal alanda kooperatiflerin esas gayesinin çiftçinin hayat standardını ve kalitesini artırmak olduğu gerçeğinden yola çıkarak ; kooperatiflerin ortaklarının sadece geçimlerini sağlayabilmelerinin yanı sıra birikim yapabilmeleri ve iç pazar-ihracatta pay sahibi olabilmeleri teşvik edilmelidir.

Kooperatif ortaklarının çoğunluğu ilköğretim seviyesinde bir eğitime sahiptir. Çalışmada elde edilen veriler ışığında; ortakların eğitim seviyesinin yükseltilmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Tarımsal faaliyetler ve pazarlama konusunda akılcı kararların alınmasında, kaynakların yerinde ve etkili kullanılmasında mühim unsurlardan biri de eğitimidir. Bu bağlamda kooperatiflerin faaliyet alanlarına yönelik olarak ilgili ortaklarına eğitim vermeleri gerekmektedir. Verilecek eğitimlerin yalnızca

ortaklara yönelik olmaması , yönetim kademesindeki kişilerinde zaman zaman eğitime tabi tutulmaları uygun olacaktır.

Araştırmada ortakların yarısından fazlasının kooperatif tarafından düzenlenen eğitimlere katıldığı ancak azımsanmayacak bir kısmında eğitimlere katılmadığı tespit edilmiştir. Bu durum araştırma alanındaki kooperatiflerin eğitim konusuna daha fazla önem vermesi gerektiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Kooperatiflerin istenilen seviyede etkin bir faaliyet gösterebilmeleri kooperatif bilincinin oluşup gelişmesine bağlıdır. Bu bağlamda kooperatifçilik konusunda farkındalığın oluşması ve yaygınlaştırılması için eğitim ve yayım çalışmalarına gereken önemin verilerek ortakların düzenlenen eğitimlere katılımı özendirilmelidir.

Küreselleşen dünyada ülkelerin kalkınmışlık ve refah düzeyinin belirlenmesinde dikkate alınan kriterlerin başında sosyal güvenliğin kapsamı ve kalitesi gelmektedir. Bireylerin eğitim seviyesinin düşük olması nedeniyle sosyal güvenlik konusunda farkındalıklarının oluşmaması, tarım kesiminde hala süregelen geleneksel aile yapısı ve akraba arasında devam eden yardımlaşma alışkanlığı ülkemizde sosyal güvenlik kapsamına girmesinin önündeki engeller olarak sayılabilir. İlâveten kırsal kesimde çalışan bireylerin düşük gelirli olması veya düzenli bir gelire sahip olmaması nedeniyle primlerini ödeyememekte ve herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna kayıt olamamaktadır. Bu nedenlerden dolayı kırsalda henüz şehirlerde ki gibi bir sosyal güvenlik sistemi oturtulamamıştır. Bu bağlamda kooperatifler tarafından ortaklarına sosyal güvencenin önemi anlatılmalıdır. Kooperatiflerin yaptıkları gelir getirici faaliyetler neticesinde ekonomik olarak kalkındırılan ortaklar primleri ödeyebilecek duruma getirilerek ,ortakların herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna kayıt olmaları teşvik edilmelidir.

Araştırma kapsamındaki kooperatiflerde ortaklar en son yapılan genel kurula büyük bir oranla katılım sağlamışlardır. Ortakların kooperatif genel kurullarına; kooperatifin çalışmalarını yakından izlemek, yönetim kuruluna aktif kişilerin gelmesini sağlamak ve yönetime katılmayı önemli buldukları için katıldıkları belirlenmiştir. Bu durum ortakların genel kurul toplantılarına fazlasıyla ilgi gösterdikleri, ortakların birbirlerini ve kooperatif yönetimini iyi tanıdıkları sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Genel kurul

toplantılarına katılım sağlayan ortaklar, toplantılarda görüşülecek konuların belirlenmesinde söz sahibi bir şekilde kooperatif yönetimine katılırlar. Ayrıca toplantıda kooperatif ile ilgili alınan kararların ortaklar tarafından takibi hususunda da genel kurullara katılmış olunması oldukça etkilidir. Ortak ve kooperatif arasında sağlanan uyum kooperatiflerin başarısını getirecektir.

Ortakların yarısına yakını tarımla ilgili hiçbir iş yapmamaktadır. Bu durum tarımın sürdürülebilirliği açısından sorun teşkil etmektedir. Tarım bireylerin hayatını sürdürebilmesi ,milli gelire katkısı, istihdama etkisi ve diğer sektörlerle hammadde kaynağı olmasından ötürü oldukça önemli bir sektördür. Bu nedenden ötürü tarım, toplumun tüm kesimlerini ekonomik ve sosyal boyutlarıyla doğrudan etkilemektedir. Tarımsal ürün miktarını ve verimini artırmaya yönelik çalışma yapılması , üretilen ürünlerde kendine yeterlilik seviyesinin artırılması ,üretimde doğal faktörlerin etkisinin azaltılması tarımın sürdürülebilirliği açısından önem arz etmektedir. Yoksulluğun önlenmesinde ve istihdamın artırılmasında kooperatiflerin önemi büyüktür. Türkiye’de tarım sektörünün esas sorunlarından birisi de ; üretimden tüketime kadar geçen tüm süreçte örgütlenme yetersizliğidir. Üreticilerin kooperatifçilik kavramının ekonomik önemini ve gücünü kavrayabilmeleri ,kendilerinin rekabet gücünü koruyacaktır. Bu durum üreticilerin tarımsal üretime yönelmesine ve kooperatiflerin üreten ,tarımla iştigal eden yeni ortaklara kavuşmasına vesile olacaktır.

Araştırma bulgularına göre ortakların çoğu üretim girdilerini kaliteli ve piyasaya göre daha uygun fiyata alabildiği ve kooperatifin kendilerine üretim aşamasında ve pazarlamasında yardımcı olduğu için kooperatife ortak olduklarını belirtmişlerdir. Kooperatifler, ortaklarına girdileri piyasa şartlarına göre daha düşük fiyatla temin etme hususunda yardımcı olmak durumundadırlar. Aksi durumda kooperatife ortak olmanın üreticilere faydası olmayacaktır. Bu durum sürdürülebilir örgütlenme hususunda negatif bir etki yaratacaktır. Bu yüzden kooperatiflerin bu konuda gerekli tedbirleri alması gerekmektedir. Bu bağlamda ortaklar kooperatif aracılığıyla temin ettikleri girdileri kooperatife teslim ettikleri ürün bedeli üzerinden düşürtebilirler. Girdi tedarikinde ürün bedeli üzerinden düşülmesi nakit para bulma sorununu ortadan kaldırarak ortaklara kolaylık sağlayacaktır.

Araştırma bulgularına göre ortakların %54'ü kooperatife ortak olduktan sonra gelirlerinin arttığını ,geri kalanların ise ortaklığın gelirlerinde pek değişikliğe yol açmadığını beyan etmişlerdir. Gelirlerinin arttığını beyan ortaklar, kooperatifin kendilerine pazarlamada, girdi temininde ve devletten gelen teşviklerde kolaylık sağladığını ifade etmişlerdir. Sürdürebilir kooperatifçiliğe olumlu katkı sağlaması bakımından çevrede bulunan diğer kişiler tarafından kooperatif ortağı olmanın ekonomik etkisinin de fark edilir olması önem arz etmektedir. Ortaklarda kooperatiflerin ekonomik kalkınmaya olan etkisi hususunda oluşan bilinç ; aynı zamanda örgütlenme düzeyini artırarak beşeri sermaye kapasitesinin artmasına neden olacaktır.

Araştırma verilerinden elde edilen sonuçlara bakıldığında kırsalda kadının örgütlenme düzeyinin istenilen seviyede olmadığı görülmektedir. Kırsal alanda kalkınmanın sağlanması ve kadının kırsalda gücünün artmasında en etkili yol kooperatifçilik modelidir. Kadının örgütlenmesi ;kalkınmada kilit rol oynamasının yanında kadınların sosyal ve ekonomik yönden güçlenmelerini sağlayacak ,yoksulluklarına çözüm bulacak ve kadını söz sahibi konumuna getirecektir.

Ortaklarının büyük bir kısmı kooperatif ortaklığını devam ettirmeyi düşündüklerini belirtmişlerdir. Üreticiler arasındaki örgütlenme kendilerine gerek teknik ve gerekse ekonomik anlamda birçok fayda sağlayacaktır. Örgütlenme ile üreticiler kooperatif sayesinde girdi ve ürünleri toplu alarak daha ucuza mal edebilecek, ürünlerini toplu olarak daha iyi fiyattan satabilecek ve eğitim çalışmaları gerçekleştirilebilecektir. Çalışma yapılan kooperatiflerde ucuz girdi sağlama, üreticilerin ürünlerini değer fiyatında satma, katma değer kazandırma, vergi muafiyetleri konusunda yardımcı olma , gibi konularda ortaklarına hizmet sunmaktadır. Kooperatiflerin ortaklarına sundukları bu hizmetler aynı zamanda beşeri sermaye faktörlerinden olan ekonomik gelir artışı hususunda da ortaklarına katkı sunacaktır.

Kooperatiflerde sürdürülebilir bir başarıyı oluşturmak açısından mutlaka kadın ve gençlere de yer vermek gereklidir. Bunun için öncelikle Türkiye’de çiftçilerin yaş ortalamasının düşürülmesi, gençlerin tarımsal faaliyetlere yönlendirilmesi için

kooperatiflerin bu konuda çalışması gerekmektedir. Kooperatifler ortaklarının yaptıkları işlerin sunumu , sergilenmesi ve pazarlanması maksadıyla yurt sınırları içinde ve dışında panayır, pazar kermes vb. faaliyetleri düzenleyebilir, var olan faaliyetlere katılıp ortaklarının da katılmasını sağlayabilir. Yapılacak etkinlikler ortaklara yeni pazar imkanları yaratacağından bu durum gelir artışına vesile olabilecek ve dolayısıyla kadın ve gençlerin kooperatif bünyesine katılımı hususunda itici bir güç yaratabilecektir. Ayrıca ortaya çıkan gelir artışı kooperatiflerin beşeri sermaye kapasitelerinin artırımına da imkan sağlayacaktır.

Kooperatif ortaklarının büyük bir kısmı bölgede göç olayının yaşanmadığını ve kooperatifin göçü azaltıp durduracağını beyan etmiştir. Beşeri sermaye göstergelerinden biri olan göç olgusu kırsal alanlarda yaşanan en büyük sorunlardan biridir. Kırdan kente göç kentlerdeki işsizliği artırmakla beraber ekonomik ve sosyal açıdan da sıkıntıları beraberinde getirmektedir. Son yıllarda ülkemizde tarım sektörüne rağbet giderek azalmaktadır. Gençler tarımsal üretimle uğraşmak istemeyerek köylerinden göç etmektedirler. Bunun önüne geçebilmek adına gençleri ve kadınları tarımsal üretimde aktif bir şekilde tutabilmek için kooperatifleşmelerinin önü açılmalıdır. Alınacak önlemlerle göçün engellenmesi aynı zamanda ortakların beşeri sermayelerinin gelişimine de hizmet edecektir.

Araştırmada ortakların kredi ve üretim girdisi temini ve ürünlerin pazarlama faaliyetlerini kooperatif kanalıyla yaptığı ortaya çıkmıştır. Ülkemizde tarım ürünlerinin pazarlanmasında ve girdi temininde kooperatiflerin önemi büyük olmakla birlikte henüz istenilen düzeyde değildir. Üretim maliyetlerini düşürebilmek adına kooperatifler; üreticiler üretime başlamadan önce birtakım tedbirleri alabilmektedir. Girdi fiyatlarında yaşanan döviz kaynaklı artışa karşı kooperatifler çiftçiye destek olmaktadır. Bu bağlamda kooperatifler fazla miktarda toptan alım yaparak ya da kendi imkanlarıyla oluşturdukları tesislerle ortaklarına piyasaya göre daha ucuza ve uzun dönem geri ödemeli girdi temin edebilirler. Kooperatifler tarafından alınan önlemler neticesinde ortakların gelirlerinde hissedilir bir biçimde iyileşme yaşanacak ve bu durum aynı zamanda ortakların beşeri sermayelerinin artırılmasını da sağlayacaktır.

Kooperatiflerde kadınların ve genç nüfusun ortaklık seviyesinin erkeklere göre oldukça düşük seviyede kalmasına kadın ve gençlere yönetimde yeterince yer verilmemesi , eğitimlerden yeterince faydalanmamaları, kadın ve gençlere yönelik sosyal-kültürel etkinliklerin olmayışı neden olmaktadır. Sorunların çözümüne yönelik yapılacak düzenlemeler kooperatife katılım düzeyinde pozitif etki sağlayacaktır. Kadınların ve gençlerin ekonomik yönden ve sosyal- kültürel alanda güçlü olmasını sağlamak amacıyla kadın ve gençlerin örgütlenmesine imkan verilmelidir. Bu bağlamda kooperatiflerin kadın ortaklara yönelik sosyal güvenlik sistemine kayıtlılığı artıracak girişimlerde bulunmaları, ortaklık yapısının karma olduğu kooperatiflerde kadınların daha fazla yönetim kademelerinde yer almaları gibi bazı faaliyetlere ağırlık vermesi uygun olacaktır.

Araştırmada ortakların % 86'sının aylık harcamasının açlık sınırının altında çıkması kişilerin kooperatif ortaklığı olmasına rağmen ekonomik olarak zorda olduklarını göstermektedir. Bu nedenle üretim yapısının; kırsalda hayatlarını idame edenlerin kazançlarını artıracak ve iş olanakları yaratacak şekilde düzenlenmesi uygun olacaktır. Bu bağlamda yenilikçi uygulamalarla tarım ve tarıma dayalı sanayide katma değerin artırılması uygun olacaktır. Katma değerin artırımına yönelik yapılan çalışmalar ortakların gelirinde artışa yol açacak aynı zamanda beşeri sermaye unsuru olan ekonomik kalkınmaya da olumlu yönde katkı sunacaktır.

Beşeri sermaye unsurlarından en önemlisi eğitimidir. Eğitim düzeyi düşük olan ortakların beşeri sermaye açısından güçlendirilmesi için kooperatiflerin kişisel gelişim ,pazarlama ve iletişim, kooperatif ilke ve uygulamaları, teknoloji kullanımı, girişimcilik konularında ortaklara yönelik eğitim vermesi gerekmektedir. Bu bağlamda düzenlenecek eğitim ve bilgilendirme çalışmalarının ortakların eğitim düzeyinin de dikkate alınarak düzenlenmesi uygun olacaktır. Eğitim hususunda esas görev kamuda olmakla birlikte başarılı olmak isteyen kooperatifler kendi imkanlarıyla da ortaklarına bu hizmeti sunabilir. Kooperatifler yalnızca bilgilendirme yaparak değil çeşitli eğitim etkinlikleri düzenleyerek ortaklarına kooperatifçilik bilincini kazandırmalıdır.

Araştırma kapsamındaki kooperatiflerde insanın kazanmış olduğu bilgi, beceri ve yetenekler toplamı olan beşeri sermayenin güçlendirilmesi ve ortakların bilinç düzeyinin artırılmasının yolu; ihtiyaca yönelik olarak düzenlenecek eğitimler ve kooperatifçilik konusunda yayınların artmasından geçmektedir. Bu bağlamda ortaya çıkan neticenin kooperatifçe dikkate alınarak ortakların memnuniyetlerini artırmaya yönelik çalışmalar yapması ve eğitim faaliyetlerine daha fazla önem vermesi uygun olacaktır. Verilecek eğitimlere karar vermek için ortaklarının fikirlerini içeren bir ihtiyaç analiz çalışmasının yapılması yararlı olacaktır.

Araştırma kapsamındaki kooperatif ortaklarının kendi geleceklerini garanti altına alma ve sosyal güvence hususunda farkındalık sahibi oldukları görülmektedir. Bu bağlamda kooperatiflerin yaptıkları çalışmalarla ortakların sosyal güvence bilincinin artırılması neticesinde; fertler ekonomik olarak güvence altına alınıp kişisel ve mali gelişimlerine olanak verilmesi sağlanacaktır. Kooperatiflerin ortaklarını modern tarım tekniklerini kullanmasına teşvik etmesi ile birlikte daha az işgücüyle daha fazla üretim yapılabilecek bu da çiftçilerin gelirlerini artıracaktır. Gelir artışı beraberinde tarımsal istihdamı artırarak aktif sigortalı oranını yükseltecek ve sosyal güvenliğin tarımsal alanda yaygınlaşmasına yol açacaktır. Aynı zamanda sosyal güvenceye sahip ortakların mevcut sağlık hizmetlerinden yeterince yararlanabilmesi ; beşeri sermaye parametrelerinden biri olan sağlık unsurunun kooperatif bünyesinde gelişimine katkı sunacaktır.

Sürdürülebilir örgütlenmeye katkı sağlamak adına katılımcılığın eksik olan yerlerde artırılması gerekmektedir. Bunun için ortaklarda kooperatif bilincinin oluşturulması gerekmektedir. Kooperatifler, ortakların sürekli gelişimini sağlama konusunda istikrar göstermelidir. Bu amaçla kooperatif tarafından sürekli eğitimler düzenlenmesi ortakların profesyonel gelişimine ve iş geliştirme yeteneklerine katkı sağlayacaktır. Ayrıca kooperatifin kendi ortaklarının gelişimine katkı sağlamaya çalışması, ortaklara değer verildiğinin göstergesi olacağından motivasyonu artırarak kooperatif bünyesinde yapılan tüm iş ve işlemlere katılımı artıracaktır. Katılımcılığın artması örgütlenme kapasitesinin yükselmesine ve dolayısıyla beşeri sermayenin güçlendirilmesi hususunda pozitif katkı sağlayacaktır.

Sürdürülebilir tarım; doğal hayatı ve kaynakları koruyarak en uygun fiyata mal edilen tarımsal üretim tekniğidir. Sürdürülebilir tarım teknikleri olmadan ilerleyen dönemlerde üretimi artırmak ve sürekli kılmak giderek zorlaşacaktır. Tarımın sürdürülebilirliği hususunda kooperatiflere de ciddi görevler düşmektedir. Şöyle ki kooperatifler üretim esnasında randımanı arttırıcı tedbirlere dikkat ederek üreticinin ürettiği ürün miktarını ve dolayısıyla kazançlarını arttırabilirler. Kooperatifler üretimde mevcut sorunları çözüme kavuşturmak için ortaklarının araziyle beraber, üretim araçlarının da birlikte kullanılmasını sağlayabilir. Bu bağlamda üreticinin verimini artıracak güncel üretim tekniklerini ve donanımlarını kullanabilmesi açısından üreticilerin akıllı tarım sistemlerine yönlendirilmesi uygun olacaktır. Kooperatifler aracılığıyla alınan tedbirler ürün artışına ,ürün artışı ortakların gelir artışına, gelir artışı da kooperatiflerin beşeri sermaye kapasitelerinin artmasına yol açacaktır.

Ekonomik kalkınma beşeri sermayenin parametrelerinden biri olup ;ortakların gelirlerinde artış yaşanması beşeri sermayenin güçlenmesi açısından önemlidir. Ortakların sosyo- ekonomik yönden kalkınmasında kooperatiflerin rolü büyüktür. Bu bağlamda yalnızca üreten ve girdi sağlayan kooperatiften ziyade ürünün yetiştirilip pazarlamasındaki tüm aşamalarda etkili olarak katma değer oluşturan kooperatif modeli tercih edilmelidir . İlaveten kooperatiflerin piyasadaki rekabet gücünü artırmak için tüm kooperatiflerde katma değer üretecek tarıma dayalı sanayi faaliyetlerinin artırılması uygun olacaktır.

Örgütlenme kapasitesi beşeri sermayenin parametrelerinden biri olup; tarımsal örgütlenmenin kırsal alanın ve ekonominin gelişmesinde etkisi oldukça büyüktür. Bu bağlamda üreticilerin örgütlenme konusunda bilinç düzeyinin artırılması için eğitimli genç çiftçilerin tarıma yönlendirilmesi ve gerekli tedbirlerin alınarak bu konuda farkındalık oluşturulması gerekmektedir. Tarımsal kooperatiflerin esas işlevleri olan ortaklarına uygun fiyattan girdi temin etmesi ,ortaklarının ürettikleri ürünlere pazar yaratması gibi hususların kooperatif tarafından uygulanması gençleri kooperatif çatısı altına toplayacaktır.

Araştırmada kooperatif ortaklarının kooperatif yönetimine yönelik ifadelerinin de müspet olduğu dikkate alınacak olursa; hem kooperatif hem de kooperatif yöneticilerinin müspet özellikleri başka üreticilerin de kooperatife gelmesine vesile olacaktır. İlaveten; kooperatifin başarılı şekilde yrttğu çalışmalarını devam ettirmesi üreticileri örgüt çatısı altında birleştirmek için itici bir güç olacaktır. rgtlenme hususunda yaratılan kapasite artırımını aynı zamanda beşeri sermayenin gelişimine de pozitif yönlü etki edecektir.

Kadınların kooperatif aracılığıyla örgütlenmeleri kırsal kalkınmanın sağlanması en etkili yollardan biridir. Kadınların kırsalda üretime yaptėı katkılar ve ülke kalkınmasına sağladığı hizmetler ortadadır. Ayrıca kadının beşeri sermayesine yönelik katkı sağlaması açısından da kadınların kırsalda örgütlenme düzeyini artırmak gerekmektedir. Bunun için kadının güçlenmesi ve gelişmesini sağlamak amacıyla hayata geçirilen her yeni proje her destek önem arz etmektedir. Bu bağlamda mevcut olan ve kadınlar tarafından yeni kurulacak kooperatiflerin güçlenmelerine, sürdürülebilir olmalarına, kapasite geliştirmelerine katkı sunulması ve kadınların kooperatifler aracılığıyla ekonomik ve sosyal platformlarda etkinliğinin artırılması hususunda ilgili bakanlıklara görev düşmektedir.

Çalışma yapılan bölgede örgütlenmenin öneminin üreticilere anlatılması ve bu konuda farkındalık yaratılması gn önüne geilebilmesinin en önemli yoludur. Böylece kooperatifleşmenin önemi konusunda farkındalık yaratılan üreticiler girdi temini, fiyat oluşumu ve pazarlama gibi konularda beraber hareket ederek köylerde olan üretim faaliyetlerinin canlandırılmasında aktif rol alacaktır. Bu durum tarımsal üretimde verimlilik ve istihdam artışına yol açarak kırdan kente göçü azaltacaktır. Gn azaltılması ortakların beşeri sermayesinin de gelişmesine katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda ilgili bakanlıklar kooperatif bilincini artırmak adına yayım faaliyetlerini artırmalıdır.

Kooperatiflerin ortakların gelir artışına olumlu etkisi aynı zamanda onların beşeri sermayelerini de geliştirecektir. Bu bağlamda kooperatifler; piyasada pazarlama etkinliğini artırmak adına ürüne katma değer kazandıracak soğuk hava depoları ve

ürünleri işleyecek - paketleyecek tesisleri kurmalı, piyasayı düzenlemek adına ürün alıp satmalı, üreticiye ucuz girdi temin etmelidir. Yapılacak bütün bu faaliyetler ortakların gelirini artırmaya yardımcı olacaktır.

Kooperatif ortaklarında kooperatife karşı bağlılık duygusunun oluşması, kooperatifte yaşanabilecek olası sorunların kolaylıkla çözülebilmesi ve ortakların kooperatifçilik ilkelerini öğrenebilmesi için kooperatif ortak ve yöneticilerinin tümüne kooperatifçilik eğitiminin verilmesi faydalı olacaktır. Eğitimin uygulanması esnasında ortaya çıkabilecek aksaklıkların önüne geçmek adına düzenlenecek eğitimin üst örgütlerince ve devlet tarafından yapılması uygun olacaktır. Yapılacak eğitimlerin sadece teorik olarak gerçekleştirilmemesi ve yerinde inceleme ziyaretleri yapılarak başarılı kooperatif uygulamalarının görülmesi uygun olacaktır. Yapılacak eğitimler sonucu oluşacak örgütlenme bilinci aynı zamanda ortakların beşeri sermayesinin güçlenmesine de katkı sağlayacaktır.

Kooperatiflerin başarısında kooperatifçilik konusunda bilinçli yöneticilerin iş başına gelmeleri oldukça etkilidir. Bu kapsamda yöneticilere girişimcilik ,yöneticilik , kişisel ve sosyal gelişim, yenilik yaratacak hususlarda proje hazırlama vb. eğitim konularında belirli bir program dâhilinde sürekli eğitimler verilmesi uygun olacaktır. Verilen eğitimler kooperatif yöneticilerinin girişimcilik yeteneklerinin ortaya çıkarılmasına katkı sağlayacağı gibi kooperatiflerin beşeri sermayesinin güçlenmesinde de etkili olacaktır.

Araştırma sonucuna göre kooperatif ortaklarının yarısına yakını kooperatiflerinde finansal sıkıntılar yaşandığını düşünmektedir. Etkin ve yetkin bir kooperatif yapısı için kooperatiflerin ekonomik yönden güçlü olması önemlidir. Ekonomik yönden güçsüz olan tarımsal kalkınma kooperatiflerinin devlet tarafından ya da kurulacak bir kooperatifler bankası tarafından mali açıdan desteklenmesi uygun olacaktır. Bu sayede kooperatiflerde finansal boyutta yaşanan sorunlara çözüm bulunulabilir. Kooperatiflerde yaşanan mali sıkıntılara çözüm bulunması ,aynı zamanda kooperatiflerin beşeri sermaye kapasitesini de geliştirecektir.

Araştırma sonuçlarına bakıldığında ortakların yarısından fazlası kooperatiflerinde pazarlama ile ilgili sorunlar yaşandığını düşünmektedir. Pazarlama üreticiler açısından oldukça önemli bir husus olmakla birlikte üreticinin pazarda etkinliğinin artırılması açısından da kooperatifçilik önem arz etmektedir. Bu bağlamda kooperatif tarafından ortaklardan alınan ürünlerin pazara doğrudan kooperatif markası ile sunulması ve tüketicilerin markalı ürünlere yönelmesi teşvik edilmelidir. Bu durum kooperatif ürünlerine olan talebi artırarak pazarlamada kooperatiflerin etkinliğini artıracaktır. Pazarda etkinliği artan kooperatiflerde iktisadi açıdan gelişme görüleceği gibi beşeri sermaye unsurlarından biri olan ekonomik kalkınmanın da artırılması sağlanacaktır.

Çalışma yapılan bölgede daha sonra bu husus üzerinde araştırma yapmayı düşünen araştırmacılar, tarımsal kalkınma kooperatiflerinde kadın ve erkek ortakların kooperatif ile ilgili düşünceleri, üretime katılımları, kooperatif çalışmalarının beşeri sermayeye katkılarını ortaya koymak için yapılan çalışmada Ayaş ilçesindeki kooperatif ortaklarından toplanan veriler değerlendirilmiştir. Ancak çalışmanın konusuna göre değerlendirilen bulgular nispi bir bakış açısı yaratacaktır. Aynı araştırmanın değişik bölge veya kooperatiflerde yapılması durumunda farklı neticeleri koymas olasıdır. Bu bağlamda mevcut çalışmada araştırılmayan ve kooperatiflerde mevzuattan kaynaklanan eksikliklerin beşeri sermaye gelişimine olan etkileri ile araştırma konusunun diğer kooperatif türlerinde de çalışılması faydalı olabilecektir.

KAYNAKLAR

- Akça, H. 2015. Beşeri sermaye harcamaları: Türkiye’de yaşanan gelişmeler ve sonuçlar üzerine bir inceleme. Ekonomi Bilimleri Dergisi.
- Akçaöz, H., Özkan, B. ve Kızılay, H. 2005. Tarımsal üretimde çiftçilerin tutum ve davranışları: Çiftçilik amaçları ölçeği (FOS). Anadolu Ege Tarımsal Araştırma Enstitüsü Dergisi, 15(2); 104-125.
- Akgül, Aziz., Çevik, Osman. 2003. İstatistiksel Analiz Teknikleri, SPSS’te İşletme Yönetimi Uygulamaları. ISBN:975-96359-3-3, Ankara,2003.
- Aksu, L. 2016. Türkiye’de beşeri sermayenin önemi: İktisadi büyüme ile ilişkisi, sosyal ve stratejik analiz. İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi, 3(2); 75.
- Aktan, C.C. 2002. Dünyada ve Türkiye’de insani gelişme. C. Can Aktan (Der.). Yoksullukla Mücadele Stratejileri, Hak-İş Konfederasyonu Yayını, Ankara.
- Altay, A. 2005. Türkiye’de beşeri sermayenin karşılaştırmalı analizi. Evren Yayıncılık, İzmir.
- Ankara Valiliği. <http://www.ankara.gov.tr/ayas> Erişim Tarihi: 18.01.2021
- Anonim. 2012. Kooperatifçilik ve kadın kooperatifleri. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı.
- Anonim. 2015. G-20 ülkelerinde Kooperatifçilik 2015. Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Anonim. 2016a. Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı (2012-2016). Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü.
- Anonim. 2016b. Türkiye Kooperatifçilik Raporu-2016, <https://koop.gtb.gov.tr>
- Anonim. 2017a. Ki-Kare Bağımsızlık Analizi 2017 , <http://www.docplayer.biz.tr>
- Anonim.2017b. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı.
- Anonim.2021. Web Sitesi: <https://www.tarimorman.gov.tr/TRGM/Link/55> Erişim Tarihi:11.05.2021
- Anonim.2022. Sözlü görüşme. Tarım ve Orman Bakanlığı, Tarım Reformu Genel Müdürlüğü Teşkilatlanma Daire Başkanlığı.
- Atik, H. 2006. Beşeri sermaye, dış ticaret ve ekonomik büyüme. 1.Baskı. Ekin Kitabevi, Bursa.
- Aydoğan, M. ve Yulafcı, A. 2013. Samsun ilindeki tarımsal üretici örgütlerinin yapısal sorunlarının belirlenmesi. Karadeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Samsun.

- Başaran, H. ve Irmak, E. 2018. Edirne’de tarımsal amaçlı kooperatiflerde ortaklık yapısı ve kooperatif faaliyetlerinin değerlendirilmesi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarım ve Doğa Dergisi, 21; 116-122.
- Bowen, W.G. 1964. Assessing the economic contribution of education: Economics of education. M. Blaug Books.
- Cengiz, O. 2013. Beşeri sermayenin ekonomik büyümeye etkisi: Japonya üzerine bir uygulama. Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çıkın, A. 2007. Küreselleşen ekonomi ve kooperatifler. Gazi Üniversitesi Kooperatifçilik Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Çıkın, A., Karacan, A. R. (1994). “Genel Kooperatifçilik”, Ege Üniversitesi Basımevi, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları.
- Çolak, M. 2010. Eğitim ve beşeri sermayenin kalkınma üzerine etkisi. Kamu-İş, 11(3); 109-125.
- Dulupçu, M.A. 1997. İktisadi kalkınmada beşeri sermaye geliştirme konsept: Türkiye için model ve stratejiler. Doktora Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Edik, Y. 1993. Tarımsal amaçlı kooperatiflerimizin temel sorunları ve çözüm önerileri. 2. Kooperatifçilik Kurultayı. Türkiye Milli Kooperatifler Birliği, Ankara.
- Erçin, F. 2006. Mustafa Kemal Atatürk ve Türk kooperatifçiliği., Kooperatif Genel Müdürlüğü Yayınları. Ankara.
- Ertan, A. ve Turan, A. 2001. Gülbirlik ortaklarının kooperatif-ortak ilişkisi yönünden analizi. Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(2).
- Everest, B. 2009. Tarımsal ürünlerin pazarlanmasında çiftçi örgütlerinin rolü ve önemi: Çanakkale tarımsal kalkınma kooperatifleri örneği. Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.
- Gökçen, B. 2006. Beşeri sermayenin iktisadi gelişmedeki rolü ve önemi: Adana iline ilişkin bir çalışma. Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Gümüş, S. 2005. Beşeri sermaye ve ekonomik kalkınma: Türkiye üzerine ekonometrik bir analiz (1960-2002). Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Günsoy, G. 2001. İnsani gelişme kavramı çerçevesinde Türkiye üzerine bir değerlendirme. Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, 220.
- Hansen, M. H., Morrow, J. L. and Batista, J. C. 2002. The impact of trust on cooperative membership retention, performance and satisfaction; An exploratory study, International Food and Agribusiness Management Review, 5, 41-59.

- Haseki, M. G. 2007. Kooperatifçilik ve pazarlama anlayışı: Tarım satış kooperatiflerinin pazarlama faaliyetlerine yönelik tüketici görüşlerinin belirlenmesi üzerine bir çalışma. Doktora Tezi. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Hazar, N. 1981. Atatürk ve kooperatifçilik, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara.
- Hazar, N. 1986. Celal Bayar ve Türk Kooperatifçilik Hareketi. Kooperatifçilik Dergisi, 74.
- Hazar, N. 1990. Kooperatifçilik Tarihi. Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara.
- Kar, M. ve Ağır, H. 2006. Türkiye’de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: Eş-bütünleşme yaklaşımı ile nedensellik testi (1926-1994). Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 1.
- Karabacak K. 2018. Ayaş ilçesinde nüfus gelişimi, geçmişten geleceğe taşınan miras. Ayaş, 243-60.
- Karadaş, K., Ertürk, E.Y., Demir. O., Külekci, M. ve Demir, N. 2014. Iğdır ilinde kırsal kalkınma kooperatifi üyelerinin örgütlenme ve kooperatif faaliyetleriyle ilgili problemleri ve çözüm önerilerinin belirlenmesi. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi.
- Karagül, M. 2002. Beşeri Sermayenin iktisadi gelişmedeki rolü ve Türkiye boyutu. Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayın, No: 37, Afyon.
- Karagül, M. 2003. Beşeri Sermayenin ekonomik büyümeyle ilişkisi ve etkin kullanımı. Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 5.
- Keskin, A. 2011. Ekonomik kalkınmada beşeri sermayenin rolü ve Türkiye. Atatürk Üniversitesi.
- Kızılaslan, N. 2010. Çiftçilerin tarımsal yayım konusundaki tutum ve davranışları (Tokat ili Yeşilyurt ilçesi araştırması). TÜBAV Bilim Dergisi, 2(4); 439-445.
- Kocabaş, Y.Ö. 2010. Türkiye’de tarımsal kooperatifçilik düşüncesinin gelişimi. Libra Yayınevi, İstanbul.
- Kocabaş, Y.Ö. 2003. Türkiye’de kooperatifçilik düşüncesinin gelişimi. Tarım Ekonomisi Dergisi. (8); 15-24.
- Koçtürk, O.M. 2006. Türkiye’de kooperatiflerin vergilendirilmesi. Yönetim ve Ekonomi Dergisi. 13(2); 119-136.
- Koçtürk, O.M. ve Özbilgin, N. 2003. Yeniden yapılanma sürecinde TARİŞ Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği ve kooperatif-ortak ilişkileri üzerine bir araştırması . Ziraat Fakültesi Dergisi.

- Kuş, D. 2015. Sütle gelen emeğin dayanışması: Tire Süt Kooperatifi'. Kalkınma Atölyesi, Vaka Analizi I, Altan Matbaası, Ankara.
- Kutlu, E. 2000. Bilgi Toplumunda Kalkınma Stratejileri. Eskişehir. Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Mazgit, İ. 1998. Ekonomik kalkınma sürecinde Türkiye’de sağlık sektörünün yeniden yapılanması. Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Mazgit, İ. 2002. Bilgi toplumu ve sağlığın artan önemi. I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, (405-415); Hereke, Kocaeli.
- Meinagh, R.S. 2011. Beşeri sermayenin unsurlarından eğitimin ekonomik kalkınma üzerindeki etkileri: 1980- 2008 dönemine ilişkin İran örneği. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Mülayim, Z.G. 2013. Kooperatifçilik. Yetkin Yayınları, Ankara.
- Öz, B., Taban, S. ve Kar, M. 2008. Kümeleme analizi ile Türkiye ve AB ülkelerinin beşeri sermaye göstergeleri açısından karşılaştırılması. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1(10).
- Özalp, A. 2017. Batı Akdeniz Bölgesi hayvancılık kooperatiflerinin performans analizleri ve ortak kooperatif ilişkilerin değerlendirilmesi. Doktora Tezi. Akdeniz Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü, Antalya.
- Özbek, H. 2019 Tarımsal Biyoçeşitliliğin Korunmasında Yerel Tohum Kullanımı ve Üretici Farkındalığı “Ankara İli Ayaş İlçesi Örneği”.Yüksek Lisans Tezi Gaziosmanpaşa Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü, Tokat.
- Özdamar, K. 2009. Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi. Kaan Kitapevi, Ankara, s.609.
- Özyakışır, D. 2011. Beşeri sermayenin ekonomik kalkınma sürecindeki rolü: teorik bir değerlendirme. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 39.
- Paksoy, H.M. ve Özbezek, D.B. 2013. Örgütsel değişimde beşeri sermayenin rolü. Akademik Bakış, 6(12).
- Sayılı, M. ve Adıgüzel, F. 2013. Tokat-Merkez ilçede tarım kredi kooperatiflerine ortak tarım işletmelerinin sosyo-ekonomik analizi. Tarım Ekonomisi Dergisi, 19(1); 103-116.
- Schultz, T. W. 1961. Investment in human capital. The American Economic Review, 9; 1-17.
- Seçgin, Ö. 2008. Beşeri sermayede eğitimin rolü: Karaman İlinde bir uygulama. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü..

- Stroombergen, A. 2002. Rewiew of the statistical measurement of human capital, Infometrics Consulting Press, New Zeland.
- Şahin, A., Miran, B., Cankurt, M., Günden, C. ve Kaynakçı, C. 2015. Türkiye’de tarımsal kalkınma kooperatiflerinde yöneticilerin özellikleri. KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi, 18(1); 1-12.
- Şahin, Y. 2006. TARIŞ Zeytin ve Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatiflerinde devlet yatırımları ve kooperatif ortak ilişkileri. TEPGE Yayın, No:144, Ankara.
- Terin, M. ve Çelikateş, H. 2010. Çiftçilerin örgütlenme düzeyi ve örgütlerden beklentileri üzerine bir araştırma: Van ili örneği. Ege Üniv. Ziraat Fak. Derg., 47 (3); 265-274.
- Topuz, B.K. ve Bozoğlu, M. 2015. Samsun ilindeki tarımsal kalkınma kooperatiflerinde ortak-kooperatif ilişkilerinin analizi. Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi, 30(3), 246-253.
- Tuna, Y. ve Yumuşak İ.G. 2002 Kalkınmışlık Göstergesi Olarak Beşeri Kalkınma İndeksi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt:52, Sayı:1.
- Turan, A. 2001. Türkiye’de çiftçi örgütlenmesi. Tarım ve Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği. Ekin Yay.
- Tuik, Türkiye İstatistik Kurumu(Okur yazar Oranları) Erişim Tarihi: 21.02.2021 <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Egitim,-Kultur,-Spor-ve-Turizm>
- Tüylüoğlu, Ş. ve Karalı, B. 2006. İnsani kalkınma endeksi ve Türkiye için değerlendirilmesi. SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 6(12); 53-88.
- UNDP,2015. United Nations Development Programme.
- Ürper, Y. 1992. Kooperatif işletmeciliği. Eskişehir.
- Yavuz, F. 2005. Türkiye’de tarım. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara.